ธงไทย

เล่ม ๑

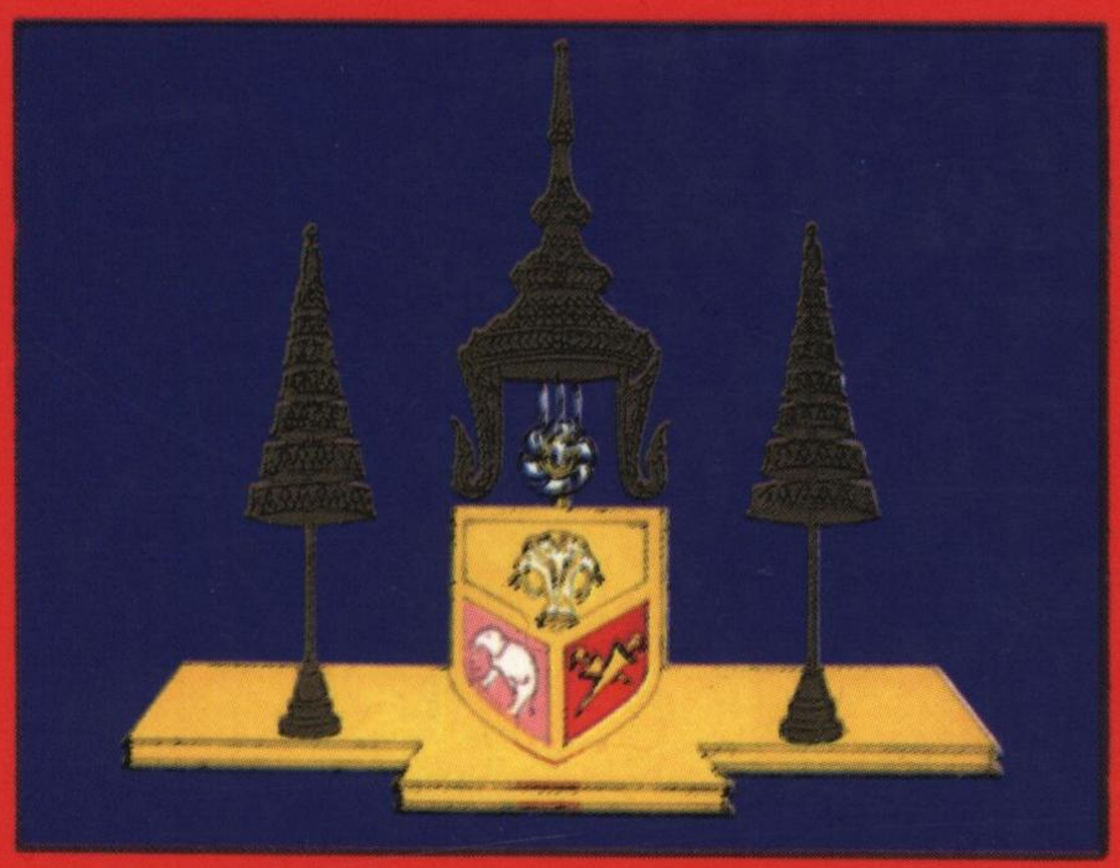

929.92
ฉ 174 ธ
ฉ. 5

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๕

ธงไทย เล่ม ๑

น.ส.ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ
นางสาวฉวีงาม มาเจริญ
ค้นคว้าเรียบเรียง

กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๕

ธงไทย เล่ม ๑

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๒๐ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๕ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรม หอสมุดแห่งชาติ

ฉวีงาม มาเจริญ
ธงไทย. .....พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
๑๔๐ หน้า
๑. ธงชาติไทย I กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ II ชื่อเรื่อง
๙๒๙.๙๒
ISBN 974 - 419 - 454 - 5

ที่ปรึกษา

อธิบดีกรมศิลปากร (นาวาอากาศเอก อาวุธ เงินชูกลิ่น)
รองอธิบดีกรมศิลปากร (นายวีระ โรจน์พจนรัตน์)
ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ (นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์)
ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ (นางสมศรี เอี่ยมธรรม)

ผู้เรียบเรียง

นางสาว ฉวีงาม มาเจริญ

เลขหมู่ 929.92
ฉ174ช
ฉ.5

เลขทะเบียน สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
026662

ภาพประกอบ

กองหัตถศิลป์ (สถาบันศิลปกรรม)

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์ ดอกเบี้ย โทร. ๐-๒๒๗๒-๑๑๖๙-๗๒

คำนำ

ธงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของชาติ หน่วยงาน หรือบุคคลผู้เป็นเจ้าของ การประดิษฐ์ธงขึ้นใช้จึงต้องเลือกภาพและสีที่มีทั้งความงามและความหมายดีเพื่อให้เป็นสิริมงคลสืบไป ธงไทยนั้นพระมหากษัตริย์ได้พระราชทานรูปแบบและสีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ธงต่างๆ จึงมีประวัติความเป็นมา ความหมาย และวิวัฒนาการที่น่าสนใจ ธงบางอย่างก็เลิกใช้แล้วไม่เป็นที่รู้จักในปัจจุบัน แต่ธงบางอย่างก็ยังใช้งานสืบเนื่องเป็นเวลายาวนาน การศึกษาเรื่องราวของธงไทยเปรียบเสมือนการศึกษามรดกทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชาติ

ประวัติความเป็นมาของธงไทยนั้น เคยมีผู้รวบรวมไว้แล้ว ๒ ครั้ง คือ

๑. **อธิบายเรื่องธงไทย** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง ทรงแบ่งธงออกเป็นหมวดหมู่ เริ่มตั้งแต่ประวัติธงชาติจนถึงธงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์รวมกับพระนิพนธ์อื่นๆ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๒. **ตำนานธงสยามกรุงรัตนโกสินทร์** พระโภคผลพูนทวี (ม.ร.ว.ถนอมวงศ์ สิงหรา) เป็นผู้เรียบเรียงใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้แบ่งธงออกเป็นหมวดหมู่ มีประวัติและภาพเขียนระบายสีประกอบ เริ่มตั้งแต่ธงใน พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๕๖ หนังสือเล่มนี้ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่

นอกจากหนังสือสองเล่มดังกล่าวแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๑๖ และ ร.ศ. ๑๑๘ ขึ้นนั้น ได้โปรดให้จัดพิมพ์พระราชบัญญัติเป็นเล่มและมีภาพสีประกอบเป็นตัวอย่างด้วย หนังสือดังกล่าวนี้ชื่อว่า **พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม** พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตีฟ เมืองไลฟสิก ประเทศเยอรมนี มี ๔ ภาษาในเล่มเดียวกันคือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาเยอรมัน หนังสือพระราชบัญญัติธงที่โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นนี้ เข้าใจว่าคงแพร่หลายเฉพาะในวงเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ปัจจุบันจึงเป็นหนังสือที่หายากอย่างยิ่ง

นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันธงชนิดต่างๆ ได้ทวีจำนวนมากขึ้น ทั้งในพระราชบัญญัติและธงที่ไม่ได้กำหนดแบบอย่างไว้ในพระราชบัญญัติ มีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบและระเบียบการใช้หลายครั้ง แต่ยังไม่มีการรวบรวมเรื่องของธงทั้งหมดให้เป็นหมวดหมู่ง่ายแก่การศึกษา ก่อให้เกิดความสับสนไม่เข้าใจแก่คนทั่วไป จึงมีผู้สนใจทั้งชาวไทยตลอดจนสถาบันต่างประเทศหลายแห่ง สอบถามเรื่องเกี่ยวกับธงชนิดต่างๆ มายังกรมศิลปากรเนืองๆ

กรมศิลปากร เห็นว่าสมควรจะรวบรวมประวัติธงต่างๆ ของไทย รวมทั้งภาพตัวอย่างตีพิมพ์ไว้เป็นหลักฐานประกอบการค้นคว้าต่อไป จึงมอบให้ นางสาวฉวีงาม มาเจริญ นักอักษรศาสตร์กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียงประวัติและรวบรวมเรื่องธงต่างๆ ตั้งแต่ต้นจนถึง พ.ศ. ๒๕๒๐ ในรัชกาลปัจจุบัน ให้ชื่อหนังสือว่า **ธงไทย** พิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๒๐ ปรากฏว่าเป็นที่ต้องการของนักศึกษา ประชาชน และสถาบันการศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศเป็นผลให้มีการปรับปรุงพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งที่ ๒ ในปี ๒๕๔๕ นี้ และเนื่องจากธงในพระราชบัญญัติของไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างไปจากที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้จำนวนมาก กรมศิลปากรจึงมีโครงการจะพิมพ์หนังสือธงไทย เล่ม ๒ เผยแพร่ในโอกาสต่อไป

กรมศิลปากร หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเรื่อง **ธงไทย** เล่ม ๑ นี้ คงจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ประชาชนและผู้สนใจทั่วไปตามสมควร

นาวาอากาศเอก
(อาวุธ เงินชูกลิ่น)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
มีนาคม ๒๕๔๕

คำนำพิมพ์ครั้งแรก

(พ.ศ. ๒๕๒๐)

ประเทศชาติ หมายถึงผืนแผ่นดินและประชาชนที่อยู่อาศัยในแผ่นดินนั้น เป็นศูนย์รวมแห่งความสามัคคีพร้อมเพรียง ความรัก ความอุตสาหะ ความกล้าหาญ และการมีผลประโยชน์ร่วมกัน ชุมชนใดขาดคุณสมบัติข้อหนึ่งข้อใดไป ชุมชนนั้นก็จะขาดความสุขสมบูรณ์ไร้อิสรภาพ ในที่สุดจะไม่สามารถดำรงความเป็นชาติของตนได้ เป็นโอกาสให้ชาติอื่นเข้ามาเหยียบย่ำทำลายให้ชาตินั้นสูญสลายไป

ชาติที่มีอารยธรรมรุ่งเรือง มีเสถียรภาพและอธิปไตย จึงต้องมีสัญลักษณ์แห่งความเป็นชาติ ความเป็นหมู่เหล่า ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และประกาศเกียรติคุณของชาติให้ประจักษ์แก่ชาวโลกทั่วไป สัญลักษณ์ที่ใช้กันทั่วโลกนั้นได้แก่ธงชาติ การประพฤติปฏิบัติต่อธงชาติโดยทั่วไปจึงเสมือนการประพฤติปฏิบัติต่อคนในชาติ ซึ่งเป็นเจ้าของธงนั้น ทำให้เกิดความภาคภูมิใจแก่บุคคลในชาติทั้งภายในประเทศและในต่างแดน ฉะนั้น ในด้านความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างประเทศ จึงระมัดระวังเป็นพิเศษเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อธงชาติของประเทศอื่น สถานเอกอัครราชทูต จึงได้รับสิทธิให้ชักธงชาติของตนขึ้นประจำบนยอดเสาบริเวณสถานเอกอัครราชทูตก็ได้รับการคุ้มครองพิเศษ ผู้ใดจะล่วงละเมิดมิได้

ด้วยเหตุที่ธงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของชาติ ดังนั้นการประดิษฐ์ธงขึ้นใช้จึงต้องเลือกสีและสิ่งที่มีความหมายดี เพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่ชาติสืบไป โดยเฉพาะธงชาติไทยนั้นเป็นธงซึ่งพระมหากษัตริย์ได้พระราชทานรูปแบบและสีมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน สัญลักษณ์ของสถาบันสูงสุดของชาติได้รวมอยู่ในธงชาติไทย คือสีแดง หมายถึง ชาติ สีขาว หมายถึง ศาสนา สีน้ำเงิน หมายถึงพระมหากษัตริย์ จึงสมควรถือเสมือนว่าเป็นของสูงที่ควรให้ความเคารพยกย่องอย่างยิ่ง และใช้เป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงพฤติกรรมอันดีงามของบรรพชนและวีรชนของชาติ ซึ่งได้เสียสละเลือดเนื้อและชีวิตปกป้องเอกราชอธิปไตยและผืนแผ่นดินตลอดจนเกียรติและศักดิ์ศรีของชาติมิให้ถูกอริราชศัตรูเหยียบย่ำทำลาย

นอกจากธงชาติแล้ว ก็ยังมีธงต่างๆ อีกมาก ที่ใช้เป็นเครื่องหมายแทนบุคคล สถาบัน องค์การและหน่วยงานต่างๆ ซึ่งทั่วโลกต่างก็ยอมรับสอดคล้องกันในการใช้ธงเป็นสัญลักษณ์ แสดงความสำคัญและแสดงเกียรติยศอย่างสูงของสิ่งที่แทนนั้น ดังนั้นบุคคลในแต่ละชาติจึงควรศึกษาหาความรู้ และเอาใจใส่ในเรื่องราวความเป็นมาของธงแบบต่างๆ ที่มีในชาติของตน

ประวัติความเป็นมาของธงไทยนั้น เคยมีผู้รวบรวมไว้แล้ว ๒ ครั้ง คือ

๑. **อธิบายเรื่องธงไทย** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง ทรงแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ เริ่มตั้งแต่ประวัติธงชาติจนถึงธงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตีพิมพ์รวมกับพระนิพนธ์อื่นๆ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

๒. **ตำนานธงสยามกรุงรัตนโกสินทร์** พระโภคผลพูนทวี (ม.ร.ว. ถนอมวงศ์ สิงหรา) เป็นผู้เรียบเรียงใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้แบ่งธงออกเป็นหมวดหมู่ มีประวัติและภาพเขียนระบายสีประกอบ เริ่มตั้งแต่ธงใน พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๕๖ หนังสือเล่มนี้ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่

นอกจากหนังสือสองเล่มดังกล่าวแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๑๖ และ ร.ศ. ๑๑๘ ขึ้นนั้น ได้โปรดให้จัดพิมพ์พระราชบัญญัติเป็นเล่มและมีภาพสีประกอบเป็นตัวอย่างด้วย หนังสือดังกล่าวนี้ชื่อว่า **พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม** พิมพ์ที่โรงพิมพ์ตีฟ เมืองไลฟสิก ประเทศเยอรมนี มี ๔ ภาษาในเล่มเดียวกันคือภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาเยอรมัน หนังสือพระราชบัญญัติธงที่โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ขึ้นนี้ เข้าใจว่าคงแพร่หลายเฉพาะในวงเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ปัจจุบันจึงเป็นหนังสือที่หายากอย่างยิ่ง

นับตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ธงชนิดต่างๆ ได้ทวีจำนวนมากขึ้น ทั้งธงในพระราชบัญญัติและธงที่ไม่ได้กำหนดแบบอย่างไว้ในพระราชบัญญัติ มีการเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบและระเบียบการใช้หลายครั้ง แต่ยังไม่มีการรวบรวมเรื่องของธงทั้งหมดให้เป็นหมวดหมู่ง่ายแก่การศึกษา ก่อให้เกิดความสับสนไม่เข้าใจแก่คนทั่วไป จึงมีผู้สนใจทั้งชาวไทยตลอดจนสถาบันต่างประเทศหลายแห่ง สอบถามเรื่องเกี่ยวกับธงชนิดต่างๆ มายังกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการเนืองๆ

กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ เห็นว่าสมควรจะรวบรวมประวัติธงต่างๆ ของไทย รวมทั้งภาพตัวอย่างตีพิมพ์ไว้เป็นหลักฐานประกอบการค้นคว้าต่อไป จึงมอบให้นางสาวฉวีงาม มาเจริญ นักอักษรศาสตร์ ๔ งานประวัติศาสตร์ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ ค้นคว้าเรียบเรียงประวัติและรวบรวมเรื่องธงต่างๆ ตั้งแต่ต้นจนปัจจุบัน

กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเรื่อง **ธงไทย** นี้คงจะอำนวยประโยชน์ให้แก่ประชาชนและผู้สนใจทั่วไปตามสมควร.

สารบาญ

หน้า

คำนำ

คำนำพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๕๒๐)

บทนำ ๑

ธงชาติ ๗

ระเบียบเกี่ยวกับธงชาติ ๑๑

หมวดธงประจำพระองค์ ๒๕

ธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์ ๒๕

ธงมหาราช ๒๕

ธงมหาราชใหญ่ ๒๖

ธงมหาราชน้อย ๒๖

ธงชัยราชกระบี่ยุทธ และธงชัยพระครุฑพ่าห์ ๒๗

ธงราชินี ๒๘

ธงราชินีใหญ่ ๒๙

ธงราชินีน้อย ๒๙

ธงประจำพระองค์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ๓๐

ธงเยาวราชธวัช ๓๐

ธงเยาวราช ๓๑

ธงเยาวราชใหญ่ ๓๑

ธงเยาวราชน้อย ๓๑

ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราช ๓๒

ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราชใหญ่ ๓๒

ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราชน้อย ๓๒

ธงเยาวราชใหญ่ฝ่ายใน ๓๒

ธงเยาวราชน้อยฝ่ายใน ๓๓

ธงราชวงศ์ ๓๓

ธงราชวงศ์ใหญ่ ๓๔
ธงราชวงศ์น้อย ๓๔
ธงราชวงศ์ฝ่ายใน ๓๕
ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายใน ๓๕
ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน ๓๕

หมวดธงแผ่นดิน **๔๙**
ธงไอยราพต ๔๙
ธงจุฑาธิปไตย ๔๙
ธงมหาไพชยนต์ธวัช ๕๐

หมวดธงประจำกอง **๕๕**
ธงชัยเฉลิมพล ๕๕
ธงประจำกองทัพบก ๕๕
ธงประจำกองทหารบก ๕๖
ธงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ๕๘
ธงประจำกองทหารเรือ ๕๙
ธงประจำกองทหารอากาศ ๖๐
ธงยุวชนนายทหาร ๖๑
ธงยุวชนทหาร ๖๒

ธงเสือป่าและลูกเสือ **๗๑**
ธงมหาศารทูลธวัช ๗๑
ธงประจำกองลูกเสือ ๗๒
ธงประจำคณะลูกเสือแห่งสยาม ๗๗
ธงลูกเสือชาวบ้าน ๗๘

หมวดธงประจำตำแหน่ง **๘๙**
ธงราชทูต ๘๙

ธงกงสุล ๙๐
ธงผู้ว่าราชการเมือง ๙๐
ธงเสนาบดี ๙๑
ธงจอมทัพบก ๙๒
ธงผู้บัญชาการทหารเรือ ๙๒
ธงผู้บัญชาการกองเรือรบ ๙๒
ธงผู้บังคับการกองเรือ ๙๓
ธงผู้บังคับหมวดเรือ ๙๓
ธงผู้บังคับหมู่เรือ ๙๓
ธงหัวหน้าชั่วคราว ๙๔
ธงผู้บังคับการเรือ ๙๔
ธงผู้บังคับการสถานีทหารเรือฝ่ายบก ๙๔
ธงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ๙๔
ธงนายกรัฐมนตรี ๙๕
ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ๙๕
ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง ๙๕
ธงผู้บัญชาการทหารบก ๙๖
ธงเจ้ากรมทหารอากาศหรือธงผู้บัญชาการทหารอากาศ ๙๗

หมวดธงหมายยศ **๑๐๙**
ธงเกตุ ๑๐๙
ธงฉาน ๑๐๙
ธงนายพลเรือ ๑๑๐
ธงจอมพลเรือ ๑๑๑
ธงหางแซงแซว ๑๑๑
ธงหางจระเข้ ๑๑๒
ธงนายเรือ ๑๑๒
ธงผู้ใหญ่ ๑๑๓

หมวดธงราชการทั่วไป **๑๒๑**

ธงเรือหลวง ๑๒๑

ธงนำร่อง ๑๒๒

ธงค้าขาย ๑๒๒

ธงฉาน ๑๒๓

ธงทหารเรือ ๑๒๓

ธงราชนาวี ๑๒๔

ธงเจ้าพนักงานการท่า ๑๒๔

ธงเจ้าพนักงานการไปรษณีย์ ๑๒๔

ธงเจ้าพนักงานการศุลกากร ๑๒๔

ธงเจ้าพนักงานตรวจคนเข้าเมือง ๑๒๔

ธงประจำกรมกองต่างๆ ๑๒๕

สารบาญภาพ

		หน้า
รูปที่ ๑	ธงชาติสมัยแรก	๒๑
รูปที่ ๒	ธงช้างเผือก	๒๑
รูปที่ ๓	ธงชาติ พ.ศ. ๒๔๕๙	๒๑
รูปที่ ๔	ธงชาติแบบทดลอง	๒๒
รูปที่ ๕	ธงไตรรงค์	๒๒
รูปที่ ๖	ธงจอมเกล้า	๓๗
รูปที่ ๗	ธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์ หรือธงมหาราช	๓๗
รูปที่ ๘	ธงมหาราช	๓๘
รูปที่ ๙	ธงมหาราชน้อย	๓๘
รูปที่ ๑๐	ธงชัยราชกระบี่ยุทธน้อย	๓๘
รูปที่ ๑๑	ธงชัยพระครุฑพ่าห์น้อย	๓๘
รูปที่ ๑๒	ธงราชินี	๓๙
รูปที่ ๑๓	ธงราชินีใหญ่	๓๙
รูปที่ ๑๔	ธงราชินีน้อย	๔๐
รูปที่ ๑๕	ธงประจำพระองค์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗	๔๐
รูปที่ ๑๖	ธงเยาวราชธวัช	๔๐
รูปที่ ๑๗	ธงเยาวราช	๔๑
รูปที่ ๑๘	ธงเยาวราชใหญ่	๔๑
รูปที่ ๑๙	ธงเยาวราชน้อย	๔๒
รูปที่ ๒๐	ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราช	๔๒
รูปที่ ๒๑	ธงเยาวราชใหญ่ฝ่ายใน	๔๓
รูปที่ ๒๒	ธงเยาวราชน้อยฝ่ายใน	๔๓
รูปที่ ๒๓	ธงราชวงศ์	๔๔
รูปที่ ๒๔	ธงราชวงศ์ใหญ่	๔๔

รูปที่ ๒๕	ธงราชวงศ์น้อย	๔๕
รูปที่ ๒๖	ธงราชวงศ์ฝ่ายใน	๔๕
รูปที่ ๒๗	ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายใน	๔๖
รูปที่ ๒๘	ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน	๔๖
รูปที่ ๒๙	ธงไอยราพต	๕๑
รูปที่ ๓๐	ธงจฑาธิปไตย	๕๑
รูปที่ ๓๑	ธงมหาไพชยนต์ธวัช	๕๒
รูปที่ ๓๒	ธงชัยเฉลิมพลในรัชกาลที่ ๕	๖๓
รูปที่ ๓๓	ธงประจำกองทัพบก หรือ ธงจุฑาธุชธิปไตย	๖๓
รูปที่ ๓๔	ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๓๕	๖๓
รูปที่ ๓๕	ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๕๑	๖๔
รูปที่ ๓๖	ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๕๔	๖๔
รูปที่ ๓๗	ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๗๙	๖๕
รูปที่ ๓๘	ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๘๒	๖๕
รูปที่ ๓๙	ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๕๐๕	๖๕
รูปที่ ๔๐	ธงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ด้านหน้า	๖๖
รูปที่ ๔๑	ธงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ด้านหลัง	๖๖
รูปที่ ๔๒	ธงประจำกองทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๗๙	๖๖
รูปที่ ๔๓	ธงประจำกองทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๘๒	๖๖
รูปที่ ๔๔	ธงประจำกองทหารเรือ พ.ศ. ๒๕๐๕	๖๗
รูปที่ ๔๕	ธงประจำกองทหารอากาศ พ.ศ. ๒๔๗๙	๖๗
รูปที่ ๔๖	ธงประจำกองทหารอากาศ พ.ศ. ๒๔๘๒	๖๗
รูปที่ ๔๗	ธงประจำกองทหารอากาศ พ.ศ. ๒๕๐๕	๖๘
รูปที่ ๔๘	ธงยุวชนนายทหาร	๖๘
รูปที่ ๔๙	ธงยุวชนทหาร	๖๘
รูปที่ ๕๐	ธงชัยเฉลิมพลเสือป่า (ธงมหาศารทูลธวัช)	๘๑
รูปที่ ๕๑	ธงประจำกรมเสือป่าราบหลวง	๘๑
รูปที่ ๕๒	ธงกรมเสือป่าพรานหลวงรักษาพระองค์	๘๒
รูปที่ ๕๓	ธงกรมเสือป่าหลวงรักษาดินแดนกรุงเทพฯ	๘๒

รูปที่ ๕๔	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลปัตตานี	๘๓
รูปที่ ๕๕	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลนครศรีธรรมราช	๘๓
รูปที่ ๕๖	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลภูเก็ต	๘๓
รูปที่ ๕๗	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลกรุงเทพฯ	๘๓
รูปที่ ๕๘	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลนครชัยศรี	๘๓
รูปที่ ๕๙	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลราชบุรี	๘๓
รูปที่ ๖๐	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลอยุธยา	๘๓
รูปที่ ๖๑	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลพิษณุโลก	๘๓
รูปที่ ๖๒	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลพายัพ	๘๓
รูปที่ ๖๓	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลจันทบุรี	๘๔
รูปที่ ๖๔	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลนครราชสีมา	๘๔
รูปที่ ๖๕	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลนครสวรรค์	๘๔
รูปที่ ๖๖	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลปราจีน	๘๔
รูปที่ ๖๗	ธงประจำกองลูกเสือมณฑลอุดร	๘๔
รูปที่ ๖๘	ธงประจำกองลูกเสือ	๘๕
รูปที่ ๖๙	ธงประจำคณะลูกเสือแห่งสยามหรือแห่งชาติ	๘๕
รูปที่ ๗๐	ธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้าน	๘๖
รูปที่ ๗๑	ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น (ธงราชทูต)	๙๙
รูปที่ ๗๒	ธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๕๕	๙๙
รูปที่ ๗๓	ธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๖๐	๙๙
รูปที่ ๗๔	ธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นต้นมา	๑๐๐
รูปที่ ๗๕	ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น (ธงกงสุล)	๑๐๐
รูปที่ ๗๖	ธงกงสุล พ.ศ. ๒๔๕๕	๑๐๐
รูปที่ ๗๗	ธงกงสุล พ.ศ. ๒๔๖๐	๑๐๑
รูปที่ ๗๘	ธงกงสุล พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นต้นมา	๑๐๑
รูปที่ ๗๙	ธงผู้ว่าราชการเมือง (ธงผู้ว่าราชการเมืองอยุธยา)	๑๐๑
รูปที่ ๘๐	ธงเสนาบดี	๑๐๒
รูปที่ ๘๑	ธงจอมทัพบก	๑๐๒
รูปที่ ๘๒	ธงผู้บัญชาการทหารเรือ	๑๐๒

รูปที่ ๘๓	ธงผู้บัญชาการกองเรือรบ	๑๐๓
รูปที่ ๘๔	ธงผู้บังคับการกองเรือ	๑๐๓
รูปที่ ๘๕	ธงผู้บังคับหมวดเรือ	๑๐๓
รูปที่ ๘๖	ธงผู้บังคับหมู่	๑๐๓
รูปที่ ๘๗	ธงหัวหน้าชั่วคราว	๑๐๔
รูปที่ ๘๘	ธงหัวหน้าชั่วคราว	๑๐๔
รูปที่ ๘๙	ธงผู้บังคับการเรือ	๑๐๔
รูปที่ ๙๐	ธงผู้บังคับการสถานีทหารเรือฝ่ายบก	๑๐๕
รูปที่ ๙๑	ธงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์	๑๐๕
รูปที่ ๙๒	ธงนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๐๕
รูปที่ ๙๓	ธงนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๔๘๒	๑๐๕
รูปที่ ๙๔	ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม	๑๐๖
รูปที่ ๙๕	ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๐๖
รูปที่ ๙๖	ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง พ.ศ. ๒๔๘๒ (กระทรวงศึกษาธิการ)	๑๐๖
รูปที่ ๙๗	ธงผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๐๖
รูปที่ ๙๘	ธงผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ. ๒๔๘๒	๑๐๖
รูปที่ ๙๙	ธงผู้บัญชาการทหารอากาศ	๑๐๖
รูปที่ ๑๐๐	ธงเกตุหรือธงฉาน	๑๑๕
รูปที่ ๑๐๑	ธงนายพลเรือโท	๑๑๕
รูปที่ ๑๐๒	ธงนายพลเรือตรี	๑๑๕
รูปที่ ๑๐๓	ธงนายพลเรือจัตวาหรือธงหางแซงแซว	๑๑๕
รูปที่ ๑๐๔	ธงนายพลเรือเอก พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๑๖
รูปที่ ๑๐๕	ธงนายพลเรือโท พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๑๖
รูปที่ ๑๐๖	ธงนายพลเรือตรี พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๑๖
รูปที่ ๑๐๗	ธงจอมพลเรือ พ.ศ. ๒๔๕๓	๑๑๖
รูปที่ ๑๐๘	ธงจอมพลเรือ พ.ศ. ๒๔๗๙	๑๑๗
รูปที่ ๑๐๙	ธงหางแซงแซว	๑๑๗
รูปที่ ๑๑๐	ธงหางจระเข้ ธงนายเรือ หรือธงผู้บังคับการเรือ	๑๑๘

รูปที่ ๑๑๑	ธงผู้ใหญ่	๑๑๘
รูปที่ ๑๑๒	ธงเรือหลวง สร้างในรัชกาลที่ ๑	๑๒๙
รูปที่ ๑๑๓	ธงเรือหลวง สร้างในรัชกาลที่ ๒	๑๒๙
รูปที่ ๑๑๔	ธงเรือหลวง สร้างในรัชกาลที่ ๔	๑๒๙
รูปที่ ๑๑๕	ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ธงเรือหลวงในรัชกาลที่ ๕	๑๓๐
รูปที่ ๑๑๖	ธงเรือหลวง พ.ศ. ๒๔๔๐	๑๓๐
รูปที่ ๑๑๗	ธงนำร่องในรัชกาลที่ ๕	๑๓๐
รูปที่ ๑๑๘	ธงนำร่อง พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นต้นมา	๑๓๑
รูปที่ ๑๑๙	ธงค้าขาย	๑๓๑
รูปที่ ๑๒๐	ธงฉาน	๑๓๑
รูปที่ ๑๒๑	ธงฉาน พ.ศ. ๒๔๖๐	๑๓๒
รูปที่ ๑๒๒	ธงทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๕๓	๑๓๒
รูปที่ ๑๒๓	ธงราชนาวี	๑๓๒
รูปที่ ๑๒๔	ธงเจ้าพนักงานการท่า	๑๓๓
รูปที่ ๑๒๕	ธงเจ้าพนักงานการไปรษณีย์	๑๓๓
รูปที่ ๑๒๖	ธงเจ้าพนักงานการศุลกากร	๑๓๓
รูปที่ ๑๒๗	ธงเจ้าพนักงานการตรวจคนเข้าเมือง	๑๓๓
รูปที่ ๑๒๘	ธงประจำกรมกองต่างๆ พ.ศ. ๒๔๕๓ (ธงกรมเจ้าท่า)	๑๓๔
รูปที่ ๑๒๙	ธงประจำกรมกองต่างๆ พ.ศ. ๒๔๖๐ (กระทรวงมหาดไทย)	๑๓๔
รูปที่ ๑๓๐	ธงประจำกรมกองต่างๆ พ.ศ. ๒๔๗๑ (ธงกรมไปรษณีย์โทรเลข)	๑๓๔

บทนำ

ธง ตามความหมายที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ผืนผ้าที่มีสีและลวดลายต่างๆ ใช้เป็นเครื่องหมายบอกชาติ ตำแหน่งราชการ ใช้เป็นอาณัติสัญญาณตามแบบสากลนิยม และใช้เป็นเครื่องหมายเรือเดินทะเล หมู่คณะ สมาคม อาคารร้านค้า และอาณัติสัญญาณอื่นๆ

เชื่อกันว่าธงต่างๆ ที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้ เดิมมีกำเนิดจากธงที่ใช้ในลัทธิพิธีทางศาสนาก่อน ขั้นแรกเป็นเครื่องหมายแสดงข้อธรรมหรือลัทธิพิธีที่กระทำ แล้วจึงกลายมาเป็นเครื่องบูชาซึ่งมีใช้กันอยู่แทบทุกศาสนา จากนั้นจึงเกิดธงสัญญาน ธงประจำทัพ ธงประจำตัวบุคคล และธงชาติตามลำดับ

ในประเทศไทยยังมีประเพณีการใช้ธงเป็นเครื่องบูชาปรากฏอยู่ เข้าใจว่าคตินี้ได้แบบอย่างมาจากอินเดีย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิทูร เขียนไว้ในเรื่อง **ตุง** ว่า ประเทศอินเดียมีวัตถุที่นิยมใช้ในเครื่องประดับบูชาสำหรับงานพิธี ๓ ชนิด[๑] คือ

๑. **ธชะ** หรือ **ธวชะ** ได้แก่ธงผ้าหรือกระดาษรูปสี่เหลี่ยม หรือสามเหลี่ยม ใช้ปักบนปลายไม้หรือปลายเสา

๒. **ปฏากะ** หรือ **ปตากา** ได้แก่ธงปฏากหรือธงตะขาบ คือวัตถุเป็นแผ่นใช้ห้อยลงโดยผูกติดกับปลายไม้หรือปลายเสา

๓. **โตรณะ** ได้แก่ธงราวสามเหลี่ยม ทำด้วยกระดาษ ใบมะม่วง หรือใบโศกใช้โยงผูกระหว่างเสา ๒ ต้นหรือขึงที่ข้างฝา บางทีก็ใช้โยงลงมาติดกับวัตถุที่บูชาเช่นเดียวกับการขึงสายสิญจน์ผูกติดกับองค์พระพุทธรูปของไทยเรา

บางนิกายยังถือว่าธงเครื่องประดับบูชาทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นเครื่องหมายแสดงขอบเขตของตัวคนด้วย โดยเปรียบเทียบดังนี้ ส่วนสูงตั้งแต่คอขึ้นไปเป็นธชะหรือธวชะ ส่วนต่ำตั้งแต่คอลงมาถึงเท้าเป็นปฏากะหรือปตากา ส่วนกว้างคือแขนที่กางออกไปสองข้างเป็นโตรณะ การตกแต่งพิธีบูชาด้วยธงทั้งสามอย่างนี้ จึงเท่ากับนำตัวเองเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีนั้น เพื่อความสวัสดีมีชัย[๒]

---

๑ แสง มนวิทูร, ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. “ตุง”, **สมบัติศิลปะจากบริเวณเขื่อนภูมิพล.** (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕). หน้า ๔๕ - ๕๑.

๒ ตามความหมายของศัพท์ภาษาสันสกฤต **โตรณ** หมายถึง เส้นโค้ง โค้งซุ้มประตู ประตูใหญ่ ทางเข้าออก เครื่องประดับหรือเครื่องตกแต่งที่เป็นพู่ห้อย ที่เป็นเฟื่องระย้าอยู่บนทางเข้าออก เป็นต้น ไม่ได้แปลว่าธง

ธงไทยที่ใช้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้แก่ธงปฏากหรือธงตะขาบ หรือเรียกตามภาษาท้องถิ่นภาคเหนือว่า **ตุง** ชาวอินเดียใช้ธงปฏากประกอบพิธีบูชาเทพเจ้า ใช้ผ้าหรือกระดาษรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปลายเป็นแฉกบ้าง ปลายแหลมบ้าง หรือสามเหลี่ยมบ้าง ที่มุมเบื้องบนเขียนอักษรว่า **โอม** บ้าง เขียนเป็นรูปเทพเจ้าบ้าง หรือบางครั้งก็ไม่ได้เขียนอะไรเลย สีธงนิยมใช้สีสมมุติตามสีกายของเทพเจ้า หรือตามสีวันทั้ง ๗ เวลามีการบูชาจะปักธงปฏากผืนใหญ่ไว้กลางพิธีมณฑล ผู้พบเห็นจะรู้จากสีของธงปฏากทันทีว่าบูชาเทพเจ้าองค์ใด ถ้าเป็นพิธีทางพุทธศาสน่า ปัจจุบันใช้ธง ๖ สีตามฉัพพรรณรังษีของพระพุทธเจ้า ในประเทศจีนและธิเบตก็ใช้ธงปฏากในพิธีทางพุทธศาสนาเช่นกัน

เวลามีการบำเพ็ญกุศลในวัด ไทยจะใช้ธงปฏากผืนใหญ่ยาว ๓ หรือ ๔ วาห้อยไม้ลำใหญ่ ปักไว้หน้าวัด นอกจากนั้นยังใช้ธงปฏากเขียนรูปจระเข้ผูกติดไม้ปักไว้ที่หน้าวัดหลังจากพิธีทอดกฐินแล้ว และใช้เขียนรูปพระพุทธรูป พุทธประวัติ เจดีย์ เลขยันต์ต่างๆ เช่น ที่เรียกว่า **พระบฏ** ห้อยไว้บูชาอีกด้วย ธงปฏากหรือตุงนี้ทางภาคเหนือนับถือกันมาก งานพิธีเกี่ยวกับพุทธศาสนามักใช้ตุงประดับเป็นพื้น ตุงดังกล่าวทำด้วยผ้าบ้าง ทำด้วยเส้นด้ายขึงยกดอกสลับสีกันเป็นลายต่างๆ บ้าง ตามวัดสำคัญๆ ที่หน้าวิหารหรือในวิหารหน้าพระประธานมักมีตุงทำด้วยไม้สลักเป็นรูปพญานาค ๒ ตัวเกี่ยวพันกันเป็นกรอบนอกของตุง ติดไว้ข้างประตูวิหารหรือตั้งเสาไว้หน้าพระประธาน วันนักขัตฤกษ์เช่นวันสงกรานต์มักมีตุงขนาดเล็กทำด้วยกระดาษยาวประมาณ ๖-๑๐ นิ้ว หรือเล็กกว่านี้ ผูกติดต้นไม้และปักประดับไว้ตามพระเจดีย์ทรายจำนวนมาก พิธีเทศน์มหาชาติก็ใช้ธงเป็นเครื่องบูชา และในการนำศพไปป่าช้าของภาคเหนือก็ใช้ตุงกระดาษสาขนาดยาว ๑ ศอก ทำเหมือนรูปคน ถือนำศพ นอกจากทำด้วยไม้กระดาษ และผ้าแล้ว ยังพบตุงที่ทำด้วยวัสดุมีค่าอื่นๆ เช่น เงินและทองอีกด้วย ธงจึงรวมอยู่ในเครื่องบูชาทางศาสนาของไทยอย่างหนึ่ง ซึ่งได้ถือปฏิบัติกันมาจนกลายเป็นประเพณี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยว่าธงที่มีลักษณะเป็นแบบไทยแท้มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. **ธง** มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าสีต่างๆ บางผืนก็ลงยันต์ ใช้สำหรับนำขบวนต่างๆ เช่น แห่เข้าพิธีตรุษ เป็นต้น

๒. **ธงชัย** เป็นรูปสามเหลี่ยมตัดทะแยงมุมทำนองเดียวกับธงมังกรของจีน ผิดกันแต่ที่ของจีนเอาด้านยาวไว้ข้างล่างและมีครีบเป็นรูปเปลวตลอดผืน ส่วนของไทยเอาด้านยาวไว้ข้างบน ครีบทำเพียง ๓ หรือ ๕ ชาย[๑] ใช้สำหรับนำขบวนขนาดใหญ่ เช่น ขบวนเสด็จพยุห

---

๑ ในสมุดภาพริ้วขบวนพยุหยาตราเพชรพวง รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยกรุงศรีอยุธยา มีธงชัย ๙ ชายและ ๖ ชาย สมุดภาพตำรานี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อุปนายกหอพระสมุดวชิรญาณโปรดให้จำลองจากต้นฉบับของ ม.จ.ปิยะภักดีนาถ ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่ห้องหนังสือตัวเขียน ชั้น ๔ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

ยาตรา เป็นต้น ธงกระดาษที่ใช้ประดับตกแต่งในพิธีทางศาสนาก็ทำเป็นรูปธงชัย

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้พรรณนาถึงธงชัยในกระบวนพยุหยาตราสถลมารคไว้ในลิลิตพยุหยาตราเพชรพวงตอนหนึ่งว่า

"....พันไชยธุชเทพย์หน้า นำพล
ธงไชยโบกโบยบน ยาตรย้าย
เฉกธงอิสานน นำพยุห์ ยุทธแฮ
โคมผูกคันธงคล้าย คลาศคล้อยคลาไคล"

๓. **ธงปฏาก** หรือ **ธงจระเข้** มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แขวนห้อยลงโดยใช้ทางด้านกว้างผูก ใช้เป็นเครื่องบูชาอย่างเดียวไม่ใช้นำขบวนแห่ ที่เรียกว่าธงจระเข้เพราะทำด้วยผ้าขาวเขียนรูปจระเข้

การถวายธงเป็นเครื่องบูชาในพิธีทางศาสนา ถือเป็นกุศลทานอย่างหนึ่ง มีเรื่องเล่าว่ามีผู้เดินทางไปในที่กันดาร ได้พบเจดียสถานที่ควรสักการบูชาเข้า ไม่มีอะไรจะบูชา จึงเอาผ้าสาฎกแบบผ้าห่มของตนผูกปลายไม้ยกขึ้น ปักบูชาเช่นธงปฏาก ธงจึงนับเข้าอยู่ในเครื่องบูชาอย่างสูงประเภทหนึ่ง ถือเป็นประเพณี ดังปรากฏในจิตรกรรม ลายประดับมุกและลายรดน้ำหลายแห่ง เมื่อจะถวายธงเป็นพุทธบูชาตามธรรมเนียมผู้ถวายจะต้องจุดธูปเทียนกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยก่อน แล้วกล่าวคำถวายธงดังนี้

มัย ภนฺเต อิมนิ ธชปฏาเกน รตนตฺตยํ อภิปูเชม อยํ ธชปฏาเกน รตนปูชา อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สำวตฺตตุ

มีความหมายว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอบูชาซึ่งพระรัตนตรัยด้วยธงแผ่นผ้านี้ กิริยาที่บูชาพระรัตนตรัยด้วยธงแผ่นผ้านี้ขอจงเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สิ้นกาลนานเทอญ

นอกจากธงในพิธีทางศาสนาแล้ว ประเทศไทยสมัยโบราณไม่มีการกำหนดระเบียบหรือแบบอย่างการใช้ธงไว้แน่นอน แต่ใช้วิธีจดจำกันต่อๆ มา เพิ่งจะมีระเบียบแน่นอนขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง สมัยแรกๆ ยังมีธงไม่กี่ประเภท จึงมีแต่พระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ใช้ธงนั้นๆ ในกรณีใดบ้าง เป็นต้นว่าใช้ธงพื้นแดงเป็นธงชาติ และใช้ธงพื้นแดงมีรูปจักรสีขาวตรงกลางเป็นธงเรือหลวง ต่อมาเมื่อกำหนดแบบอย่างธงไว้ใช้

มากขึ้นจึงเกิดความจำเป็นต้องมีกฎหมายเพื่อกำหนดแบบอย่างและระเบียบการใช้ธงแต่ละประเภทให้แน่นอน ประชาชนทั่วไปจะได้ยึดถือปฏิบัติให้ถูกต้องพร้อมเพรียงโดยทั่วกัน เริ่มมีพระราชบัญญัติธงออกประกาศบังคับใช้เป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ **พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม** ซึ่งตราเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๐ หรือ พ.ศ. ๒๔๓๔ ภายหลังได้มีธงประเภทต่างๆ ทวีจำนวนมากขึ้นทุกที ทำให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมหรือออกพระราชบัญญัติฉบับใหม่ๆ ตามมา เพื่อความเหมาะสมกับกาลสมัย พระราชบัญญัติธงฉบับหลังสุดก็คือ **พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๕๒๒** ซึ่งตราเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๒ อันเป็นปีที่ ๓๔ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช แต่แบบอย่างธงต่างๆ ที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงลักษณะตามพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๘๕ เท่านั้น ส่วนธงตามพระราชบัญญัติในปัจจุบันจะรวบรวมไว้ในหนังสือ **ธงไทย** เล่ม ๒

ธงที่ใช้กันแพร่หลายนั้นอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ ธงในพระราชบัญญัติประเภทหนึ่งและธงนอกพระราชบัญญัติอีกประเภทหนึ่ง ธงในพระราชบัญญัติหมายถึงธงซึ่งกำหนดลักษณะและวิธีใช้ไว้ในพระราชบัญญัติธง ธงนอกพระราชบัญญัติคือธงที่หน่วยราชการหรือเอกชนสร้างขึ้นใช้ โดยได้รับการอนุญาตจากทางราชการ ทั้งได้จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายแล้ว เพียงแต่ไม่ได้ปรากฏชื่ออยู่ภายในพระราชบัญญัติธงฉบับใดเท่านั้น

พระราชบัญญัติธงเป็นกฎหมายบ้านเมืองอย่างหนึ่งที่จำเป็นต้องมีเจ้าหน้าที่รักษาการให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในพระราชบัญญัติธงฉบับต่างๆ ดังนี้

๑. ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๔๒ ไม่มีการแต่งตั้งหน่วยราชการใดโดยเฉพาะแต่กำหนดให้เจ้าหน้าที่ทุกหน่วยราชการซึ่งต้องใช้ธง เป็นผู้รักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโดยเคร่งครัด หากหน่วยราชการหรือเอกชนใดต้องการเพิ่มตราอย่างใดลงในธง เพื่อใช้เป็นเครื่องหมายเฉพาะของตนต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระราชานุญาตก่อน เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต โดยประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้ว จึงถือว่าใช้ได้ถูกต้องตามกฎหมาย

๒. ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๗๘ กระทรวงทหารเรือมีหน้าที่เป็นผู้รักษาการตามพระราชบัญญัติธง หากหน่วยราชการหรือเอกชนใดต้องการสร้างธงเป็นเครื่องหมายของตน อันนับว่าเป็นธงนอกพระราชบัญญัติ ต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาพร้อมด้วยแบบธง เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว ให้แจ้งแก่กระทรวงทหารเรือทราบเพื่อลงทะเบียนไว้เป็นหลักฐาน

๓. ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นต้นมา กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงต่างประเทศ เป็นเจ้าหน้าที่รักษาการตามพระราชบัญญัติธง มีอำนาจออกกฎกระทรวงหรือตั้งเจ้าพนักงานกระทำการอื่นๆ เพื่อให้เป็นไปตามบทแห่งพระราชบัญญัติธง กฎกระทรวงเหล่านี้เมื่อประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วให้ใช้บังคับได้ หน่วยราชการหรือเอกชนที่ต้องการธงเป็นเครื่องหมาย ต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบทราบก่อน เมื่อได้รับอนุญาตและจดทะเบียนถูกต้องเป็นทางราชการแล้ว จึงใช้ได้ตามกฎหมาย

๔. ปัจจุบัน ปรากฏความตามมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๕๒๒ ว่าให้นายกรัฐมนตรีรักษาการให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติ และให้มีอำนาจในการออกกฎกระทรวงเพื่อปฏิบัติการตามพระราชบัญญัติ ดังนั้นหน่วยราชการที่ดูแล จึงน่าจะได้แก่สำนักนายกรัฐมนตรีตลอดจนกระทรวงต่างๆ ซึ่งกำหนดลักษณะธงต่างๆ ออกใช้ตามพระราชบัญญัติธง

ธงชาติ

ตามหลักฐานต่างๆ ปรากฏว่าตั้งแต่สมัยโบราณไทยเรายังไม่มีธงชาติโดยเฉพาะ เมื่อเวลาจัดกองทัพไปทำสงคราม จะใช้ธงสีต่างๆ ประจำทัพเป็นเครื่องหมายทัพละสี ต่อมาเมื่อมีการเดินเรือค้าขายกับต่างประเทศทางตะวันตกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ใช้ธงสีแดงติดเป็นเครื่องหมายว่าเป็นเรือสินค้าของไทย ก่อนที่จะใช้ธงสีแดงเป็นเครื่องหมายในเรือสินค้าของไทยนั้น ปรากฏหลักฐานจากจดหมายเหตุของชาวฝรั่งเศสว่า เรือสินค้าของไทยที่เดินทางไปต่างประเทศชักธงของฮอลันดา แต่เนื่องจากฮอลันดาและฝรั่งเศสเป็นอริกัน ฝรั่งเศสจึงยิงเรือของไทยเสียหายด้วยความเข้าใจผิด แม้กระนั้นก็ดี เรือของไทยก็ยังนิยมชักธงฮอลันดาอยู่ เพราะเป็นที่รู้จักกว้างขวางว่าเป็นเรือค้าขาย จนกระทั่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรือชื่อเลอโวตูร์ของฝรั่งเศสจะแล่นผ่านป้อมเข้าสู่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา ตามธรรมเนียมเรือที่เข้ามาต้องยิงสลุตคำนับธงที่ชักอยู่ที่ป้อม ปรากฏว่าฝ่ายไทยชักธงฮอลันดาขึ้นรับเรือฝรั่งเศส เพราะไม่มีธงชาติของตนเอง แต่เรือฝรั่งเศสไม่ยอมสลุตธงฮอลันดาเพราะเคยเป็นอริกันมาก่อน และถือว่าไม่ใช่ธงชาติไทย ฝ่ายไทยจึงแก้ไขโดยนำธงแดงขึ้นชักแทนธงชาติ เรือฝรั่งเศสจึงยอมสลุตคำนับ ตั้งแต่นั้นมาธงสีแดงจึงกลายเป็นธงชาติของไทยเรื่อยมา

ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังใช้ธงสีแดงเกลี้ยงชักเป็นเครื่องหมายประจำเรือค้าขายกับต่างประเทศอยู่ ธงแดงนี้ใช้ชักขึ้นทั้งในเรือหลวงและเรือราษฎร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชดำริว่า เรือหลวงกับเรือราษฎรควรมีเครื่องหมายให้เห็นแตกต่างกัน จึงมีพระบรมราชโองการให้ทำรูปจักรสีขาวติดไว้กลางธงแดงเป็นเครื่องหมายใช้เฉพาะเรือหลวง ส่วนเรือค้าขายของราษฎรทั่วไปยังคงใช้ธงแดงเกลี้ยงกันอยู่

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ช้างเผือกสามเชือกมาสู่พระบารมี ซึ่งตามประเพณีไทยถือว่าเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง จึงมีพระบรมราชโองการให้ทำรูปช้างเผือกไว้กลางวงจักรในธงเรือหลวงด้วย[๑] สมัยนี้ธงเรือสินค้าของราษฎรก็ยังใช้ธงแดง

---

[๑] ข้อความในเรื่อง **อธิบายเรื่อธงไทย** พระนิพนธ์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เรือหลวงใช้ช้างเผือกในวงจักรสีขาวเติมลงกลางธงพื้นแดง ผิดกับข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติธง ซึ่งกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ทำรูปจักรสีขาวลงกลางธงแดงใช้กับเรือหลวงก่อน ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงเติมรูปช้างเผือกลงในวงจักรสีขาว

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทำหนังสือสัญญาเปิดการค้าขายกับชาวตะวันตกใน พ.ศ. ๒๓๙๘ มีเรือสินค้าของประเทศต่างๆ ในยุโรปและอเมริกาเดินทางเข้ามาค้าขายมากขึ้นและมีสถานกงสุลตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ สถานที่เหล่านั้นล้วนชักธงชาติของตนขึ้นเป็นสำคัญ จึงจำเป็นที่ไทยจะต้องมีธงชาติที่แน่นอน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ธงสีแดงซึ่งเรือสินค้าของไทยใช้อยู่นั้นซ้ำกับประเทศอื่น ยากแก่การสังเกตไม่สมควรใช้อีกต่อไป ควรจะใช้ธงอย่างเรือหลวงเป็นธงชาติ แต่โปรดให้เอารูปจักรออกเสียเพราะเป็นเครื่องหมายเฉพาะพระเจ้าแผ่นดิน คงไว้แต่รูปช้างเผือกอยู่กลางธงแดง *(รูปที่ ๑, ๒)*

ในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงหลายครั้ง คือพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. ๑๑๐ พระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ และพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๑๘ ทุกฉบับได้ยืนยันถึงลักษณะของธงชาติว่าเป็นธงพื้นแดง กลางเป็นรูปช้างเผือกไม่ทรงเครื่องหันหน้าเข้าเสาทั้งสิ้น ภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เมื่อมองธงชาติซึ่งใช้อยู่ในขณะนั้นแต่ไกลจะมีลักษณะไม่ต่างจากธงราชการเท่าไร และรูปช้างที่อยู่กลางธงก็ไม่งดงาม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๒๙ เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๙ แก้ไขลักษณะธงชาติเป็น **ธงพื้นแดง กลางเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหลังเข้าเสา** ประกาศนี้ให้เริ่มบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้นไป (ขณะนั้นยังนับเดือนเมษายนเป็นเดือนเริ่มศักราชใหม่) *(รูปที่ ๓)*

ใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้มีการแก้ไขลักษณะธงชาติอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากขณะนั้นประเทศไทยได้ประกาศตนเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อรบกับเยอรมนี ออสเตรีย และฮังการี ในสงครามโลกครั้งที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การประกาศสงครามครั้งนี้นับเป็นความเจริญก้าวหน้าขั้นหนึ่งของประเทศ สมควรจะมีสิ่งเตือนใจสำหรับวาระนี้ไว้ในภายหน้า สิ่งนั้นควรได้แก่ธงชาติ ทรงเห็นว่าลักษณะที่ได้แก้ไขไปแล้วใน พ.ศ. ๒๔๕๙ นั้น ยังไม่สง่างามเพียงพอ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มแถบสีน้ำเงินแก่ขึ้นอีกสีหนึ่งเป็นสามสี ตามลักษณะธงชาติของนานาประเทศที่ใช้กันอยู่โดยมากขณะนั้น เพื่อให้เป็นเครื่องหมายว่าประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกับฝ่ายสัมพันธมิตร เพื่อต่อต้านปราบปรามฝ่ายอธรรม อีกประการหนึ่งสีน้ำเงินก็เป็นสีประจำพระชนมวารเฉพาะพระองค์ด้วย จึงเป็นสีที่สมควรจะประกอบไว้ในธงชาติไทยด้วยประการทั้งปวง

การเปลี่ยนธงชาติครั้งนี้ จมื่นอมรดรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) ซึ่งรับราชการใกล้ชิดพระยุคลบาทในขณะนั้น ได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงลักษณะธงชาติว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริจะเปลี่ยนธงช้างเป็นธงแถบสี เพราะทรงเห็นความลำบากของราษฎรที่ต้องสั่งซื้อธงผ้าพิมพ์รูปช้างมาจากต่างประเทศ และบางครั้งเมื่อเกิดความสะเพร่าติดธงผิด รูปช้างกลับเอาขาชี้ขึ้นเป็นที่น่าละอาย หากเปลี่ยนเป็นธงแถบสี ราษฎรก็สามารถทำธงใช้เองได้ และจะช่วยขจัดปัญหาการติดผิดพลาด ได้ทรงพยายามเลือกสีที่มีความหมายทางความสามัคคีและมีความสง่างาม ก่อนออกพระราชบัญญัติฉบับใหม่ ได้ทรงทดลองใช้ธงริ้วขาวแดงติดอยู่ที่สนามเสือป่าหลายวัน[๑] ภายหลังจึงตกลงพระทัยใช้สีน้ำเงินแก่เพิ่มขึ้นอีกสีหนึ่ง *(รูปที่ ๔)* การเพิ่มสีน้ำเงินนี้ปรากฏพระราชหัตถเลขาในบันทึกส่วนพระองค์ วันเสาร์ที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐[๒] ว่า ได้ทอดพระเนตรบทความแสดงความเห็นของผู้ใช้นามแฝงว่า **อะแคว์ริส** ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมล์ ภาษาอังกฤษ ฉบับวันที่ ๑๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้ทรงแปลข้อความนั้นลงในบันทึกด้วย มีความโดยย่อว่า เพื่อนชาวต่างประเทศของผู้เขียน (อะแคว์ริส) ได้ปรารภถึงธงชาติแบบใหม่ว่ายังมีลักษณะไม่สง่างามเพียงพอ ผู้เขียนก็มีความเห็นคล้อยตามเช่นนั้น และเสนอแนะด้วยว่าริ้วตรงกลางควรจะเป็นสีน้ำเงินซึ่งเป็นสีส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งถ้าเปลี่ยนตามนี้แล้วธงชาติไทยก็จะประกอบด้วยสีแดง ขาว น้ำเงิน มีสีเหมือนกับธงสามสีของฝรั่งเศส ธงยูเนียนแจ็คของอังกฤษ และธงดาวของสหรัฐอเมริกา ประเทศพันธมิตรทั้ง ๓ คงเพิ่มความพอใจประเทศไทยยิ่งขึ้นเพราะเสมือนกับยกย่องเขา ทั้งการที่มีสีของพระมหากษัตริย์ในธงชาติ ก็จะเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงพระองค์ในวาระที่ประเทศไทยได้เข้าสู่เหตุการณ์สำคัญต่างๆ ด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ เมื่อทรงทดลองวาดภาพธงสามสีลงในบันทึก ทรงเห็นว่างดงามดีกว่าริ้วขาวแดงที่ใช้อยู่ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยารามราฆพซึ่งขณะนั้นยังเป็นพระยาประสิทธิศุภการ ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ได้นำแบบธงไปถวายเพื่อทูลขอความเห็น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถก็ทรงเห็นชอบ รับสั่งว่าถ้าเปลี่ยนในขณะนั้นจะได้เป็นอนุสรณ์ในการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑ ด้วย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

๑ อมรดรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น. "เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนธงชาติ", **พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.** (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๒). หน้า ๑-๓๐

๒ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จ. **จดหมายเหตุราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.** (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗). หน้า ๑๙๔-๑๙๖

โปรดให้พระยาศรีภูริปรีชาร่างประกาศแก้แบบธงชาติ และได้ทรงนำเรื่องเข้าที่ประชุมคณะเสนาบดีเพื่อฟังความเห็น ที่ประชุมลงมติเห็นชอบธงสามสีตามแบบที่คิดขึ้นใหม่

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธงขึ้นเรียกว่า **พระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐** ออกประกาศเมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ มีผลบังคับภายหลังวันออกประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแล้ว ๓๐ วัน ลักษณะธงชาติมีดังนี้ คือเป็นธงรูปสี่เหลี่ยมรี ขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน มีแถบสีน้ำเงินแก่ กว้าง ๑ ใน ๓ ของความกว้างของธงอยู่กลาง มีแถบสีขาวกว้าง ๑ ใน ๖ ของความกว้างของธงข้างละแถบ แล้วมีแถบแดงกว้างเท่ากับแถบขาวประกอบข้างนอกอีกข้างละแถบ และพระราชทานนามว่า **ธงไตรรงค์** *(รูปที่ ๕)* ส่วนธงรูปช้างกลางธงพื้นแดงของเดิมนั้นให้ยกเลิก ความหมายของสีธงไตรรงค์คือ สีแดงหมายถึงชาติและความสามัคคีของคนในชาติ สีขาวหมายถึงศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องอบรมสั่งสอนจิตใจให้บริสุทธิ์ สีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของประเทศ

พ.ศ. ๒๔๗๐ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงแบบธงชาติมาหลายครั้ง คือ จากธงพื้นแดงเกลี้ยงมาเป็นธงแดงมีช้างเผือกไม่ทรงเครื่องอยู่กลาง ธงพื้นแดงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นและธงไตรรงค์ แม้ว่าธงไตรรงค์จะให้ความสะดวกในการใช้และการสร้างขึ้นใช้ แต่ธงไตรรงค์ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักของต่างประเทศโดยทั่วไปอย่างแพร่หลายว่าเป็นธงชาติไทยเช่นธงช้าง นอกจากนี้ธงไตรรงค์ยังมีสีคล้ายกับสีธงชาติของบางประเทศและคล้ายกับสีของธงบริษัทต่างประเทศบางแห่ง ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดได้ง่ายผิดกับธงช้างซึ่งไม่ซ้ำกับธงชาติใดเลย เพื่อไม่ให้ต้องเปลี่ยนธงชาติบ่อยๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาธิการบันทึกพระราชกระแสพระราชทานไปยังองคมนตรี ด้วยมีพระราชประสงค์จะทรงฟังความคิดเห็นส่วนมากประกอบพระราชวินิจฉัย บันทึกฉบับนี้ลงวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๐ กำหนดให้องคมนตรีทั้งหลายทูลเกล้าฯ ถวายความคิดเห็นภายใน ๑๕ วัน นับแต่ได้รับบันทึก[๑] มีข้อควรพิจารณาดังนี้

(๑) เลิกธงไตรรงค์แล้วใช้ธงช้างแทน

(๒) ใช้ธงช้างเป็นธงราชการ ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติ

(๓) ใช้ธงช้างเป็นธงราชการและธงชาติ ใช้ธงไตรรงค์เป็นสีสำหรับประเทศ คือใช้ตกแต่งสถานที่ในงานรื่นเริง เป็นต้น

---

๑ **ประชุมกฎหมายประจำศก** เล่ม ๔๐ กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๐. โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. *"บันทึกเรื่องธงชาติ"* หน้าพิเศษ ๓๐๙-๓๑๑. และ *"พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องธงชาติ"* หน้าพิเศษ ๓๑๒

(๔) ใช้ธงไตรรงค์ผสมกับธงช้างพื้นแดงเป็นธงเดียวกัน

(๕) คงใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติตามเดิมดังที่เป็นอยู่ขณะนั้น

เมื่อองคมนตรีได้ทำหนังสือแสดงความคิดเห็นขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว ปรากฏว่าความเห็นทั้งหมดแตกต่างกันและไม่ได้ชี้ขาดลงไป ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติต่อไป ตามพระราชวินิจฉัยลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ตราพระราชบัญญัติธงเป็นฉบับแรกในรัชกาล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ในส่วนที่ว่าด้วยธงชาตินั้นยังคงใช้ธงไตรรงค์ แต่ได้อธิบายลักษณะให้เข้าใจง่ายยิ่งขึ้น คือ ลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีขนาดกว้าง ๖ ส่วน ยาว ๙ ส่วน ด้านกว้าง ๒ ใน ๖ ส่วน ตรงกลางเป็นสีขาบ (น้ำเงินเข้ม) ต่อจากแถบสีขาบออกไปทั้งสองข้าง ข้างละ ๑ ใน ๖ ส่วนเป็นแถบสีขาว ต่อสีขาวออกไปทั้ง ๒ ข้างเป็นแถบสีแดง พระราชบัญญัติธงฉบับต่างๆ ที่ออกในสมัยต่อมา ไม่มีข้อความใดเปลี่ยนแปลงลักษณะของธงชาติอีก ธงไตรรงค์จึงเป็นธงชาติไทยสืบมาจนปัจจุบัน

ระเบียบเกี่ยวกับธงชาติ

ตั้งแต่สมัยที่ยังใช้ธงพื้นแดงนั้น ใช้ชักบนเรือสินค้าของราษฎรไทยทั่วไป ภายหลังเมื่อประกาศใช้ธงช้างเป็นธงชาติครั้งแรกในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา ส่วนใหญ่มักชักในเรือที่เดินทางค้าขายกับต่างประเทศ นอกจากนี้ก็มีการชักขึ้นตามป้อม วังเจ้านาย บ้านเรือนข้าราชการและราษฎร ร้านค้า และสถานที่ราชการ ตลอดจนใช้ประดับตกแต่งในงานพิธีต่างๆ ไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์ตายตัวแต่อย่างใด จนกระทั่งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล จึงมีระเบียบเกี่ยวกับธงชาติออกประกาศใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๘ เรียกว่า **ระเบียบการชักธงชาติสยาม**

ในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๑๗-๒๐ บทบังคับทั่วไปได้กล่าวถึงระเบียบการชักธงชาติและข้อควรปฏิบัติต่อธงชาติ และในบทกำหนดโทษท้ายพระราชบัญญัติในมาตรา ๒๑-๒๓ ก็ได้กำหนดโทษของผู้ฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามข้อบังคับมีทั้งปรับเป็นเงิน จำคุก หรือทั้งปรับทั้งจำ หนักเบาแล้วแต่ความผิดที่ได้กระทำ

ต่อมาได้มีระเบียบการชักธงชาติออกบังคับใช้ตามลำดับ คือ

๑. ระเบียบการชักธงชาติสยาม แก้ไขเพิ่มเติม (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๓ ภาคที่ ๑ วันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ หน้า ๘๓๘)

๒. กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙

ลงวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ ๕๓ วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙ หน้า ๑๑๙๓-๑๑๙๔)

๓. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องแก้ไขเพิ่มเติมระเบียบการชักธงชาติสยาม ออกประกาศวันที่ ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ ๕๔ ภาค ๑ พ.ศ. ๒๔๘๐ วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๐ หน้า ๖๖๗)

๔. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยมฉบับที่ ๔ เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี ออกประกาศวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๖ ภาค ๑ พ.ศ. ๒๔๘๒ วันที่ ๙ กันยายน หน้า ๑๖๑๑) มีใจความโดยย่อว่า รัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่าธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี เป็นสิ่งสำคัญประจำชาติพึงได้รับความเชิดชูเคารพจากชาวไทย ฉะนั้นเมื่อได้เห็นการชักธงชาติขึ้นหรือลงจากยอดเสาตามสถานที่ราชการในเวลาปกติ หรือได้ยินเสียงแตรเดี่ยวหรือนกหวีดเป่าคำนับ หรือให้อาณัติสัญญาณการชักธงชาติขึ้นหรือลดลง ให้ทุกคนแสดงความเคารพตามระเบียบเครื่องแบบของตนหรือประเพณีนิยม เมื่อได้ยินเพลงชาติซึ่งทางราชการบรรเลงในราชการ หรือบุคคลบรรเลงในงานพิธีอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี ให้ผู้ที่ร่วมงานหรืออยู่ในวงงานนั้นแสดงความเคารพ โดยปฏิบัติตามระเบียบเครื่องแบบหรือตามประเพณีนิยม

๕. พระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๓ ตรา ณ วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ มาตรา ๔ ว่าด้วยข้อห้ามที่ไม่ควรปฏิบัติต่อธงชาติ ๖ ประการ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๗ พ.ศ. ๒๔๘๓ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๒ วันที่ ๑๕ ตุลาคม หน้า ๕๐๘-๕๑๓)

๖. ระเบียบการชักธงชาติ ออกประกาศวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๓๑ ธันวาคม ศกเดียวกันเป็นต้นไป (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๗ พ.ศ. ๒๔๘๓ ภาค ๒ วันที่ ๓๑ ธันวาคม หน้า ๓๒๒๒-๓๒๒๘)

๗. พระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๔) พุทธศักราช ๒๔๘๕ ตรา ณ วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๕ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๙ พ.ศ. ๒๔๘๕ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๑ ตอนที่ ๓๓ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม หน้า ๑๐๘๓-๑๐๘๕) มาตรา ๓, ๔

๘. กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ (ฉบับที่ ๒) ลงวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๕๙ พ.ศ. ๒๔๘๕ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๑ หน้า ๑๐๘๖-๑๐๘๘)

๙. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๘ ออกประกาศวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ มีผลบังคับตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๘

เป็นต้นไป ให้ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติฉบับวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ และฉบับวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๖ กับบรรดาคำสั่งอื่นๆ ที่เกี่ยวกับการชักธงชาติและมีข้อความขัดกับประกาศฉบับนี้ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ ๖๑ พ.ศ. ๒๔๘๗ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๑-๒ ตอน ๗๒ วันที่ ๓๑ ธันวาคม หน้า ๑๒๙๐-๑๒๙๓)

๑๐. คำแนะนำในการปฏิบัติเกี่ยวกับระเบียบการชักธงชาติ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๖๑ พ.ศ. ๒๔๘๗ แผนกกฤษฎีกา ตอนที่ ๗๙ วันที่ ๓๑ ธันวาคม หน้า ๑๒๙๔-๑๒๙๕)

๑๑. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๑ ประกาศวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ยกเลิกข้อความในข้อ ๘ แห่งระเบียบการชักธงชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๘ และใช้ข้อความตามที่แก้ไขใหม่ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ ๖๕ พ.ศ. ๒๔๙๑ แผนกกฤษฎีกา ตอนที่ ๕๙ วันที่ ๕ ตุลาคม หน้า ๕๙๘-๕๙๙)

๑๒. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ.๒๔๙๓ ออกประกาศวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๖๗ ภาค ๔ พ.ศ. ๒๔๙๓ ตอนที่ ๖๗ วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ หน้า ๖๓๗๓-๖๓๗๔) ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๑ ซึ่งแก้ไขข้อความในข้อ ๘ แห่งประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ พ.ศ. ๒๔๘๘ และแก้ไขเพิ่มเติมข้อความใหม่

๑๓. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๔ ออกประกาศวันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๖๘ ภาค ๒ เล่ม ๑ ตอนที่ ๔๔ พ.ศ. ๒๔๙๔ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม หน้า ๒๘๐๙-๒๘๑๑) ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ซึ่งแก้ไขความในข้อ ๘ แห่งประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง ระเบียบการชักธงชาติ พ.ศ. ๒๔๘๘ และแก้ไขข้อความใหม่

๑๔. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องแก้ไขการชักและประดับธงชาติในวันเฉลิมพระชนมพรรษา (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๔ ลงวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๔ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๘ ภาค ๒ เล่ม ๓ ตอนที่ ๗๖ วันที่ ๑๘ ธันวาคม หน้า ๕๖๖๘)

๑๕. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๕) พ.ศ. ๒๔๙๕ ออกประกาศวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๖๙ ตอนที่ ๕๔ วันที่ ๙ กันยายน หน้า ๒๙๑๗-๒๙๑๙) ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๔) แก้ไขข้อความใหม่

๑๖. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๖) พ.ศ. ๒๕๐๑ ออกประกาศวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๗๕ ภาค ๒ เล่ม ๑

ตอนที่ ๕๗ วันที่ ๒๙ กรกฎาคม หน้า ๒๑๒๙-๒๑๓๐) ยกเลิกประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๕) และแก้ไขข้อความใหม่

๑๗.ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๗) พ.ศ. ๒๕๐๓ ลงวันที่ ๒๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๓ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ ๗๗ ตอนที่ ๕๑ วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๓ หน้า ๑๕๖๖) ยกเลิกความในข้อ ๘ ซ.

๑๘. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๘) พ.ศ. ๒๕๐๓ ลงวันที่ ๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ (*ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ ๗๗ ตอนที่ ๘๓ วันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ หน้า ๒๑๔๐) แก้ไขข้อความในข้อ ๕ ข. ของประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องระเบียบการชักธง พ.ศ. ๒๔๘๘

๑๙. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๑๙ ลงวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ มีข้อความแก้ไขข้อความในข้อ ๕ กำหนดเวลาชักธงชาติขึ้นลงแห่งระเบียบการชักธงชาติ พ.ศ. ๒๔๘๘ ทั้งนี้ เนื่องจากกระทรวงมหาดไทยได้เสนอต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ให้ปรับปรุงแก้ไขกำหนดเวลาการชักธงชาติขึ้นลงและการเคารพธงชาติใหม่ เพื่อให้ประชาชนทั่วไปเกิดความผูกพันทางจิตใจ และมีความตื่นตัวเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของบ้านเมืองยิ่งขึ้น คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษากันแล้วลงมติเห็นชอบในหลักการ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจึงดำเนินการแก้ไข และได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีออกบังคับใช้ดังกล่าวมาแล้ว

ตามประกาศทั้งหลายดังกล่าว เป็นผลให้ประเทศไทยมีระเบียบว่าด้วยการชักธงชาติดังต่อไปนี้

การชักธงชาติในเวลาปกติ

๑. สถานที่และยานพาหนะของราชการฝ่ายทหาร ให้ชักธงชาติตามระเบียบ และข้อบังคับของทหาร

๒. สถานที่ราชการพลเรือนให้ชักธงชาติทุกแห่ง ถ้าในบริเวณเดียวกันมีสถานที่ราชการหลายแห่ง จะสมควรชักธงชาติ ณ ที่ใดให้อยู่ในดุลพินิจของหัวหน้าผู้ปกครองสถานที่นั้น

๓. โรงเรียนทุกประเภท ให้ชักธงชาติตามระเบียบที่กระทรวงศึกษาธิการได้วางไว้

๔. เรือเดินทะเล ให้ชักธงชาติไทยโดยปฏิบัติตามธรรมเนียมของชาวเรือที่นิยมกันอยู่ทั่วไป

๕. ที่สาธารณสถาน และสถานที่ของเอกชน ถ้าจะชักธงชาติ ให้ปฏิบัติตามระเบียบนี้ด้วยโดยอนุโลม

๖. ยานพาหนะอย่างอื่นนอกจากที่ระบุไว้ข้างต้น ในเวลาปกติไม่ควรชักธงชาติ

กำหนดเวลาชักธงชาติขึ้นและลง

๑. ให้กำหนดเวลาชักธงขึ้นสู่ยอดเสาเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา โดยให้ชักธงขึ้นตามเสียงเพลงชาติที่บรรเลงต่อจากการเทียบเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย

๒. สำหรับโรงเรียนทั้งของรัฐและโรงเรียนราษฎร์นั้นให้เลือกชักธงได้ทั้งเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา หรือเวลาที่โรงเรียนเข้า ซึ่งอาจจะเป็นเวลาที่เลยจากเวลา ๘.๐๐ นาฬิกาไปแล้ว ทั้งนี้ให้ปฏิบัติตามคำสั่งกระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ หรือทบวงมหาวิทยาลัย

๓. ให้กำหนดเวลาเชิญธงชาติลงจากเสาเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา โดยฟังเสียงเพลงชาติจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย หรือในเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกาตรง ตามเวลาของสถานที่นั้นๆ ในกรณีที่ไม่มีเสียงวิทยุ สำหรับโรงเรียนให้ปฏิบัติตามคำสั่งกระทรวงมหาดไทย กระทรวงศึกษาธิการ หรือทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐ

๔. ให้สถานที่ราชการทุกแห่งเปิดวิทยุรับฟังเพลงชาติจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา และเชิญชวนให้ข้าราชการหยุดยืนเคารพธงชาติในเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา เพื่อเป็นตัวอย่างอันดีแก่ประชาชนทั่วไป

ทั้งนี้ให้สถานที่ราชการทุกแห่งมีและใช้ธงชาติที่มีสภาพดีและเรียบร้อย โดยไม่ปล่อยให้ธงชาติที่ใช้อยู่ในสภาพที่ขาดวิ่น หรือมีสีสันซีดจนมองไม่ออกว่าเป็นธงชาติไทย

การทำความเคารพในขณะชักธงชาติ

๑. ทหาร ให้ปฏิบัติตามระเบียบและข้อบังคับของทหาร

๒. นักเรียน ให้ปฏิบัติตามระเบียบที่กระทรวงศึกษาธิการวางไว้ ดังนี้

(๑) การชักธงชาติขึ้นสู่เสาของสถานศึกษา ให้เชิญธงชาติขึ้นสู่เสาเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา หรือเวลาเข้าเรียนในตอนเช้า ตามความเหมาะสม ส่วนการลดธงลงในตอนเย็น ให้ลดธงลงในเวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา

(๒) ให้นักเรียนร้องเพลงชาติในขณะชักธงชาติขึ้นสู่เสาด้วยตนเอง ห้ามใช้วิทยุหรือแผ่นเสียง แต่ถ้าสถานศึกษาจะใช้แตรวงบรรเลงประกอบการร้องของนักเรียนด้วยก็

ให้กระทำได้

(๓) สำหรับการลดธงลงในตอนเย็นให้ฟังเสียงเพลงชาติจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และให้จัดครูเวรสองคนแต่งกายแบบสุภาพเป็นผู้ลดธงลง

(๔) สำหรับการเชิญธงชาติขึ้นสู่เสาเฉพาะภายในกระทรวงศึกษาธิการ จะมีการชักธงชาติเวลา ๘.๐๐ นาฬิกา โดยสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการจะจัดเวรข้าราชการรับผิดชอบการชักธงเป็นประจำ ข้าราชการดังกล่าวขอให้แต่งกายแบบสุภาพ และข้าราชการที่ได้ยินเสียงร้องเพลงชาติ หรือได้เห็นการชักธงชาติจะต้องหยุดทำความเคารพด้วย แม้กำลังนั่งอยู่ในรถก็ตาม การชักธงลงในตอนเย็นใช้เวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกา

สำหรับกรมพลศึกษาและกรมศิลปากร ให้ดำเนินการเช่นเดียวกัน[๑]

๓. บุคคลนอกจากที่กล่าวไว้ในข้อ ๑ และ ๒ ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงที่ชักธง หรือเห็นหรือได้ยินสัญญาณการชักธง ให้แสดงความเคารพตามระเบียบการเคารพหรือประเพณีนิยมจนเสร็จการชักธง

การลดธงชาติครึ่งเสา

กรณีที่จะชักธงชาติครึ่งเสาเป็นเวลานานเท่าไร ทางราชการจะประกาศให้ทราบเป็นคราวๆ ไป

วันพิธีที่ทำการชักธงและประดับธงชาติ

๑. วันขึ้นปีใหม่ วันที่ ๓๑ ธันวาคม และวันที่ ๑, ๒ มกราคม	๓ วัน
๒. วันมาฆบูชา	๒ วัน
๓. วันจักรี วันที่ ๖ เมษายน	๑ วัน
๔. วันสงกรานต์ วันที่ ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ เมษายน	๓ วัน
๕. วันฉัตรมงคล วันที่ ๕ พฤษภาคม	๑ วัน
๖. วันพืชมงคล	๑ วัน
๗. วันวิสาขบูชา	๒ วัน
๘. วันอาสาฬหบูชา	๑ วัน
๙. วันเข้าพรรษา	๑ วัน

---

๑ บันทึกที่ ศธ.๐๒๐๑/๒๒๕๒๕ ลงวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เรื่องการชักธงชาติไทย

๑๐. วันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๑ วัน
๑๑. วันสหประชาชาติ วันที่ ๒๔ ตุลาคม ๑ วัน
๑๒. วันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ ๕, ๖, ๗ ธันวาคม ๓ วัน
๑๓. วันพระราชทานรัฐธรรมนูญ วันที่ ๙, ๑๐, ๑๑ ธันวาคม ๓ วัน

นอกจากนี้สุดแต่ทางราชการจะประกาศให้ทราบ ส่วนงานพิธีอื่นๆ ตามประเพณีนิยมหากจะชักธงและประดับธงชาติก็ทำได้ แต่ต้องกระทำการไปด้วยความเคารพ

ข้อแนะนำในการชักธงชาติ

๑. ขนาดธงชาติควรมี ๒ ขนาด ขนาดหนึ่งเป็นขนาดเล็กใช้ในวันปกติ และอีกขนาดหนึ่งเป็นขนาดใหญ่ใช้ในวันพิธี

๒. เสาธงชาติ จะมีขนาดสูงต่ำใหญ่เล็กเพียงไร และควรจะอยู่ ณ ที่ใดให้อยู่ในดุลพินิจของผู้ปกครองสถานที่จะพึงพิจารณาให้เหมาะสม เป็นสง่างามแก่อาคารสถานที่นั้นๆ

๓. การเก็บรักษาและเชิญธงชาติ เนื่องจากธงชาติเป็นสิ่งสำคัญแสดงถึงความเป็นเอกราชของประเทศ การเก็บรักษาหรือเชิญไปมา จำเป็นต้องกระทำด้วยอาการเคารพ คือ ต้องเก็บหรือวางธงชาติบนพาน มิใช่ถือไปมาด้วยมือ ผู้เชิญธงชาติต้องแต่งกายสุภาพ หรือถ้าเป็นข้าราชการก็ต้องแต่งเครื่องแบบให้ถูกต้อง[๑]

๔. วิธีชักธงชาติ ให้ปฏิบัติดังต่อไปนี้

๔.๑ ก่อนถึงกำหนดเวลาชักธงชาติขึ้น ให้เตรียมธงชาติผูกติดกับเส้นเชือกให้เรียบร้อย

๔.๒ เมื่อถึงกำหนดเวลา ให้คลี่ธงออกเต็มผืน แล้วค่อยๆ ดึงเชือกให้ธงขึ้นช้าๆ ด้วยความสม่ำเสมอและเส้นเชือกตึงจนถึงจุดยอดเสาธง แล้วผูกเชือกไว้ให้ตึงไม่ให้ธงลดต่ำลงมาจากเดิม

๔.๓ เมื่อชักธงลง ให้ค่อยๆ ดึงเชือกให้ลงช้าๆ ด้วยความสม่ำเสมอและเส้นเชือกตึงจนถึงระดับเดิมเมื่อชักขึ้น

๔.๔ ในกรณีที่มีเพลงบรรเลง หรือมีสัญญาณในการชักธงขึ้นหรือลง จะต้องชักธงขึ้นหรือลงให้ถึงจุดที่สุดพร้อมกับจบเพลงหรือสัญญาณนั้นๆ

---

[๑] มติคณะรัฐมนตรี วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ จากสำเนารายงานการประชุมอธิบดีเกี่ยวกับการชักธงชาติ วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ กระทรวงศึกษาธิการ.

๕. การชักธงชาติครึ่งเสา ในกรณีที่ทางราชการประกาศให้ชักธงชาติครึ่งเสา ให้ปฏิบัติการในการชักธงขึ้นเช่นเดียวกับในข้อ ๔.๒ เมื่อธงถึงยอดเสาแล้วจึงลดมาโดยเร็วให้อยู่ในระดับความสูง ๒ ใน ๓ ส่วน และเมื่อจะลดธงลง ให้ชักขึ้นโดยเร็วจนถึงยอดเสาก่อนแล้วจึงลดลงตามที่กล่าวไว้ในข้อ ๔.๓

ข้อบังคับทั่วไปเกี่ยวกับธงชาติ

ภายในประเทศไทยให้ชักได้แต่ธงชาติไทย ธงชาติของต่างประเทศชักได้ในกรณีต่อไปนี้

๑. ชักในสถานทูต หรือสถานกงสุลตามธรรมเนียมและกฎหมายระหว่างประเทศ

๒. ชักธงบนเรือต่างประเทศ หรืออากาศยานต่างประเทศตามธรรมเนียมและกฎหมายระหว่างประเทศ

๓. ชักธงในโอกาสที่ประมุขแห่งรัฐหรือผู้แทนเดินทางมาเยือนประเทศไทย

๔. ชักในโอกาสที่ระบุไว้ในกฎกระทรวง หรือในโอกาสที่รัฐมนตรีผู้รักษาการตามพระราชบัญญัติธงประกาศให้ชักได้ หรือในโอกาสที่ได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง

๕. การชักธงชาติต่างประเทศในข้อ ๓,๔ ต้องชักตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง คือ

๕.๑ ต้องชักธงชาติไทยไว้กับธงต่างประเทศนั้นด้วย

๕.๒ ถ้าชักธงต่างประเทศ ประเทศเดียว ต้องให้ธงชาติไทยเคียงคู่อยู่ข้างขวาของธงชาติต่างประเทศ ดูจากภายในสถานที่ที่ชักธง

๕.๓ ถ้าชักธงชาติต่างประเทศมากกว่าประเทศเดียว ซึ่งรวมกับธงชาติไทยเป็นจำนวนคี่ ต้องให้ธงชาติไทยอยู่กลาง

๕.๔ ถ้าชักธงชาติต่างประเทศมากกว่าประเทศเดียว ซึ่งรวมกับธงชาติไทยเป็นจำนวนคู่ ต้องให้ธงชาติไทยอยู่กลางข้างขวา ดูจากภายในสถานที่ที่ชักธง

๕.๕ ธงชาติไทยที่ชักอยู่กับธงต่างประเทศนั้น ต้องมีขนาดไม่เล็กกว่าธงต่างประเทศและต้องอยู่ในระดับไม่ต่ำกว่าธงชาติต่างประเทศที่ชักขึ้น ทั้งต้องมีลักษณะบริบูรณ์ไม่ขาดวิ่นเลอะเลือน

๖. ข้อบังคับซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ ห้ามมิให้ใช้บังคับภายในห้องของบ้านหรือโรงเรียน

๗. ห้ามมิให้ผู้ใดกระทำการดังต่อไปนี้

๗.๑ ประดิษฐ์รูปหรือเครื่องหมายใดๆ นอกจากที่อนุญาตไว้ในพระราชบัญญัติธง หรือกฎหมายอื่น ลงบนธงชาติ

๗.๒ ประดิษฐ์รูปหรือเครื่องหมายใดๆ ลงในแถบสีธงชาติโดยไม่สมควร

๗.๓ ใช้ ชัก หรือแขวนธงชาติ หรือแถบสีธงชาติที่ได้ประดิษฐ์รูปหรือเครื่องหมายใดๆ อันต้องห้ามในข้อ ๗.๑ และ ๗.๒ ลงไว้ แม้ว่าจะเป็นรูปหรือเครื่องหมายที่ปรากฏหรือมีอยู่ก่อนวันประกาศใช้พระราชบัญญัติธง

๗.๔ ใช้ ชัก หรือแขวนธงชาติ หรือแถบสีธงชาติไว้ ณ สถานที่อันไม่สมควร หรือวิตถารวิธี

๗.๕ แสดงกิริยา วาจา หรืออาการอย่างหนึ่งอย่างใด หยาบคายต่อธงชาติหรือแถบสีธงชาติ

๗.๖ ประดิษฐ์สีธงชาติ หรือแถบสีธงชาติลง ณ สถานที่หรือสิ่งของใดๆ โดยไม่สมควร หรือแสดงหรือใช้สถานที่หรือสิ่งของอันยังมีรูปธงชาติหรือแถบสีธงชาติ ซึ่งประดิษฐ์ลงไว้โดยไม่สมควรนั้น แม้ว่ารูปธงชาติหรือแถบสีธงชาติเช่นว่านั้นจะปรากฏหรือมีอยู่ก่อนวันใช้พระราชบัญญัติธง

บทกำหนดโทษ

๑. ผู้ใดกระทำการฝ่าฝืนบทบัญญัติในข้อบังคับ ๑-๕ ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท จำคุกไม่เกิน ๓ เดือน หรือทั้งปรับทั้งจำ

๒. ผู้ใดชักธงชาติหรือแสดงธงอย่างใดอย่างหนึ่งในพระราชบัญญัติ โดยไม่มีสิทธิ์ ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๕๐๐ บาท จำคุกไม่เกิน ๒ เดือน หรือทั้งปรับทั้งจำ

๓. ผู้ใดกระทำการฝ่าฝืนบทบัญญัติแห่งข้อ ๗ ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษปรับไม่เกิน ๒๐๐ บาท หรือจำคุกไม่เกิน ๑ เดือน หรือทั้งปรับทั้งจำ

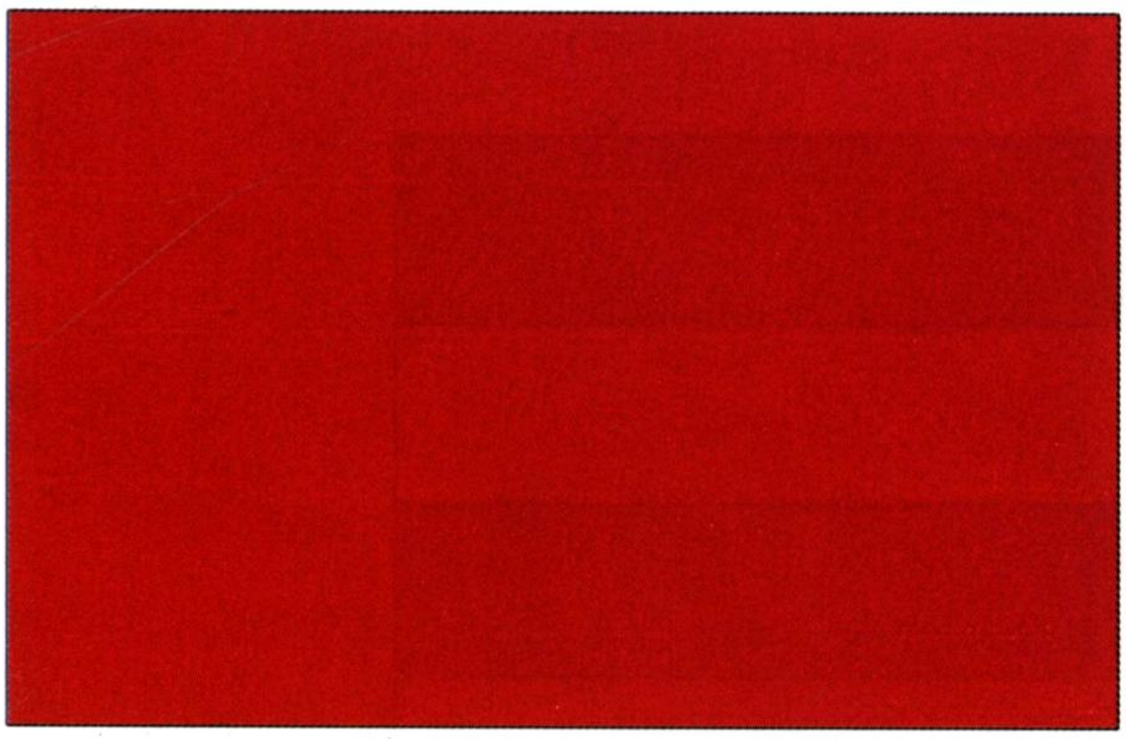

รูปที่ ๑
ธงชาติสมัยแรก

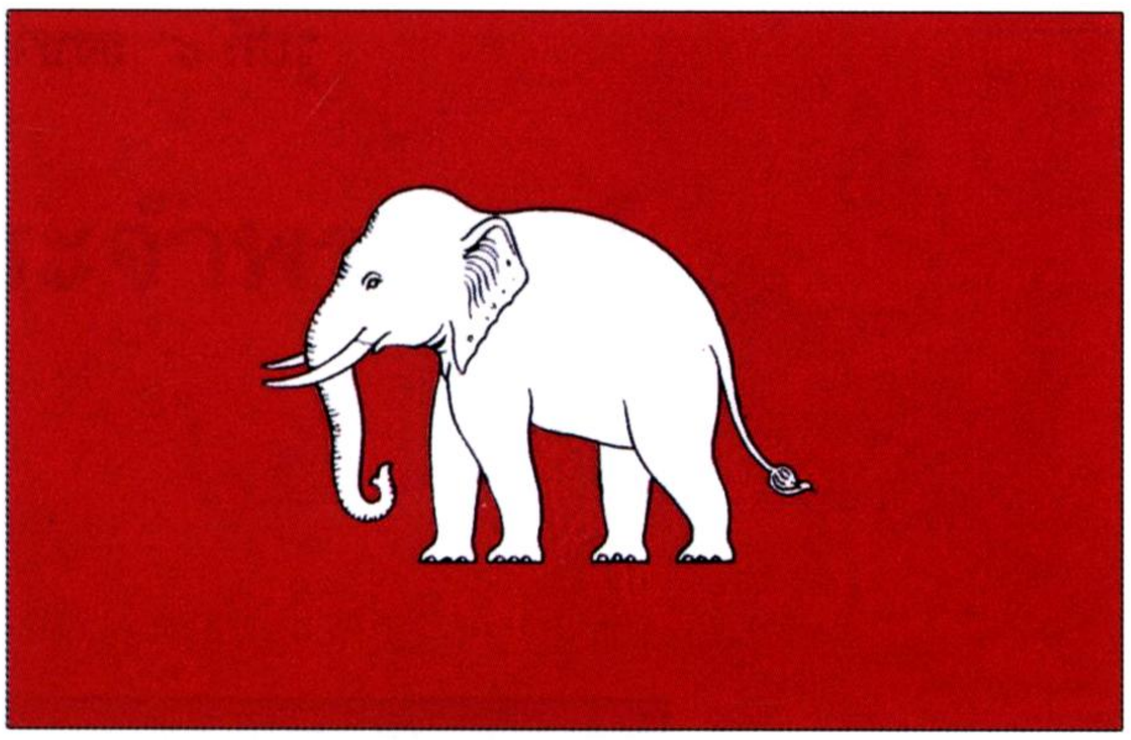

รูปที่ ๒
ธงช้างเผือก

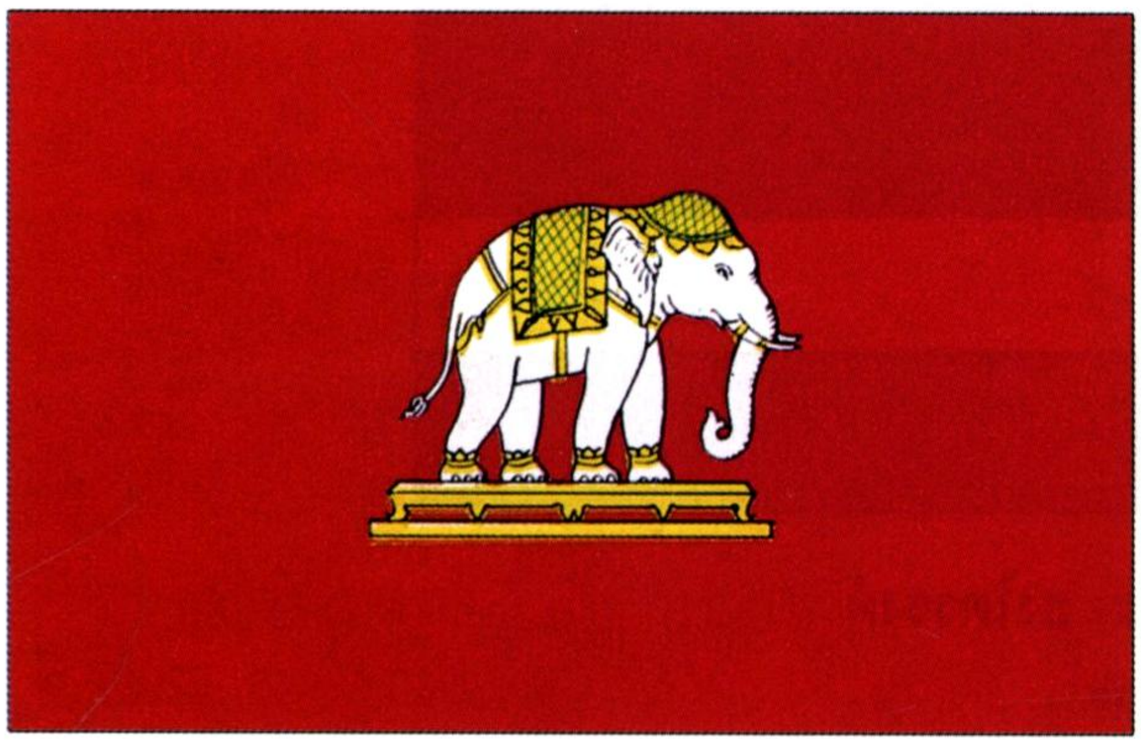

รูปที่ ๓
ธงชาติ พ.ศ. ๒๔๕๙

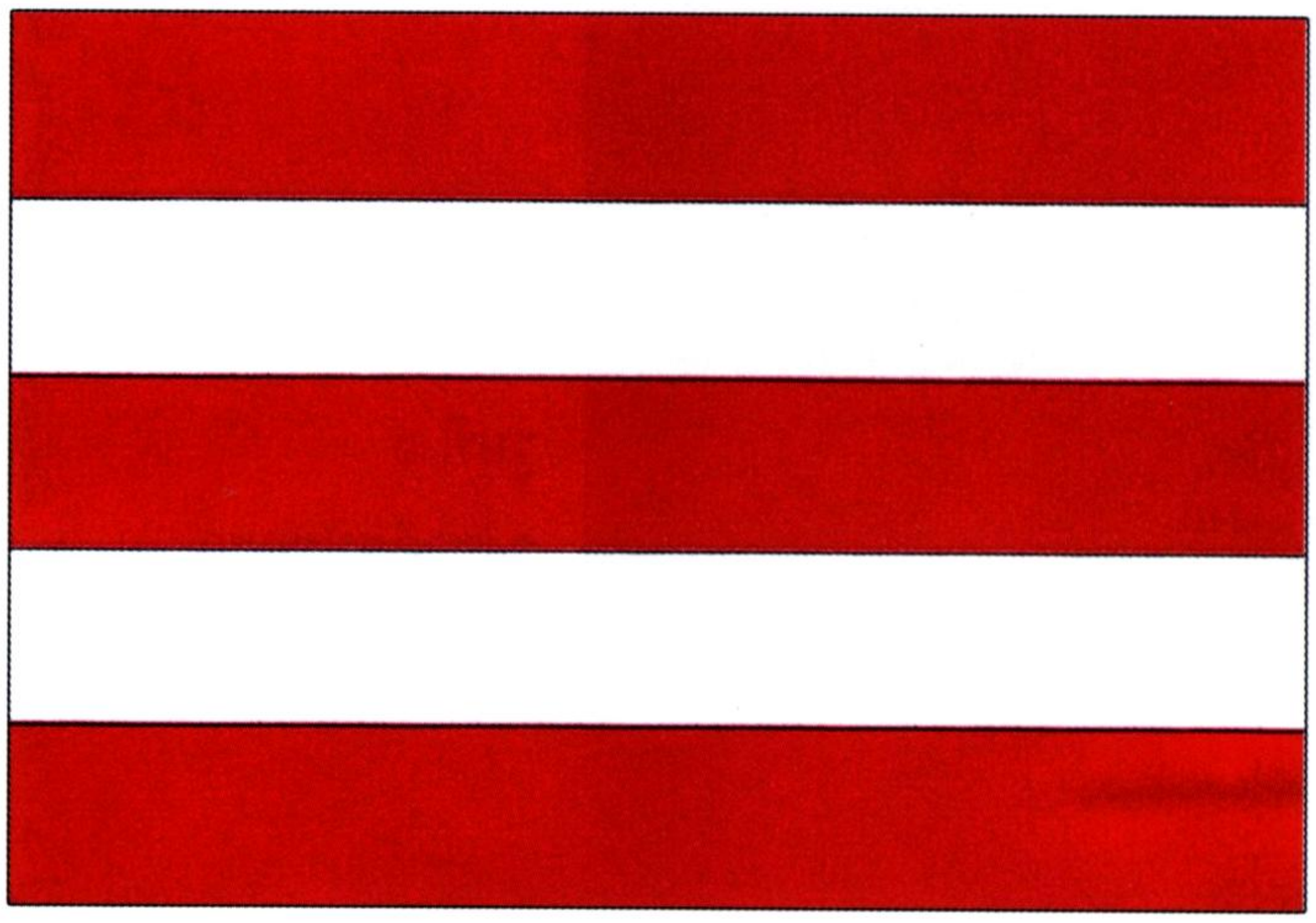

รูปที่ ๔ ธงชาติแบบทดลอง

รูปที่ ๕ ธงไตรรงค์

หมวดธงประจำพระองค์

หมวดธงประจำพระองค์

ธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์

คือธงประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ เริ่มมีเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยทรงพระราชดำริว่า เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมีเรือขบวนหลายลำ คนทั่วไปไม่มีที่สังเกตว่าประทับอยู่เรือลำใด จึงทรงพระกรุณาโปรฯเกล้าฯให้ทำธงประจำพระองค์ขึ้น มีลักษณะคือพื้นนอกสีแดง พื้นในสีขาบ กลางธงเป็นรูปพระมหาพิไชยมงกุฎ มีเครื่องสูง ๗ ชั้นอยู่สองข้าง ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาเรือพระที่นั่ง เป็นเครื่องหมายว่าเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือลำนั้น และโปรดเกล้าฯให้ชักขึ้นบนเสาในพระบรมมหาราชวังด้วย เมื่อไม่ได้ประทับอยู่ในพระนครก็ลดธงสำหรับพระองค์ลง ชักธงไอยราพตขึ้นแทน ธงรูปพระมหามงกุฎนี้เรียกกันในขณะนั้นว่า **ธงจอมเกล้า** *(รูปที่ ๖)*

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ใช้ธงประจำพระองค์ คือ ธงจอมเกล้านี้ต่อมา โดยเพิ่มรูปโล่ตราแผ่นดินลงภายใต้พระมหาพิไชยมงกุฎด้วย ปรากฏลักษณะอยู่ในพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติว่าด้วยธงต่างๆ ฉบับแรกของไทย ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) คือ พื้นนอกสีแดง พื้นในสีขาบ กลางธงเป็นรูปโล่ตราแผ่นดินมีจักรและตรีไขว้กันอยู่บนโล่ มีพระมหาพิไชยมงกุฎสวมอยู่บนจักรและตรีอีกทีหนึ่ง สองข้างโล่เป็นรูปเครื่องสูง ๗ ชั้น ภายในโล่ตราแผ่นดินแบ่งออกเป็น ๓ ช่อง ช่องบนเป็นรูปช้างไอยราพตสามเศียรบนพื้นเหลือง หมายถึงดินแดนสยามเหนือกลางและใต้ ช่องล่างข้างขวาเป็นรูปช้างเผือกบนพื้นสีชมพู หมายถึงประเทศลาว ช่องล่างข้างซ้ายเป็นรูปกริชสองอันไขว้กันบนพื้นแดง หมายถึงดินแดนฝ่ายมลายู มีแท่นรองรูปโล่และเครื่องสูง ๗ ชั้นพื้นเหลือง ธงนี้มีชื่อว่า **ธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์** ใช้สำหรับชักขึ้นบนเรือพระที่นั่ง และชักขึ้นที่เสาในพระบรมมหาราชวังเมื่อเวลาเสด็จประทับอยู่ในพระนคร

ธงมหาราช

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดให้เปลี่ยนชื่อธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์เป็น **ธงมหาราช** ส่วนลักษณะที่ปรากฏในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ นั้นยังคงเดิม ธงนี้เมื่อทหารคลี่เชิญไปในกระบวนใด เป็นที่หมายว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั้น ในกรณีที่เป็นเรือพระที่นั่งหรือเรือรบ ต้องเชิญขึ้นบนเสาใหญ่เสมอ *(รูปที่ ๗)*

ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัติธงออกประกาศใช้อีกฉบับหนึ่ง คือ พระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๑๘ แบบอย่างธงประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ยังคงใช้ธงมหาราชแบบเดิมไม่เปลี่ยนแปลง และคงใช้เรื่อยมาจนกระทั่งสิ้นรัชกาล

พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธงขึ้นใหม่เรียกว่า **พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙** ตามประกาศลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ มีผลใช้บังคับตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ (ขณะนั้นนับเดือนเมษายนเป็นเดือนเปลี่ยนศักราชใหม่) เป็นต้นไป และยกเลิกพระราชบัญญัติธงฉบับก่อนหน้านี้ทั้งหมด พระราชบัญญัติธงฉบับนี้ได้เปลี่ยนลักษณะธงประจำพระองค์พระมหากษัตริย์ใหม่ กำหนดเป็น ๒ ขนาด คือ ธงมหาราชใหญ่และธงมหาราชน้อย

ธงมหาราชใหญ่

พื้นสีเหลือง ขนาดกว้าง ๑ ส่วน ยาว ๑ ส่วน (รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส) ตรงกลางเป็นรูปครุฑพ่าห์สีแดง ใช้เป็นธงประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อนายทหารคลี่เชิญไปในกระบวนใด เป็นที่หมายว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนนั้น หรือเชิญขึ้นในที่แห่งใดก็เป็นที่หมายว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าประทับอยู่ ณ เรือพระที่นั่งลำใด ให้เชิญธงมหาราชขึ้นไว้ที่ยอดเสาใหญ่เป็นเครื่องหมาย

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีการตราพระราชบัญญัติธงขึ้นอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๗๙ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน มีผลใช้บังคับเมื่อครบ ๓๐ วัน หลังจากประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เรียกว่า **พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙** พระราชบัญญัตินี้ได้ยกเลิกพระราชบัญญัติธงก่อนหน้านี้ทั้งสิ้น แต่ในหมวดธงหมายพระอิสริยยศนั้น ธงมหาราชใหญ่ยังมีลักษณะและการใช้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง และยังคงใช้มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้[๑] *(รูปที่ ๘)*

ธงมหาราชน้อย

ตอนต้นมีลักษณะและสัณฐานเหมือนกับธงมหาราชใหญ่ กว้างไม่เกิน ๖๐ เซ็นติเมตร มีชายต่อสีขาวแปลงเป็นรูปธงยาวเรียว ปลายกว้างครึ่งหนึ่งของตอนต้น รวมทั้งธงมีความยาว ๑๔ ส่วน ชายธงตัดเป็นรูปแฉกอย่างหางนกแซงแซว ลึกเพียงส่วนที่สองของด้านยาว ธงนี้ใช้

---

๑ พ.ศ. ๒๕๒๑

สำหรับเชิญขึ้นที่เสาใหญ่ในเรือพระที่นั่งลำใดลำหนึ่ง เช่นเดียวกับธงมหาราชใหญ่ แต่ถ้าเวลาใดที่โบ่รดเกล้าฯ ให้ชักธงมหาราชน้อยแทนธงมหาราชใหญ่แล้ว ห้ามมิให้เจ้าหน้าที่ยิงสลุตถวายคำนับ

ใน พ.ศ. ๒๔๗๙ เมื่อมีการตราพระราชบัญญัติธงออกบังคับใช้ใหม่ ธงมหาราชน้อยยังมีลักษณะคงเดิม แต่ได้บอกขนาดไว้ชัดเจนคือ ตอนต้นกว้างไม่เกิน ๖๐ เซนติเมตร ตอนปลายกว้างครึ่งหนึ่งของตอนต้น ส่วนยาวโดยตลอดเป็น ๘ เท่าของตอนต้น ปลายธงตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ลึก ๓ ใน ๘ ของส่วนยาว การใช้ก็คงเดิม คือถ้าชักขึ้นแทนธงมหาราชใหญ่หมายความว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้งดการยิงสลุต *(รูปที่ ๙)*

ธงชัยราชกระบี่ยุทธ และธงชัยพระครุฑพ่าห์

นอกจากธงมหาราชแล้วยังมีธงที่ใช้เนื่องในองค์พระมหากษัตริย์อีก ๒ อย่าง คือ ธงชัยราชกระบี่ยุทธและธงชัยพระครุฑพ่าห์น้อย

ธงชัยราชกระบี่ยุทธ มีรูปวานรทรงเครื่องบนพื้นผ้าแดง

ธงชัยพระครุฑพ่าห์ มีรูปครุฑสีแดงบนพื้นผ้าเหลือง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๓ เนื่องจากเมื่อเสด็จไปทรงสมโภชพระปฐมเจดีย์ และพระราชมนเทียร ณ พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม ในวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ราษฎรขุดได้แผ่นสัมฤทธิ์รูปกระบี่ ๑ รูป ครุฑ ๑ รูป ซึ่งเป็นของประจำธงชัยสำหรับกษัตริย์แต่โบราณ เจ้าพระยาศรีวิชัยชนินทร์ (ชม สุนทราชุน) เมื่อยังเป็นพระยาสุนทรบุรีฯ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครชัยศรี นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงคิดเครื่องประกอบเป็นธงพระกระบี่ธุชและพระครุฑพ่าห์น้อยขึ้น ให้พระยาอนุรักษ์ราชมนเทียร (ม.ร.ว.ปุ้ม มาลากุล) เป็นผู้จัดทำให้ทันงานพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ ในวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ซึ่งเป็นวันตั้งน้ำวงด้ายเริ่มการพระราชพิธี โปรดให้ตั้งราวไว้ข้างพระแท่นมณฑลสำหรับจะได้เชิญขึ้นผูกเสาพระแท่นมณฑลเข้าพระราชพิธีพร้อมกับพระฤกษ์จุดเทียนชัย (ธงพระกระบี่ธุชพระครุฑพ่าห์ใหญ่ของเดิมผูกเสาหลัง สำรับน้อยนี้ผูกเสาหน้า)

ธงพระกระบี่ธุชและพระครุฑพ่าห์น้อยนี้ ภายในธงแนบผ้าขาวลงยันต์และอักษรตามแบบธงพระกระบี่ธุชและพระครุฑพ่าห์ของเดิม พระครูสุทธธรรมสมาจารย์ วัดประดู่ได้ทำพิธีลงยันต์และอักษรที่วัดตูม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา คันธงใช้ไม้ชัยพฤกษ์ ยอดหอกคร่ำทอง กาบธงผูกหางนกยูงเป็นรูปแพน สอดลงในแผ่นพระกระบี่และพระครุฑพ่าห์ของ

โบราณนั้นเหมือนกันทั้งคู่

เมื่อเสร็จพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้เชิญธงพระกระบี่ธุชและพระครุฑพ่าห์ไปถวายสมเด็จฯกรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อทรงจารึกแผ่นสัมฤทธิ์ด้านหลังรูปพระกระบี่และพระครุฑพ่าห์ สมเด็จฯกรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงประกอบพิธีจารึกคาถาภายในพระอุโบสถพระพุทธชินสีห์ พระสงฆ์สวดชัยมงคล มีโหรพราหมณ์และการประโคม เสร็จแล้วเจ้าพนักงานเชิญกลับพระบรมมหาราชวัง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชองครักษ์เชิญธงพระกระบี่ธุชและพระครุฑพ่าห์น้อย นำเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนราบ ทหารบกเชิญธงพระกระบี่ธุชไปทางขวา ทหารเรือเชิญธงพระครุฑพ่าห์น้อยไปทางซ้าย แต่ถ้าเสด็จเป็นกระบวนรถม้าจึงให้ราชองครักษ์ทหารบกเชิญทั้งสองนาย *(รูปที่ ๑๐, ๑๑)*

ถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กระทรวงวังได้กราบบังคมทูลเรียนพระราชปฏิบัติระเบียบการเชิญธง โดยอ้างว่าสมเด็จฯเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ประทานพระกระแสว่า ธงพระกระบี่ธุชควรอยู่ซ้าย ธงพระครุฑพ่าห์น้อยควรอยู่ทางขวาโดยถือหลักประเพณีเดิมซึ่งปรากฏอยู่ในตอนหนึ่งของโคลงพระราชพิธีทวาทศมาศ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่า เมื่อได้ความแน่ชัดถึงประเพณีเดิมแล้วก็ให้เปลี่ยนเสียให้ถูก กระทรวงวังจึงถือเป็นหลักปฏิบัติสืบมา และเรียกว่า **ธงชัยราชกระบี่ยุทธ** และ **ธงชัยพระครุฑพ่าห์**

ธงราชินี

เป็นธงประจำพระองค์สมเด็จพระราชินีและพระอัครมเหสี เดิมใช้ธงพระเยาวราชธวัช ต่อมาเมื่อตราพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ออกบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ แล้ว จึงมีธงประจำพระองค์สมเด็จพระราชินีขึ้นใช้เป็นครั้งแรก มีลักษณะ คือ พื้นนอกสีแดง ขนาดกว้าง ๑๐ ส่วน ยาว ๑๕ ส่วน ชายตัดเป็นแฉกอย่างหางนกแซงแซว ลึกเพียงส่วนที่ ๔ แห่งด้านยาว พื้นในถัดมุมแฉกเข้ามาส่วนหนึ่งนั้นสีขาบ ขนาดกว้าง ๖ ส่วน ยาว ๘ ส่วน รูปเครื่องหมายในพื้นสีขาบเหมือนธงมหาราช คือ ตรงกลางเป็นรูปโล่ตราแผ่นดินซึ่งแบ่งเป็นสามช่อง ช่องบนเป็นรูปช้างไอยราพตสามเศียรอยู่บนพื้นเหลือง บอกนามสยามเหนือ กลาง และใต้ ช่องล่างข้างขวาเป็นรูปช้างเผือกบนพื้นชมพูหันหน้าเข้าข้างเสาเป็นสัญลักษณ์ถึงประเทศลาว ช่องล่างข้างซ้ายของโล่เป็นรูปกริชคดและตรงไขว้กันอยู่บนพื้น

แดง เป็นสัญลักษณ์ของดินแดนฝ่ายมลายู เบื้องบนโล่มีรูปจักรและตรีไขว้กัน มีรูปพระมหาพิไชยมงกุฎอยู่เบื้องบน สองข้างโล่เป็นรูปเครื่องสูง ๗ ชั้นมีแท่นรองรับโล่และเครื่องสูงด้วย ธงนี้ใช้เป็นเครื่องหมายเฉพาะพระองค์สมเด็จพระอัครมเหสี สำหรับชักขึ้นบนเสาใหญ่ในเรือพระที่นั่ง ซึ่งสมเด็จพระอัครมเหสีได้เสด็จโดยพระอิสริยยศ เป็นที่หมายว่าได้เสด็จอยู่ในเรือลำนั้น

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตราพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ ขึ้นใช้ โดยให้ยกเลิกพระราชบัญญัติธงฉบับเก่า ในส่วนที่ว่าด้วยธงประจำพระองค์สมเด็จพระอัครมเหสีนั้น ยังคงใช้ธงราชินีและมีลักษณะเหมือนเดิมทุกประการ *(รูปที่ ๑๒)*

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติธงเดิมทั้งหมด และตราพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ขึ้นใช้แทนเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ พระราชบัญญัติฉบับนี้ได้เปลี่ยนลักษณะธงประจำพระองค์สมเด็จพระราชินี และแบ่งเป็น ๒ แบบ คือ

ธงราชินีใหญ่

พื้นสีเหลือง ขนาดกว้าง ๑๐ ส่วน ยาว ๑๕ ส่วน ชายตัดเป็นแฉกอย่างรูปหางนกแซงแซว ลึกเพียงส่วนที่ ๔ แห่งด้านยาว ที่กึ่งกลางมีรูปครุฑพ่าห์สีแดงเหมือนกับธงมหาราช ใช้เป็นเครื่องหมายสำหรับองค์สมเด็จพระราชินี สำหรับชักขึ้นบนเสาใหญ่ในเรือพระที่นั่ง เมื่อเสด็จโดยพระราชอิสริยยศ ให้เป็นที่หมายว่าได้เสด็จอยู่ในเรือลำนั้น *(รูปที่ ๑๓)*

ธงราชินีน้อย

พื้นสีเหลือง กว้างไม่เกิน ๖๐ เซนติเมตร มีชายต่อสีแดงเป็นธงรูปยาวเรียวปลาย ขนาดกว้างปลายธงเท่ากับครึ่งหนึ่งของความกว้างตอนต้น (๓๐ เซ็นติเมตร) ชายตัดเป็นแฉกอย่างรูปหางนกแซงแซว สัดส่วนอย่างอื่นเหมือนกับธงมหาราชน้อย ธงนี้ใช้แทนธงราชินีใหญ่เมื่อโปรดเกล้าฯ มิให้มีการยิงสลุต *(รูปที่ ๑๔)*

ภายหลังพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ถูกยกเลิกไปโดยพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ลักษณะธงราชินีใหญ่และราชินีน้อยที่ปรากฏในพระราชบัญญัติใหม่ยังคงเหมือนที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติเดิมทุกประการ และยังคงใช้ธงทั้งสองแบบนี้มาจนถึงปัจจุบัน

ธงประจำพระองค์สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์จักรี เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่ต่างๆ ในระหว่างรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงใช้ธงราชินีเป็นธงประจำรถหรือเรือพระที่นั่ง ครั้นถึงรัชกาลปัจจุบันก็ยังคงมีสิทธิ์ใช้ธงราชินีและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศอื่นๆ เหมือนเดิมทุกประการ แต่ทรงพระราชดำริว่าซ้ำกับสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดแก่คนทั่วไป ดังนั้นจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตใช้ธงประจำพระองค์โดยเฉพาะ เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒[๑] มีลักษณะเป็นธงสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นธงสีชมพูตามสีวันอังคารซึ่งเป็นวันพระราชสมภพ กลางธงปักอักษรพระปรมาภิไธยย่อ **รพ** ไขว้กัน สีชมพูขลิบเขียว มีชฎาพระมหากฐินสีเหลืองอยู่เบื้องบน *(รูปที่ ๑๕)*

ธงเยาวราชธวัช

เป็นธงสำหรับราชตระกูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๐ โดยตราพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยามขึ้นเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ มีลักษณะคล้ายธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์ คือ พื้นธงสีแดง กลางธงมีรูปโล่ตราแผ่นดินและจักรี ยกเว้นมหาพิไชยมงกุฎ เครื่องสูง แท่น และพื้นสีน้ำเงินเท่านั้น ใช้สำหรับชักขึ้นที่เสาใหญ่ในเรือรบหรือเรือพระที่นั่ง ซึ่งราชตระกูลพระองค์นั้นเสด็จไปโดยพระราชอิสริยยศทางราชการ เป็นที่หมายว่าราชตระกูลอยู่บนเรือลำนั้น ธงเยาวราชธวัชนี้ใช้สำหรับพระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระราชโอรสพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศ์ที่ทรงกรม (กรมสมเด็จ กรมพระ กรมหลวง กรมขุน กรมหมื่น) และพระองค์เจ้าในพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น ซึ่งมีราชอิสริยยศสมควรที่จะได้รับสลุตอย่างหลวง ในเรือรบทหารยืนเพลาและยิงสลุต ๒๑ นัด ทหารบกยืนแถวคลี่ธงจุฑาธิปไตย ธงชัยเฉลิมพล แตรเป่าเพลงสรรเสริญพระบารมีถวายคำนับเป็นเกียรติยศเท่านั้น ราชตระกูลนอกจากนี้ถ้ามีราชการไปที่ใดต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นการพิเศษเสียก่อนจึงจะใช้ธงเยาวราชธวัชได้ *(รูปที่ ๑๖)*

---

[๑] สำเนาหนังสือหม่อมเจ้าผ่องผัสมณี จักรพันธุ์ ราชเลขานุการประจำพระองค์สมเด็จพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ถึงเลขาธิการพระราชวัง ลงวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๒

พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเลิกธงเยาวราชธวัช แล้วแบ่งธงประจำพระองค์ราชตระกูลตามลำดับชั้นพระอิสริยยศใหม่ สมเด็จพระราชินีนั้นมีธงราชินีดังกล่าวมาแล้ว และสถาปนาธงเยาวราชขึ้นเป็นธงประจำพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖

ธงเยาวราช

พื้นสีขาบ ขนาดกว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน รูปเครื่องหมายกลางธงเป็นโล่ตราแผ่นดิน ๓ ช่อง ช่องบนเป็นรูปช้างไอยราพตสามเศียร หมายถึงภาคเหนือ กลาง และใต้ ช่องล่างข้างขวาเป็นรูปช้างเผือกบนพื้นชมพู หมายถึงดินแดนฝ่ายลาว ช่องล่างข้างซ้ายเป็นรูปกริชคดและตรงไขว้กันบนพื้นแดง หมายถึงดินแดนฝ่ายมลายู เบื้องบนโล่เป็นรูปจักรและตรีไขว้กันภายใต้พระมหาพิไชยมงกุฎ สองข้างโล่เป็นรูปเครื่องสูง ๕ ชั้น ธงนี้ใช้ชักบนเสาเรือพระที่นั่งหรือเรือรบที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จโดยพระราชอิสริยยศ เป็นเครื่องหมายว่าได้เสด็จอยู่ในเรือลำนั้น ธงนี้แม้มีพระราชบัญญัติธงอีกฉบับออกประกาศใช้ ก็ยังคงมีลักษณะไม่เปลี่ยนแปลง และใช้ต่อมาจนสิ้นรัชกาล *(รูปที่ ๑๗)*

ปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๒๙ ขึ้นแทนพระราชบัญญัติเก่า ทรงแยกธงเยาวราชออกเป็น ๒ แบบ คือธงเยาวราชใหญ่ และธงเยาวราชน้อย

ธงเยาวราชใหญ่

เป็นธงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นนอกสีขาบ พื้นในสีเหลือง ส่วนกว้างเท่ากับครึ่งหนึ่งของพื้นนอก กลางธงเป็นรูปครุฑพ่าห์สีแดง ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาใหญ่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือรบที่สมเด็จพระยุพราชเสด็จโดยพระราชอิสริยยศ เป็นเครื่องหมายว่าได้เสด็จโดยเรือลำนั้น

ธงเยาวราชน้อย

แบ่งความยาวออกเป็นสองตอน ตอนต้นมีลักษณะและสัณฐานเหมือนธงเยาวราชใหญ่ กว้างไม่เกิน ๖๐ เซนติเมตร ตอนปลายมีชายต่อสีขาว แปลงเป็นรูปธงยาวเรียว ปลายกว้างครึ่งหนึ่งของส่วนต้น ส่วนยาวโดยตลอดเป็น ๑๔ ส่วน ปลายธงตัดเป็นแฉกอย่างหางนกแซงแซว ลึก ๒ ส่วนของด้านยาว ใช้ชักแทนธงเยาวราชใหญ่เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้งดการยิง

สลุตถวายคำนับ

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๙ พระราชบัญญัติธงซึ่งตราออกใช้ในปีนี้ กำหนดลักษณะธงประจำพระองค์สมเด็จพระยุพราชเหมือนในพระราชบัญญัติเดิมทุกประการ และได้อธิบายขนาดธงเยาวราชน้อยไว้ชัดเจนเข้าใจง่ายยิ่งขึ้น คือธงส่วนแรกกว้างไม่เกิน ๖๐ เซ็นติเมตร ตอนปลายธงกว้างครึ่งหนึ่งของส่วนต้น ความยาวโดยตลอดเป็น ๘ เท่าของความกว้างตอนต้น ปลายตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซวลึก ๓ ใน ๘ ของส่วนยาว ธงเยาวราชใหญ่และน้อยนี้ยังคงใช้ในปัจจุบัน *(รูปที่ ๑๘, ๑๙)*

ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราช

ธงสำหรับพระองค์พระวรชายาแห่งพระเยาวราชนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ลักษณะเหมือนธงเยาวราช แต่ตัดชายเป็นแฉกอย่างหางนกแซงแซว *(รูปที่ ๒๐)*

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงใหม่ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ตามข้อความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ มาตรา ๔ ข้อ ๗ แบ่งเป็น ๒ แบบ คือใหญ่และน้อย

ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราชใหญ่

มีลักษณะเหมือนธงเยาวราชใหญ่ แต่ปลายเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ใช้ชักขึ้นเป็นเครื่องหมายแห่งพระวรชายาสมเด็จพระยุพราช

ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราชน้อย

ลักษณะเหมือนธงพระเยาวราชน้อย ผิดกันแต่ชายเป็นสีแดง ใช้แทนธงใหญ่เมื่อไม่ต้องการให้มีการยิงสลุต

ธงทั้งสองนี้ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้เปลี่ยนชื่อใหม่ แต่ลักษณะคงเดิม ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๖ ข้อ ๗ และ ๘ คือ

ธงเยาวราชใหญ่ฝ่ายใน

รูปสี่เหลี่ยมขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน ลักษณะ ๒ ใน ๓ ของส่วนยาวเหมือน

กับธงเยาวราชใหญ่ ปลายธงตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแซงแซว ลึก ๑ ใน ๓ ของส่วนยาว ใช้ประจำพระองค์พระวรชายาแห่งสมเด็จพระยุพราช

ธงเยาวราชน้อยฝ่ายใน

มีลักษณะและขนาดเช่นเดียวกับธงเยาวราชน้อย ผิดกันที่ชายธงเป็นสีแดง ใช้แทนธงใหญ่ในกรณีที่โปรดให้งดการยิงสลุต

ธงเยาวราชใหญ่ฝ่ายในและธงเยาวราชน้อยฝ่ายในยังใช้จนถึงปัจจุบัน *(รูปที่ ๒๑, ๒๒)*

ธงราชวงศ์

หมายถึงธงสำหรับพระราชวงศ์ สร้างขึ้นใช้เป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ตามความในพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ มาตรา ๔ ข้อ ๕ เป็นธงรูปสี่เหลี่ยม ขนาดกว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นสีขาบกลางธงเป็นรูปโล่ตราแผ่นดิน เบื้องบนโล่มีรูปจักรและตรีไขว้กันภายใต้พระมหามงกุฎ ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาใหญ่ในเรือพระที่นั่งหรือเรือรบ ซึ่งพระราชวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งเสด็จโดยอิสริยยศทางราชการ เป็นที่หมายให้ทราบว่าพระราชวงศ์ได้เสด็จอยู่ในเรือลำนั้น พระราชวงศ์องค์ใดจะใช้ธงนี้ได้ต้องเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งมีอิสริยยศสมควรที่จะได้รับสลุตอย่างหลวง ๒๑ นัด ในเรือรบมีทหารยืนบนเพลาใบและทหารบกยืนแถวคลี่ธงชัย แตรบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมีถวายความเคารพเป็นพระเกียรติยศเท่านั้น พระราชวงศ์ที่มีอิสริยยศต่ำกว่านี้นับเป็นพระราชวงศ์ผู้น้อย ถ้ามีราชการไปต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นพิเศษก่อน จึงจะใช้ธงนี้ได้ *(รูปที่ ๒๓)*

พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติธงขึ้นใหม่ คือ พระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๑๘ ตามความในมาตรา ๔ ข้อ ๖ ของพระราชบัญญัติธงฉบับนี้ ได้แบ่งธงราชวงศ์ออกเป็นฝ่ายหน้า (ชาย) ฝ่ายใน (หญิง) ธงราชวงศ์ฝ่ายหน้ามีลักษณะเหมือนเดิม และคงใช้ชื่อเรียกว่าธงราชวงศ์เช่นเดิม

พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติธงฉบับเดิม แล้วตราพระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๒๙ ขึ้นเมื่อ วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงแบ่งธงราชวงศ์ออกเป็น ๒ แบบ คือ ธงราชวงศ์ใหญ่ และธงราชวงศ์น้อย

ธงราชวงศ์ใหญ่

พื้นสีขาบ ขนาดกว้าง ๑ ส่วน ยาว ๑ ส่วน (รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส) ที่กลางธงมีวงกลมสีเหลืองขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับ ๑/๒ ของส่วนกว้างของธง ภายในวงกลมมีรูปครุฑพ่าห์สีแดง ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาใหญ่ในเรือลำใดลำหนึ่งเป็นเครื่องหมายว่า พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ว่ารัชกาลใดๆ ก็ตาม เสด็จในเรือลำนั้นโดยพระอิสริยยศ *(รูปที่ ๒๔)*

ธงราชวงศ์น้อย

แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนต้นมีลักษณะเหมือนธงราชวงศ์ใหญ่ กว้างไม่เกิน ๖๐ เซ็นติเมตร มีชายต่อสีขาวแปลงเป็นธงยาวเรียว ปลายธงกว้างเท่ากับ ๑/๒ ของความกว้างตอนต้น รวมความยาวทั้งหมดเป็น ๑๔ ส่วน ชายตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแซงแซว ลึกเพียงส่วนที่สองแห่งด้านยาว ใช้ชักแทนธงราชวงศ์ใหญ่ เมื่อไม่ต้องการให้ยิงสลุตถวายคำนับ *(รูปที่ ๒๕)*

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้มีข้อบังคับกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๗ สิงหาคม ออกประกาศเกี่ยวกับการใช้ธงราชวงศ์ทั้งสองแบบนี้เพื่อให้การใช้มีระเบียบยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. เมื่อพระบรมราชวงศ์ชั้นที่ดำรงในพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระมเหสี หรือสมเด็จเจ้าฟ้าเสด็จในเรือหลวงให้ใช้ธงราชวงศ์ใหญ่ เว้นไว้แต่มีพระประสงค์ให้ใช้ธงราชวงศ์น้อยเวลาใดจึงใช้ธงราชวงศ์น้อย

๒. พระบรมวงศ์ชั้นอื่น นอกจากที่กล่าวมาแล้วในข้อ ๑ ถ้าเสด็จในเรือหลวงให้ใช้ธงราชวงศ์น้อย เว้นแต่ในขณะที่เสด็จเป็นพระอิสริยยศพิเศษ และมีคำสั่งกระทรวงทหารเรือเฉพาะคราวให้ใช้ธงราชวงศ์ใหญ่จึงจะใช้ได้

พ.ศ. ๒๔๗๙ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้มีการตราพระราชบัญญัติเรียกว่า **พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙** เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ขึ้นใช้แทนพระราชบัญญัติธงฉบับเก่าที่ยกเลิกไป ธงราชวงศ์ฝ่ายหน้าในพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังแบ่งเป็น ๒ แบบ และมีลักษณะเหมือนเดิม ได้แก่ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า และธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้า ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้านั้นได้อธิบายขนาดไว้ชัดเจนเข้าใจง่ายขึ้น คือ ตอนต้นกว้างไม่เกิน ๖๐ เซ็นติเมตร ปลายธงสุดกว้างครึ่งหนึ่งของตอนต้น ความยาวโดยตลอดเท่ากับ ๘ เท่าของความกว้างตอนต้น ปลายธงตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ลึก ๓ ใน ๘ ของความยาว

พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้มีการตราพระราชบัญญัติธงขึ้นอีกเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน เรียกว่า พระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ เพื่อยกเลิกความในมาตรา ๖ อนุมาตรา ๙ และ ๑๑ แห่งพระราชบัญญัติธงพุทธศักราช ๒๔๗๙ ซึ่งว่าด้วยลักษณะและการใช้ธงราชวงศ์ใหญ่ ลักษณะธงที่ปรากฏในพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังคงเดิม แต่ผิดกันที่ระบุว่าให้ใช้ธงราชวงศ์ใหญ่เป็นธงสำหรับองค์พระราชโอรสในพระมหากษัตริย์หรือองค์สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอหรือสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ซึ่งร่วมสมเด็จพระราชบิดาและสมเด็จพระชนนีกับพระมหากษัตริย์ไม่ว่ารัชกาลใดๆ

ธงราชวงศ์ใหญ่และธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้านี้ยังคงใช้ในปัจจุบัน[๑]

ธงราชวงศ์ฝ่ายใน

หมายถึงธงประจำพระองค์พระราชวงศ์ที่เป็นหญิง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกใน พศ. ๒๔๔๒ ตามความในพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๑๘ มาตรา ๔ ข้อ ๗ ขณะนั้นยังเรียกว่า **ธงราชวงศ์**

ลักษณะเป็นธงพื้นสีขาบ กลางธงเป็นรูปโล่ตราแผ่นดิน เบื้องบนโล่มีรูปจักรและตรีไขว้กัน ภายใต้พระมหามงกุฎ ชายตัดเป็นรูปหางนกแซงแซว ได้ใช้ตลอดรัชกาล *(รูปที่ ๒๖)*

ต่อมาถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แบ่งธงราชวงศ์ฝ่ายในออกเป็น ๒ แบบ ตามความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ซึ่งตราขึ้นเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ มาตรา ๔ ข้อ ๑๐ คือ

ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายใน

เป็นธงพื้นสีขาบ ภายในมีวงกลมสีเหลือง กลางวงเป็นรูปครุฑพ่าห์สีแดง เหมือนธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า แต่ชายตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ใช้เป็นเครื่องหมายสำหรับพระราชธิดา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ว่ารัชกาลใดๆ ถ้าเสด็จในเรือลำนั้นโดยพระอิสริยยศ *(รูปที่ ๒๗)*

ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน

ลักษณะเหมือนธงราชวงศ์น้อยฝ่ายหน้า คือ แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนต้นพื้นสี

---

๑ พ.ศ. ๒๕๒๑

ขาบกว้างไม่เกิน ๖๐ เซ็นติเมตร มีรูปวงกลมสีเหลืองภายในมีรูปครุฑพ่าห์สีแดงอยู่ตรงกลาง ตอนปลายธงมีชายต่อเป็นธงยาวเรียวปลายสีแดง ใช้แทนธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายในเมื่อไม่ต้องการให้ยิงสลุตถวายคำนับ *(รูปที่ ๒๘)*

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ธงราชวงศ์ใหญ่และธงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน ยังคงมีลักษณะเหมือนเดิม ดังปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๖ ข้อ ๑๑ และ ๑๒ แต่ได้อธิบายขนาดธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายในไว้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือมีขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน ลักษณะและสัณฐานตอนต้น ๒ ใน ๓ ของส่วนยาวนั้น อย่างเดียวกับธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้า ปลายธงตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ลึก ๑ ใน ๓ ของส่วนยาว

พ.ศ. ๒๔๘๑ ได้มีการตราพระราชบัญญัติธงขึ้นเป็นฉบับที่ ๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เรียกว่าพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ เพื่อยกเลิกความในมาตรา ๖ อนุมาตรา ๙ และ ๑๑ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ อันว่าด้วยลักษณะและการใช้ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ข้อความที่บัญญัติขึ้นใหม่นั้นธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายในคงมีขนาดและลักษณะเหมือนเดิม แต่กำหนดให้ใช้เป็นธงสำหรับสมเด็จพระราชชนนี หรือองค์พระราชธิดาในพระมหากษัตริย์ หรือสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอหรือสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ ซึ่งร่วมสมเด็จพระราชบิดาและสมเด็จพระราชชนนีกับพระมหากษัตริย์ไม่ว่ารัชกาลใดๆ

ธงราชวงศ์ใหญ่และธงราชวงศ์น้อยฝ่ายในนี้ยังคงใช้สืบมาจนถึงปัจจุบัน[๑]

---

๑ พ.ศ. ๒๕๒๑

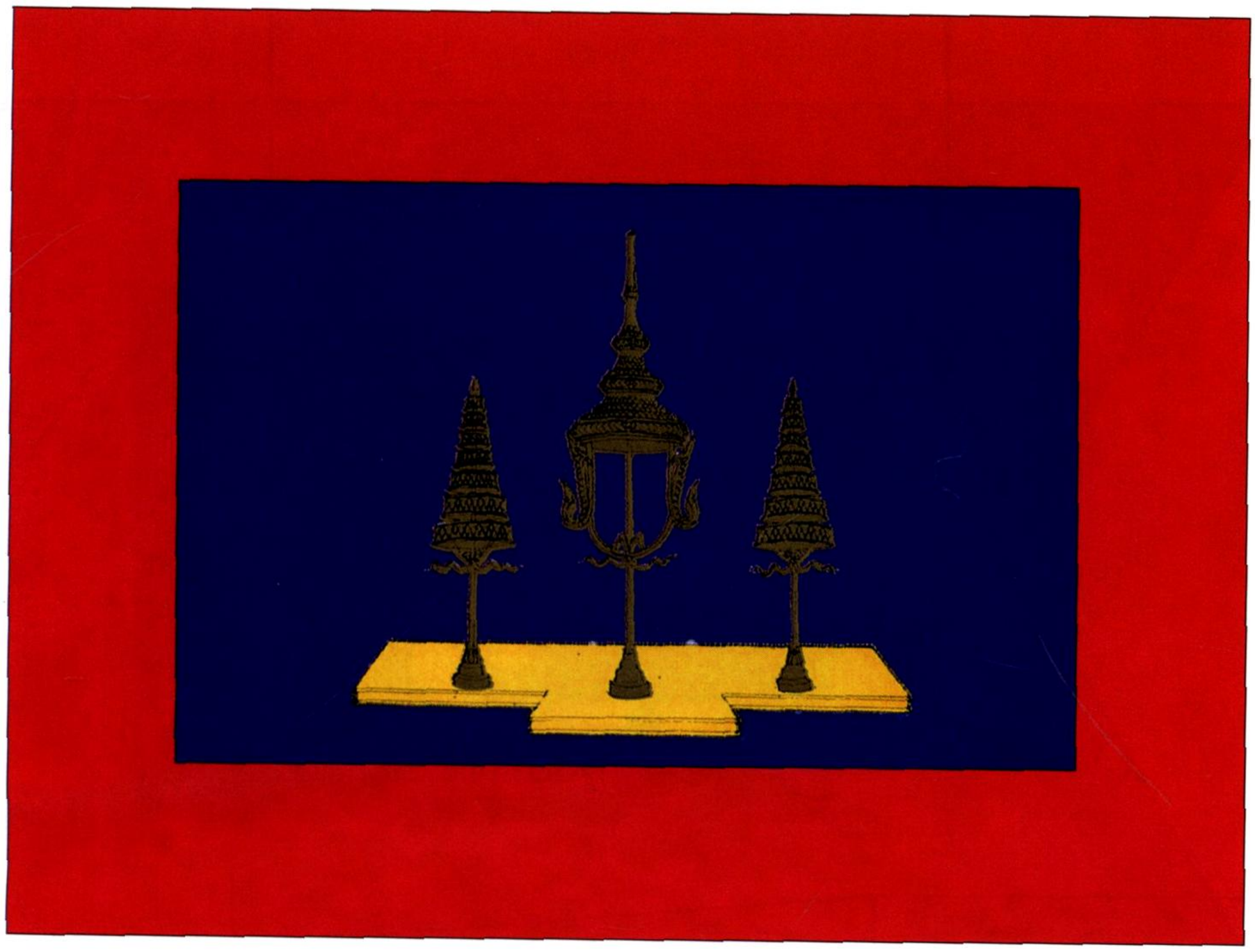

รูปที่ ๖ ธงจอมเกล้า

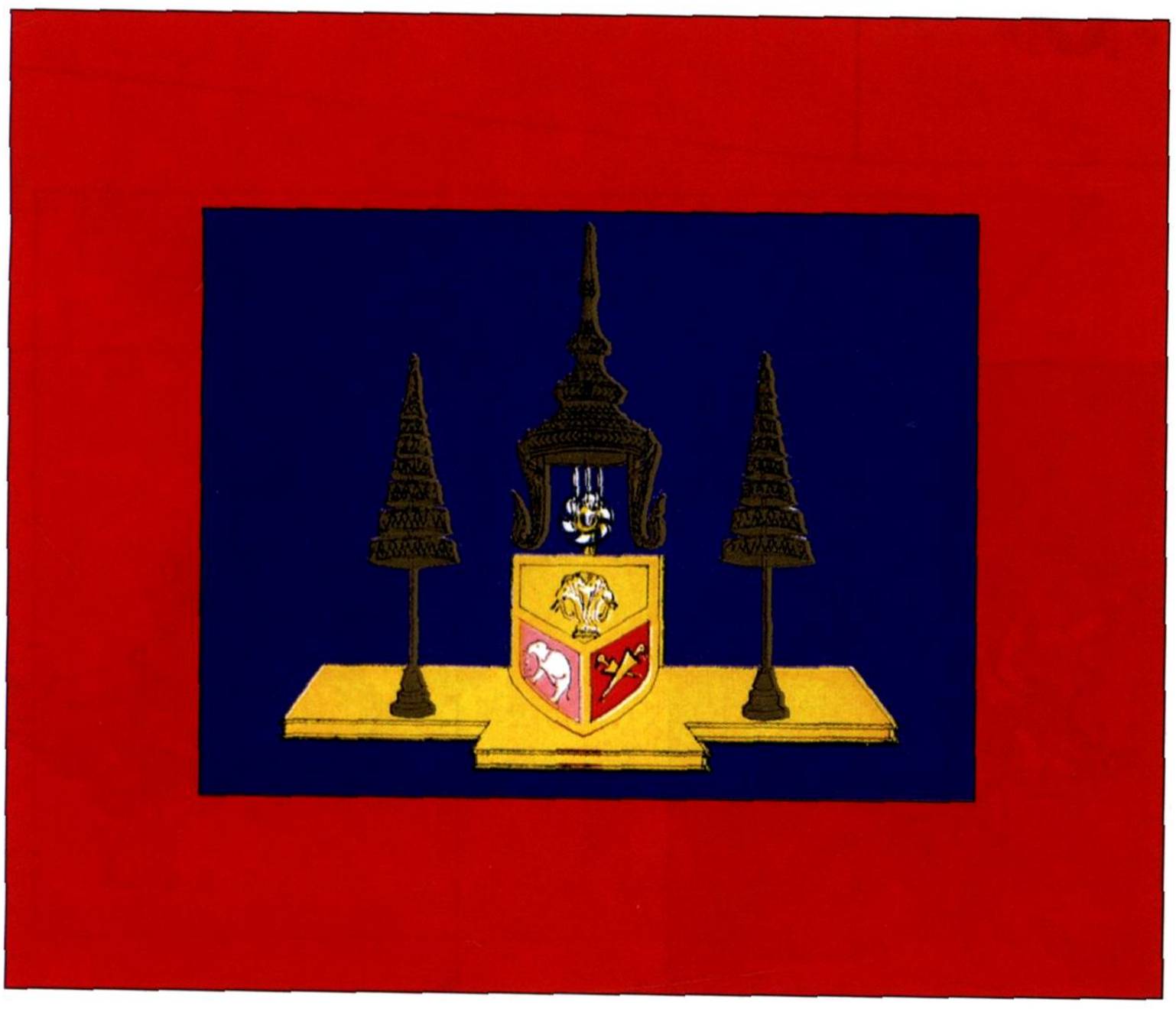

รูปที่ ๗ ธงบรมราชธวัชมหาสยามินทร์ หรือธงมหาราช

รูปที่ ๘ ธงมหาราช

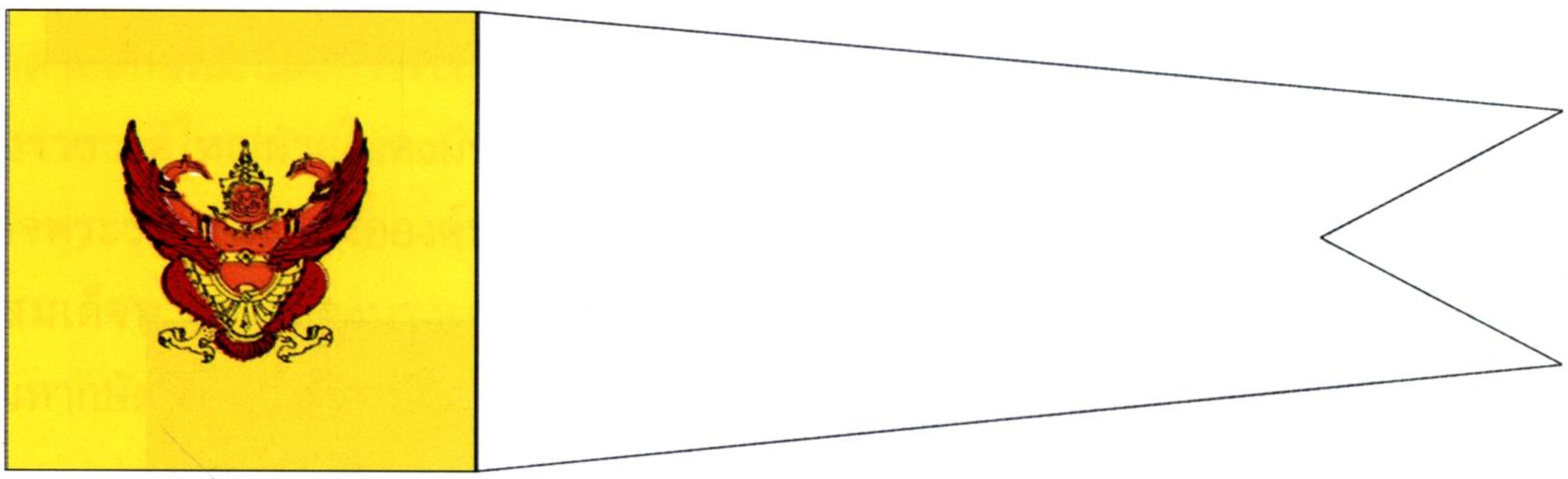

รูปที่ ๙ ธงมหาราชน้อย

รูปที่ ๑๐ ธงชัยราชกระบี่ยุทธน้อย

รูปที่ ๑๑ ธงชัยพระครุฑพ่าห์น้อย

รูปที่ ๑๒ ธงราชินี

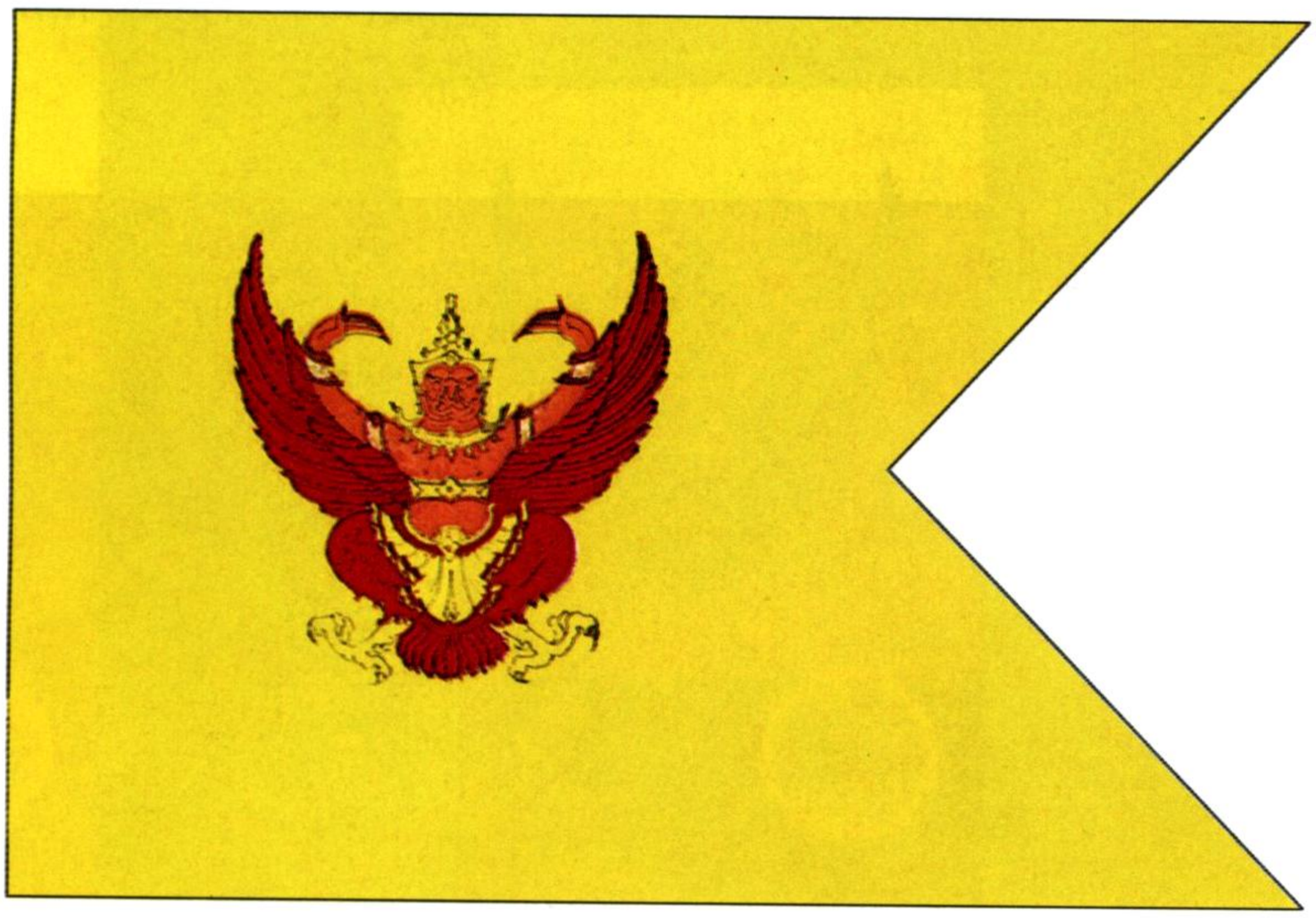

รูปที่ ๑๓ ธงราชินีใหญ่

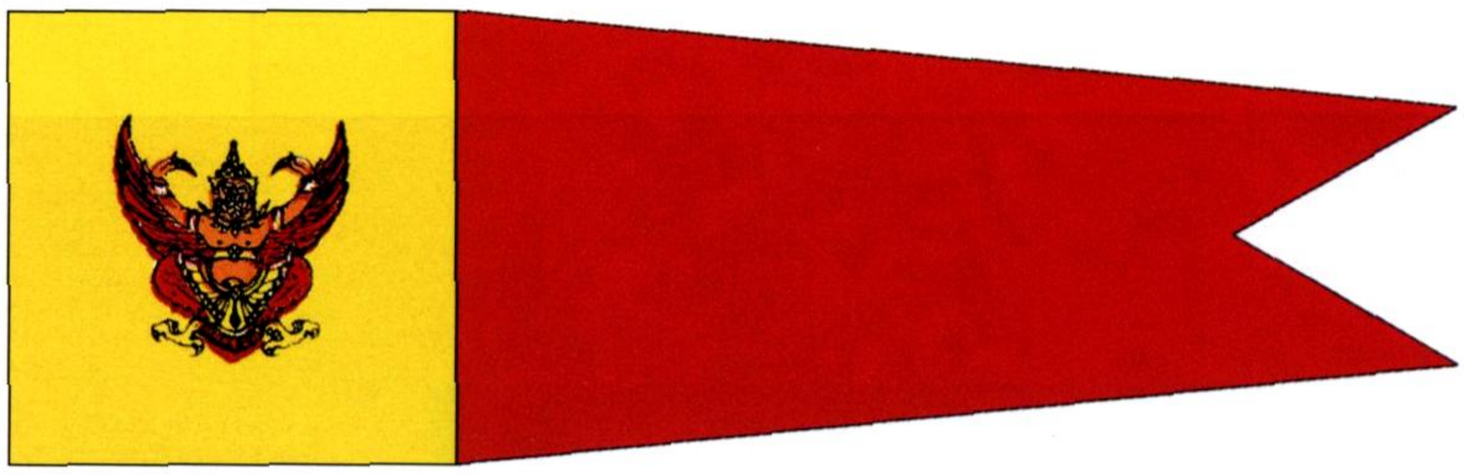

รูปที่ ๑๔ ธงราชินีน้อย

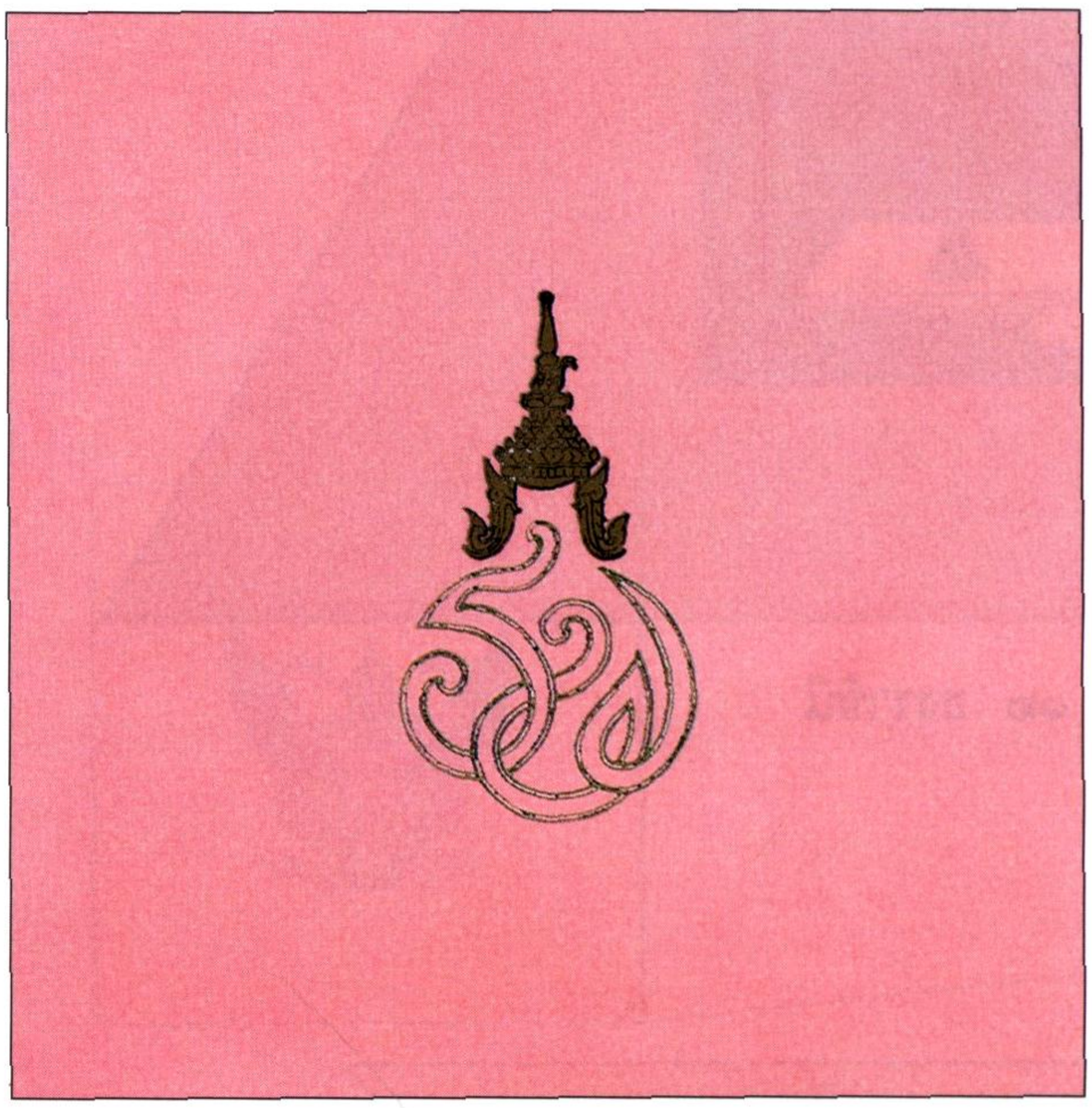

รูปที่ ๑๕
ธงประจำพระองค์
สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

รูปที่ ๑๖
ธงเยาวราชธวัช

รูปที่ ๑๗ ธงเยาวราช

รูปที่ ๑๘ ธงเยาวราชใหญ่

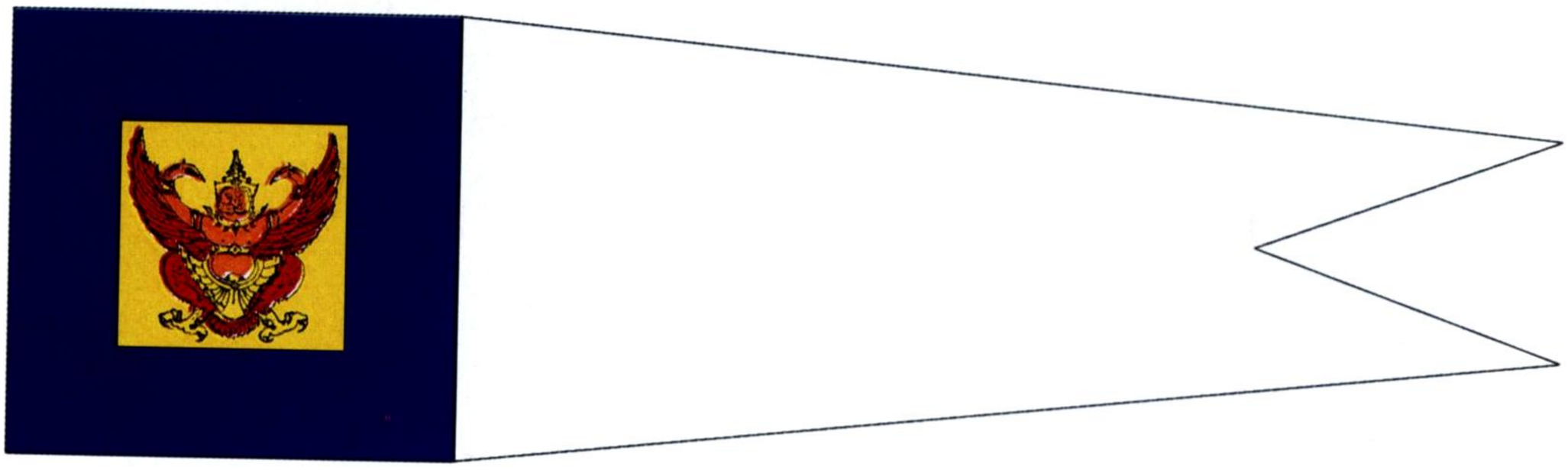

รูปที่ ๑๙ ธงเยาวราชน้อย

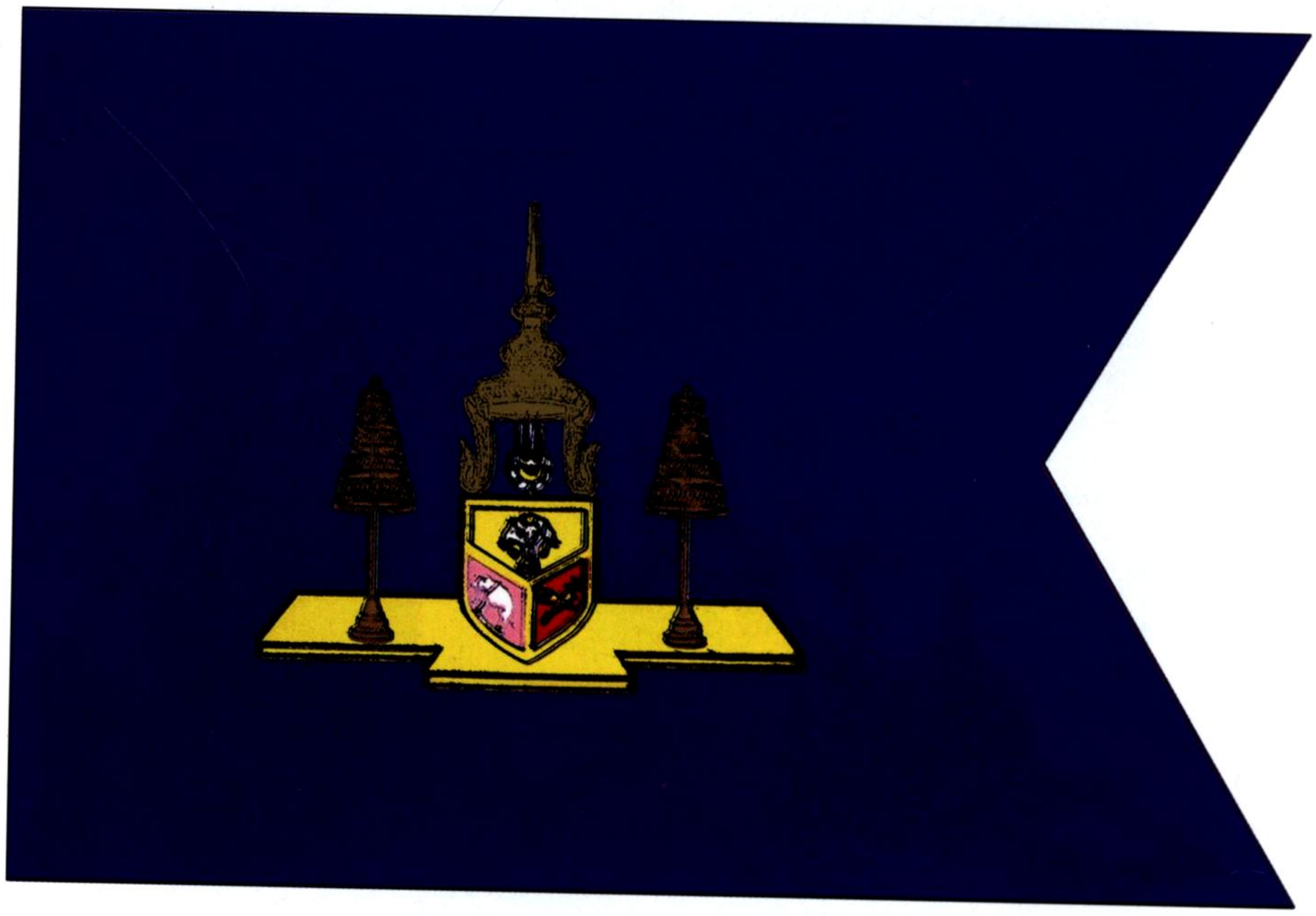

รูปที่ ๒๐ ธงพระวรชายาแห่งพระเยาวราช

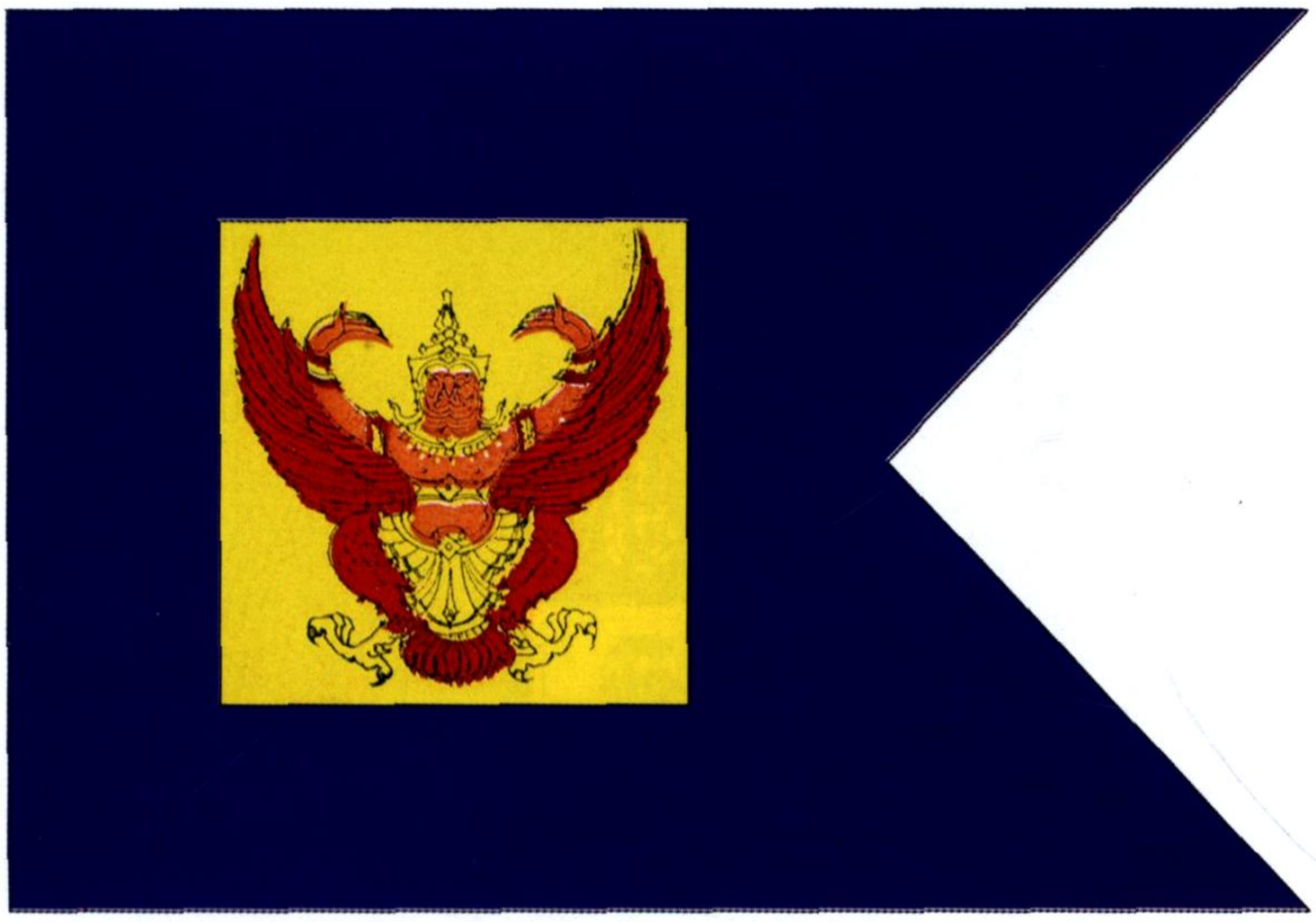

รูปที่ ๒๑ ธงเยาวราชใหญ่ฝ่ายใน

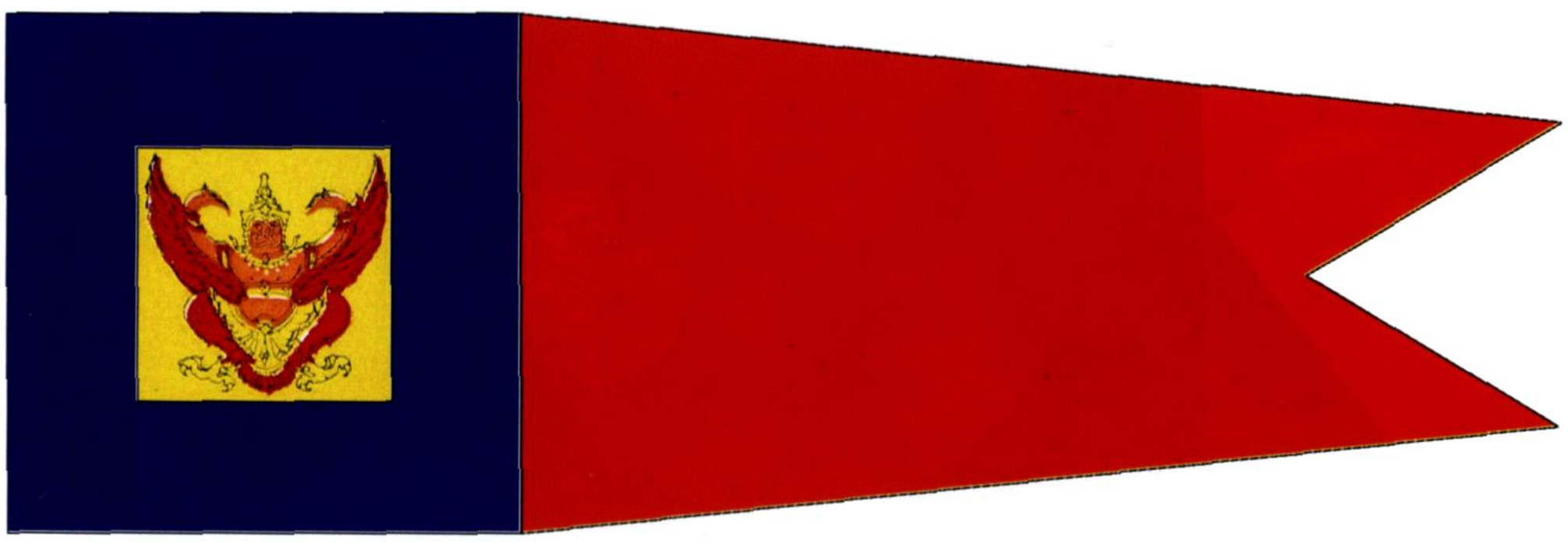

รูปที่ ๒๒ ธงเยาวราชน้อยฝ่ายใน

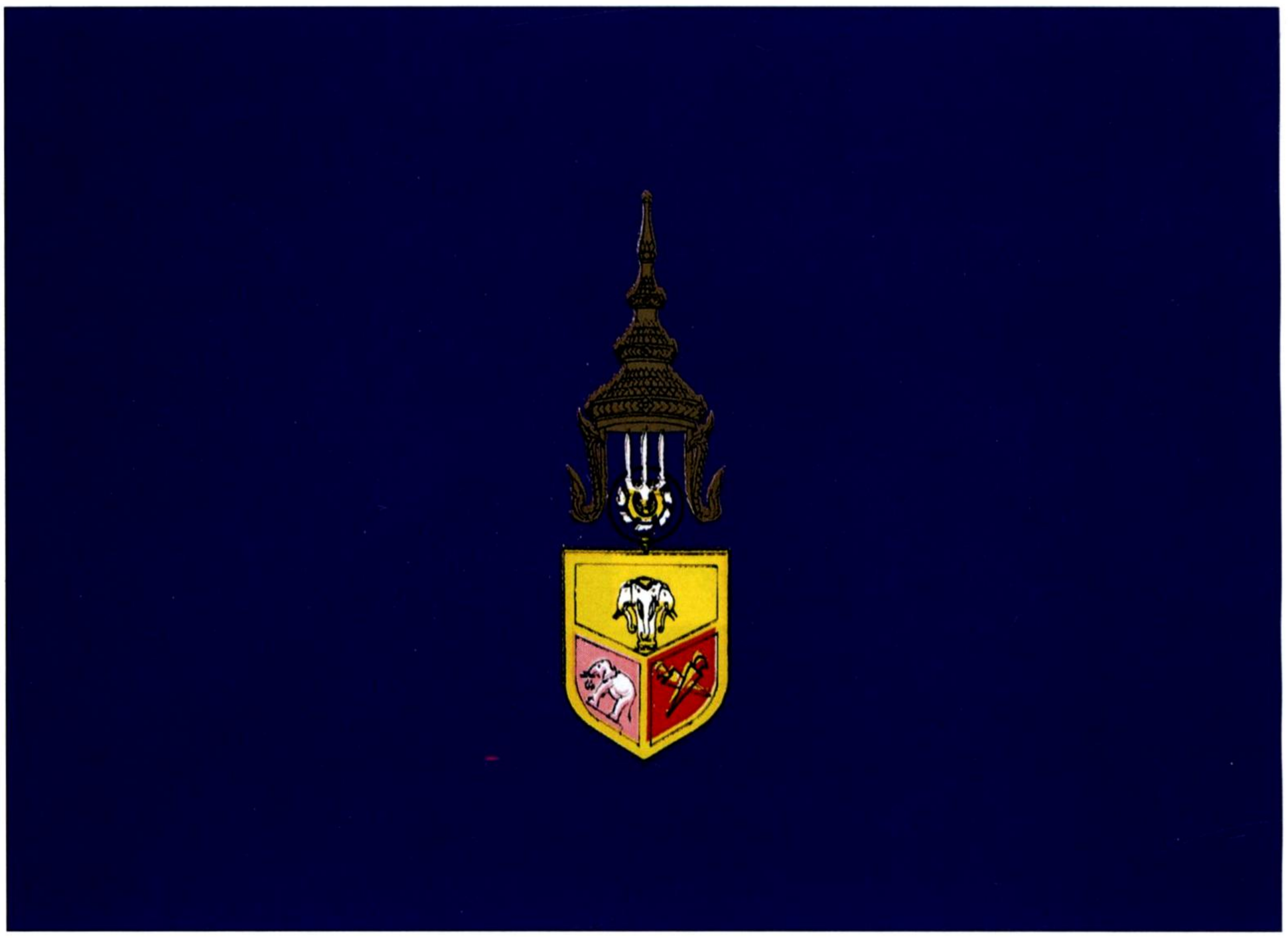

รูปที่ ๒๓ ธงราชวงศ์

รูปที่ ๒๔ ธงราชวงศ์ใหญ่

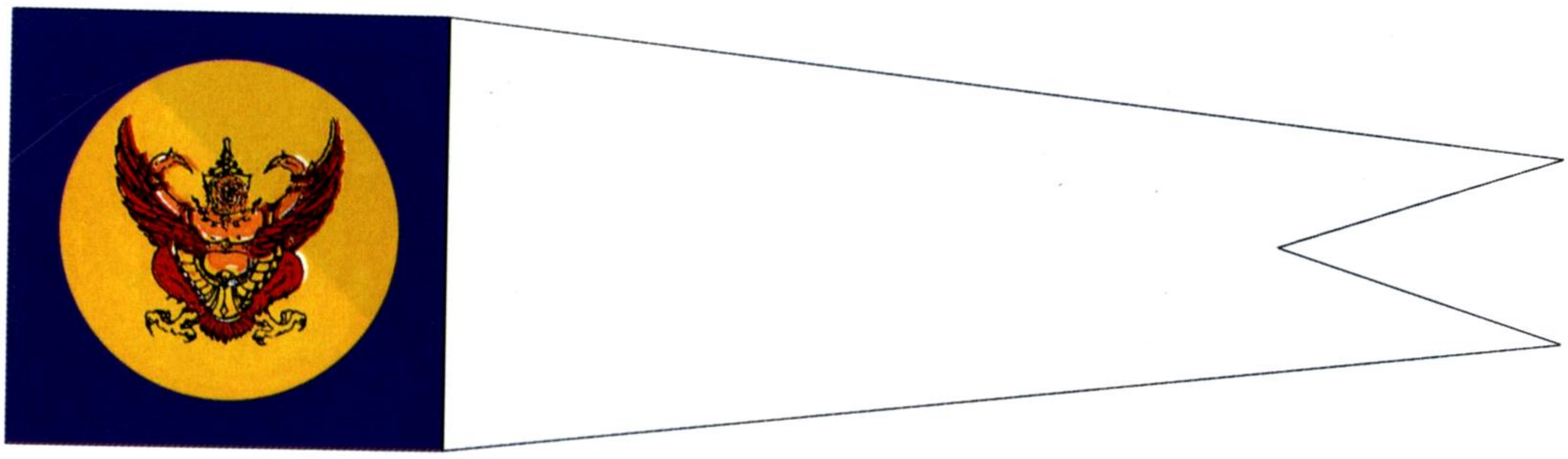

รูปที่ ๒๕ ธงราชวงศ์น้อย

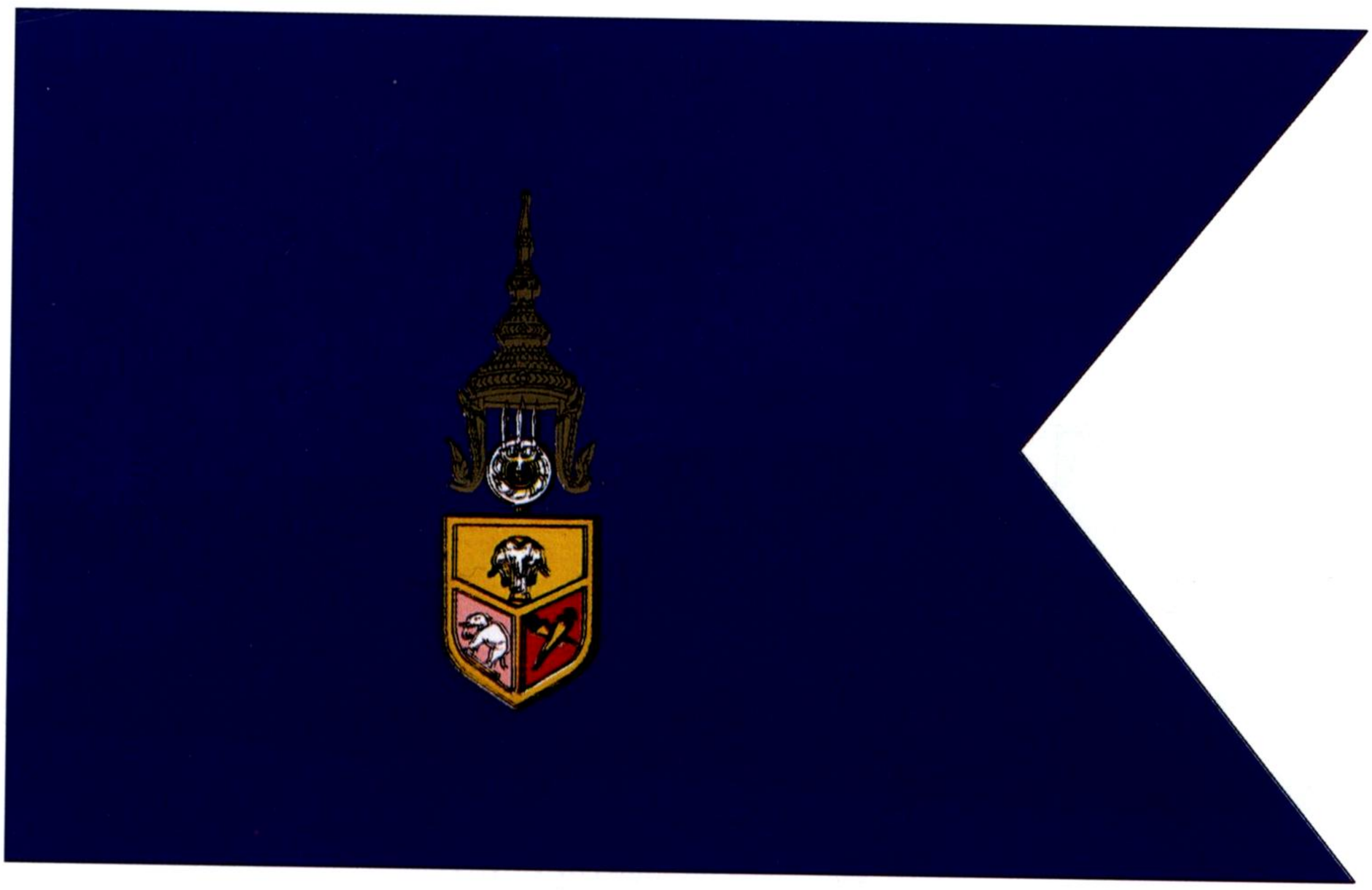

รูปที่ ๒๖ ธงราชวงศ์ฝ่ายใน

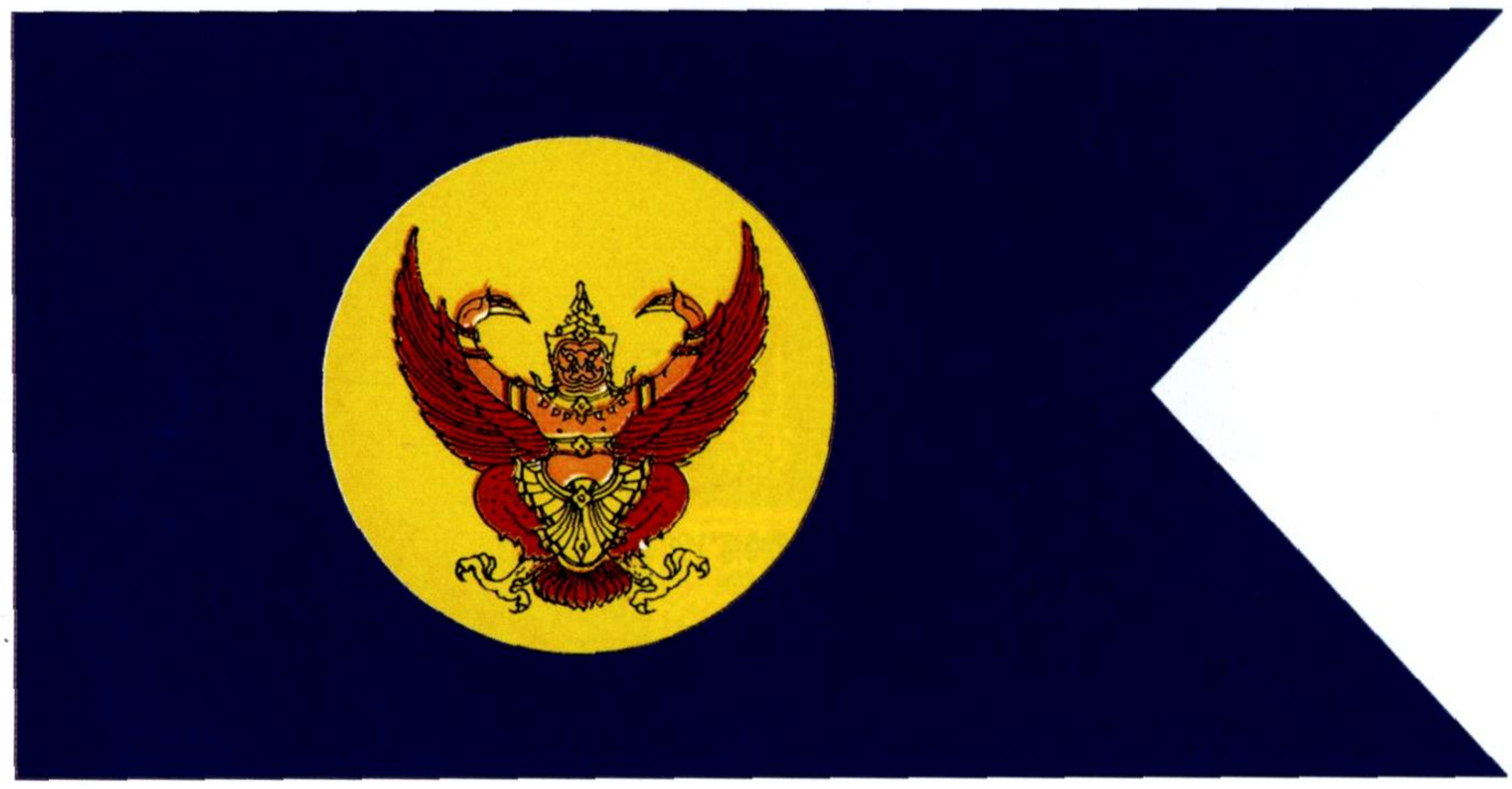

รูปที่ ๒๗ ธงราชวงศ์ใหญ่ฝ่ายใน

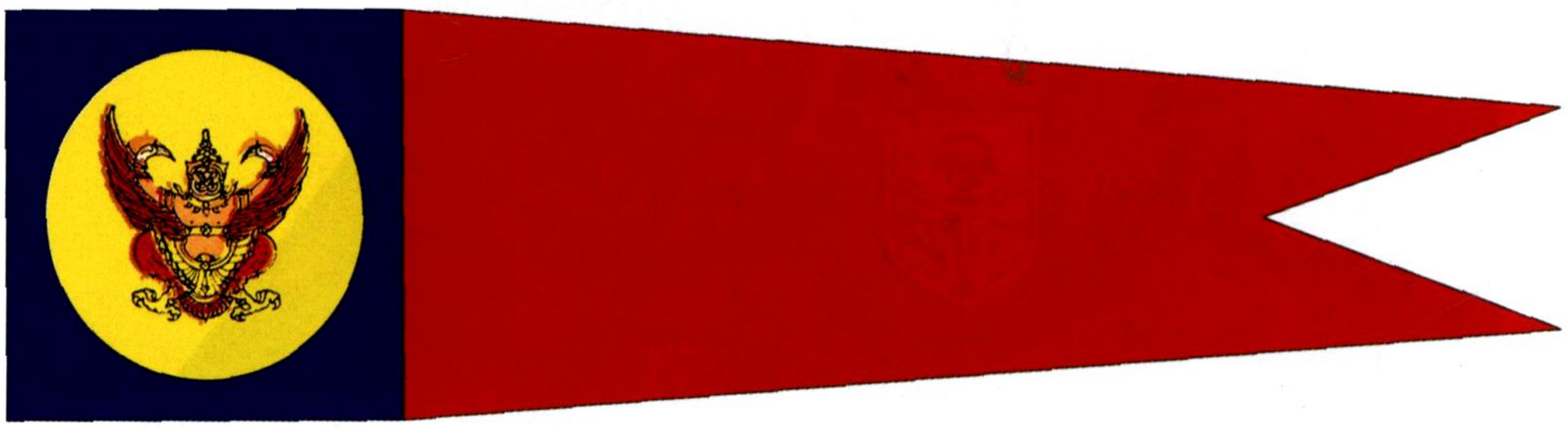

รูปที่ ๒๘ ธงราชวงศ์น้อยฝ่ายใน

หมวดธงแผ่นดิน

หมวดธงแผ่นดิน

ธงไอยราพต

ธงประจำแผ่นดินหมายถึงธงประจำแผ่นดินพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างธงรูปพระมหามงกุฎขึ้นเป็นธงประจำพระองค์ และชักขึ้นที่เสาในพระบรมมหาราชวังเวลาเสด็จประทับอยู่ในพระนคร ภายหลังเมื่อไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนครต้องลดธงประจำพระองค์ลง เสาธงว่างอยู่เป็นการไม่สมควร จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำธงไอยราพตอย่างพระราชลัญจกรไอยราพตประจำแผ่นดินขึ้น สำหรับชักขึ้นบนเสาในพระบรมมหาราชวังในเวลาที่ไม่ได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร

ลักษณะธงเป็นธงพื้นแดง มีรูปช้างไอยราพตสามเศียรทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าข้างเสา มีบุษบกประดิษฐานอุณาโลมตั้งอยู่บนหลัง และมีเครื่องสูง ๗ ชั้นอยู่ทางหน้าและหลังข้างละ ๒ องค์ ธงไอยราพตนี้ได้ใช้ต่อมาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ *(รูปที่ ๒๙)*

พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงลักษณะธงไอยราพตเล็กน้อย พระราชทานนามใหม่ว่า **ธงจุฑาธิปไตย** ใช้เป็นธงประจำแผ่นดิน ดังปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ข้อ ๒ ดังนี้

ธงจุฑาธิปไตย

พื้นสีแดง มีรูปช้างไอยราพตสามเศียรทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าข้างเสา มีบุษบกอยู่บนหลัง ภายในบุษบกมีอักษร **จปร** หมายถึงจุฬาลงกรณบรมราชาธิราชไขว้กัน และมีรูปจุลมงกุฎ หรือพระเกี้ยวยอดอยู่เหนืออักษรพระนาม ด้านหน้าและด้านหลังช้างมีเครื่องสูงข้างละ ๒ องค์ ธงจุฑาธิปไตยนี้ใช้สำหรับชักขึ้นในพระนครเวลาที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง และใช้เป็นราชธวัชสำหรับพลหลวงที่เรียกว่าทหารกรมต่างๆ ถ้าทหารกรมหนึ่งกรมใดจะไปราชการสงคราม แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จพระราชดำเนินในกองทัพนั้น ต้องใช้ธงนี้เป็นที่หมายสำคัญแทนพระองค์ หรือเวลาที่ออกยืนแถวรับเสด็จหรือเวลาเจ้านายต่างประเทศเสด็จ ให้เป็นเกียรติยศ *(รูปที่ ๓๐)*

ธงจุฑาธิปไตยนี้ใช้ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงเปลี่ยนไปใช้ธงไอยราพตเป็นธงแผ่นดินตามแบบรัชกาลที่ ๔ ความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ มาตรา ๔ ข้อ ๒ ใช้

สำหรับชักขึ้นในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร พระราชบัญญัติธงซึ่งตราขึ้นหลังจากนี้ ๒ ปีก็ยังใช้ธงไอยราพตเป็นธงแผ่นดินเช่นกัน จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาธงแผ่นดินขึ้นใหม่อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า **ธงมหาไพชยนต์ธวัช**

ธงมหาไพชยนต์ธวัช

มีลักษณะพื้นนอกสีแดง พื้นในสีดำ กลางธงมีรูปพานแว่นฟ้าสองชั้นรองรับวชิราวุธ มีฉัตร ๕ ชั้นสองข้าง

เหตุที่สร้างธงนี้ด้วยทรงพระราชปรารภว่า รูปครุฑสัมฤทธิ์หุ้มทองของโบราณที่ขุดได้ ณ ตำบลโคกพระ ในดงศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัฒน์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลปราจีน นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองปราจีน ในวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๕ นั้น เป็นโบราณวัตถุที่สันนิษฐานว่าจะเป็นยอดธงสำหรับนำทัพของพระราชาธิบดีในสมัยโบราณ การที่มีผู้นำมาทูลเกล้าฯ ถวายก็นับว่าเป็นสิ่งประกอบด้วยสวัสดิมงคล และธงจุฑาธุชธิปไตยอันเป็นธงสำคัญสำหรับประจำกองทัพบกนั้น ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้สร้างขึ้นบรรจุเส้นพระเจ้า (ผม) แล้วพระราชทานไว้เพื่อประจำกองทัพบกสืบมา เป็นประเพณีอันดีงามควรที่จะปฏิบัติตามพระบรมชนกนาถ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมรูปครุฑโบราณนั้นให้งดงามเพื่อติดบนยอดคันธง และโปรดให้ปักธงเป็นธงลายเหมือน พระราชลัญจกรประจำพระองค์ บนพื้นดำทับบนพื้นสีแดงอีกทีหนึ่ง พระราชทานนามว่า **ธงมหาไพชยนต์ธวัช** ตามนามแห่งธงท้าวอมรินทราธิราช ซึ่งได้ใช้นามเทพเสนาไปปราบอสูรเหล่าร้ายพ่ายแพ้แก่พระบารมี ใช้เป็นธงประจำกองทัพบกเพิ่มขึ้นอีกธงหนึ่งอย่างธงจุฑาธิปไตยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว *(รูปที่ ๓๑)*

ธงประจำแผ่นดินของไทยมีเพียง ๓ รัชกาลดังกล่าวมาแล้ว หลังจากรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วยังไม่ปรากฏว่ามีธงประจำแผ่นดินอีก

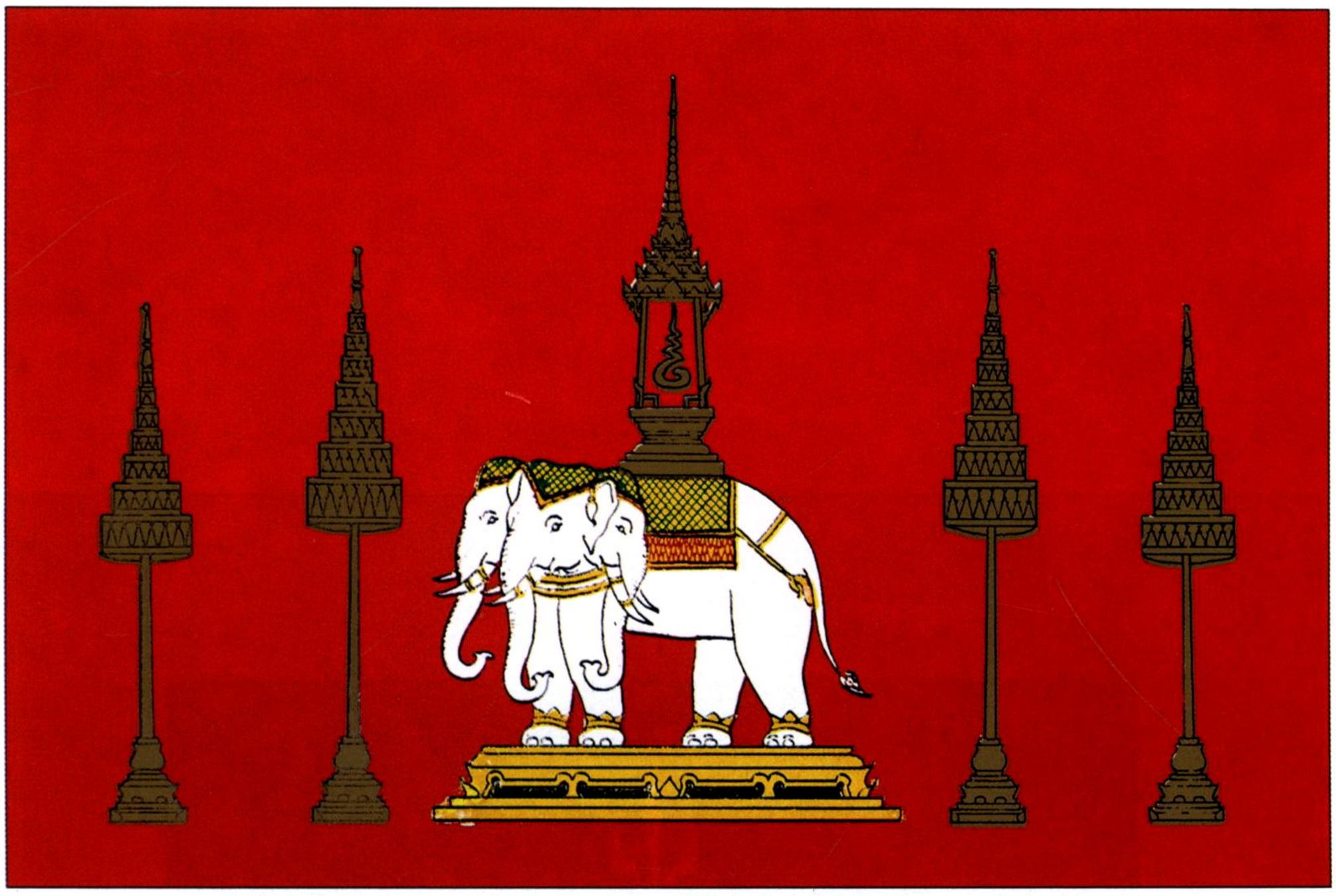

รูปที่ ๒๙ ธงไอยราพต

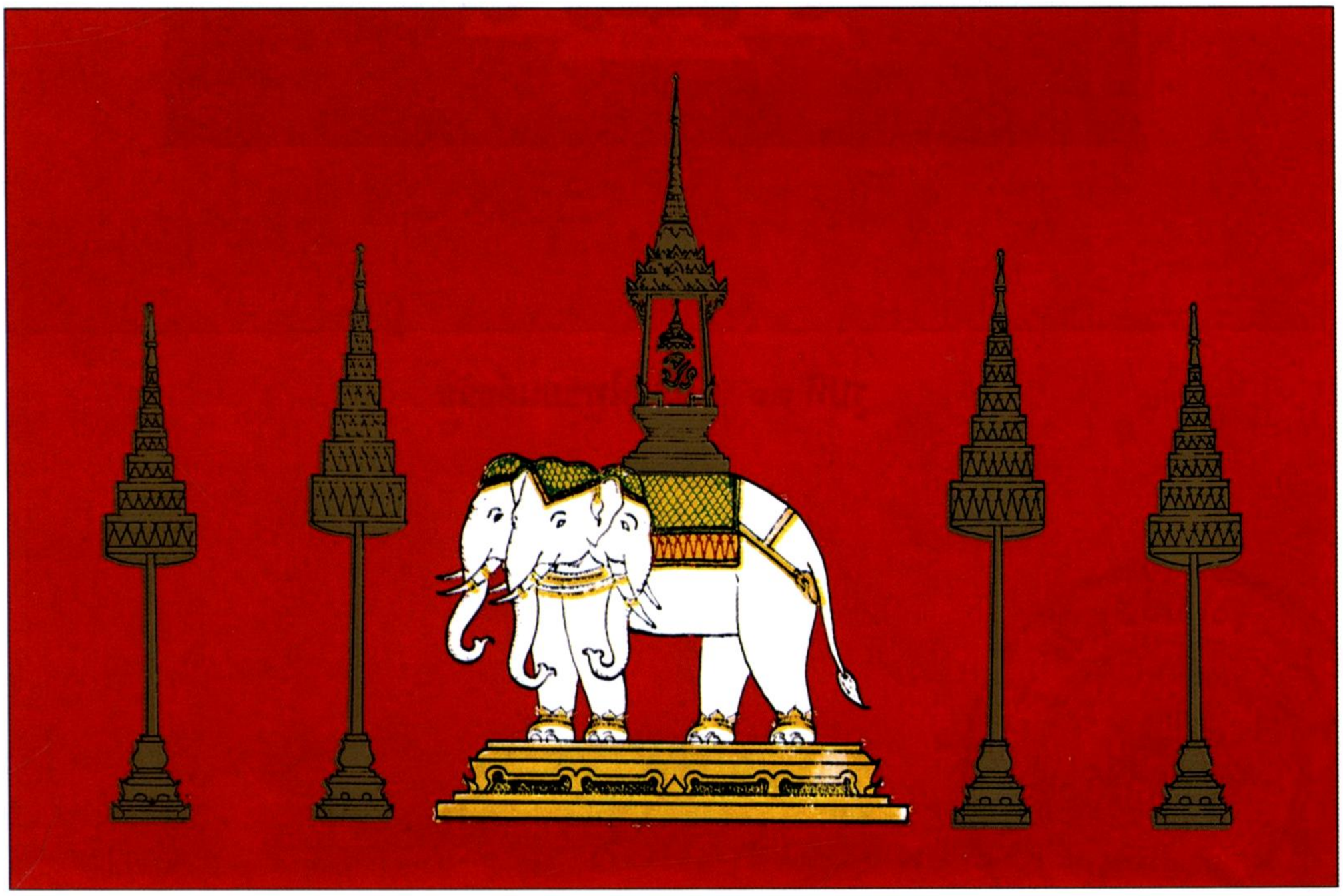

รูปที่ ๓๐ ธงจุฑาธิปไตย

รูปที่ ๓๑ ธงมหาไพชยนต์ธวัช

หมวดธงประจำกอง

หมวดธงประจำกอง

ธงชัยเฉลิมพล

สร้างขึ้นครั้งแรกในรัชกาลที่ ๕ ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) เป็นธงพื้นสีต่างๆ ตามแต่ทหารจะเห็นสมควร ที่มุมธงข้างบนมีแพรแดงเป็นรูปธงโตหนึ่งในหกส่วนของธงใหญ่ มีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ที่พื้นธงนอกจากธงช้างที่มุมมีตราสำหรับกองทหารนั้น เป็นธงสำหรับใช้เมื่อมีการรับเสด็จในเวลามีพระราชพิธีใหญ่สำหรับเกียรติยศตามที่จะโปรดเกล้าฯ ให้รับและใช้ เมื่อกองทหารจะไปปราบศัตรูก็ใช้ธงนี้ไปในกองทัพด้วย ธงนี้ใช้มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงเลิกโดยพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ *(รูปที่ ๓๒)*

การยกเลิกธงชัยเฉลิมพลครั้งนี้มิได้หมายความว่าเลิกใช้ธงชัยเฉลิมพลโดยสิ้นเชิง เพียงแต่เลิกแบบธงชัยเฉลิมพลที่ใช้ใน พ.ศ. ๒๔๓๔ เท่านั้น กองทหารทั้ง ๓ เหล่าทัพของไทยสมัยต่อมามีธงชัยเฉลิมพลประจำกองของตน โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินตรึงหมุดธงชัยเฉลิมพลและบรรจุเส้นพระเจ้า ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระราชทานธงให้แก่กองทหารที่มีอัตรากำลังพลตั้งแต่กองพันขึ้นไปที่ยังไม่มีธงในโอกาสอันสมควร มีประเพณีของทหารใหม่ที่จะต้องทำพิธีกระทำสัตย์ปฏิญาณต่อธงชัยเฉลิมพลของกองทหารที่ตนประจำรับราชการอยู่ และในวันที่ ๒๕ มกราคม ซึ่งเป็นวันกองทัพไทย จะมีพิธีกระทำสัตย์ปฏิญาณต่อธงชัยเฉลิมพลของทหารทั้ง ๓ เหล่าทัพเป็นประจำทุกปี ลักษณะของธงชัยเฉลิมพลมีกำหนดไว้ในพระราชบัญญัติธง แต่เรียกชื่อว่าธงประจำกองทัพบก ธงประจำกองทหารเรือ ธงประจำกองทหารอากาศ ขอให้ดูรายละเอียดในหัวข้อนั้นๆ

ธงประจำกองทัพบก

เป็นธงพื้นสีแดงขอบมีจักรสีขาวสามด้าน กลางเป็นรูปตราแผ่นดิน โปรดให้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ และได้พระราชทานแก่กองทหารซึ่งมหาอำมาตย์เอก จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เมื่อยังเป็น นายพันเอก เจ้าหมื่นไวยวรนาถ แม่ทัพ ได้ใช้ธงนี้นำทัพไปปราบฮ่อ ซึ่งเข้ามาก่อการจลาจลในเขตหัวพันห้าทั้งหกและสิบสองปันนา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ภายหลังพระราชทานนามธงนี้ว่า **ธงจุฑาธุชธิปไตย** *(รูปที่ ๓๓)*

ถึงรัชกาลที่ ๖ โปรดให้สร้างธงมหาไพชยนต์ธวัช พื้นนอกสีแดง พื้นในสีดำ กลาง

มีรูปพานแว่นฟ้าสองชั้นรองรับวชิราวุธ มีเครื่องสูง ๕ ชั้นข้างละ ๑ องค์ ดังกล่าวมาแล้วในหมวดธงสำหรับแผ่นดิน แต่ก็ไม่ได้เลิกธงจุฑาธุชธิปไตย

ธงประจำกองทหารบก

สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ พื้นนอกสีแดง พื้นในสีขาบ กลางธงมีรูปพระมหาพิไชยมงกุฎและเครื่องสูง ๗ ชั้น ๒ ข้าง ดังได้กล่าวมาแล้วในหมวดธงประจำพระองค์ ใช้เป็นธงประจำกองทหารรักษาพระองค์ปืนทองปราย ซึ่งมีอยู่แล้วตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ กองหนึ่ง กองทหารรักษาพระองค์ปืนทองปลายหอกข้าหลวงเดิมได้ซึ่งตั้งขึ้นในคราวเดียวกันนี้กองหนึ่ง กองทหารปืนใหญ่ซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ กองหนึ่ง กองทหารล้อมวังซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๗ กองหนึ่งและกองทหารอย่างยุโรปซึ่งได้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ กองหนึ่ง รวม ๖ กอง ใช้ในเวลาเมื่อเสด็จประทับอยู่ในพระนคร และถ้ามิได้เสด็จประทับอยู่ในพระนครแล้ว ถ้ากองทหารมีการจำเป็นที่จะใช้ธงประจำกอง โปรดให้ใช้ธงสำหรับแผ่นดินรูปช้างไอยราพตสามเศียรทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าข้างเสา มีบุษบกทรงอุณาโลมอยู่ภายในตั้งอยู่บนหลังมีเครื่องสูง ๗ ชั้น อยู่หน้าหลังข้างละ ๒ องค์ ดังกล่าวมาแล้วในหมวดธงสำหรับแผ่นดิน เป็นธงประจำกองแทนธงสำหรับพระองค์

ถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดให้เปลี่ยนธงสำหรับพระองค์ใหม่ ใช้ธงพื้นนอกสีแดงพื้นในสีขาบกลางเป็นรูปโล่ตราแผ่นดิน มีจักรและตรีไขว้กันอยู่บนโล่ เหนือขึ้นไปคือพระมหาพิชัยมงกุฎ มีเครื่องสูง ๗ ชั้นสองข้าง ดังกล่าวมาแล้วในหมวดธงประจำพระองค์แทน ส่วนธงสำหรับแผ่นดินคงใช้ธงไอยราพต อย่างรัชกาลที่ ๔ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๒ โปรดให้เปลี่ยนตราธงประจำกองทหารบกต่างๆ ที่ใช้อยู่ในเวลานั้นเป็นธงตราแผ่นดินบนผืนผ้าแดง ได้พระราชทานแก่กองทหารเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ คือกองทหารม้าใน (ม้าหลวง) กองทหารปืนใหญ่นอก (ปืนใหญ่หลวง) กองทหารราบในมหาดเล็ก กองทหารราบนอกล้อมวัง กองทหารราบนอกฝีพาย รวม ๖ กอง *(รูปที่ ๓๔)*

พ.ศ. ๒๔๕๑ เมื่อทำการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก โปรดให้เปลี่ยนธงประจำกองทหารบกใหม่ ใช้ธงรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบนพื้นแดง ที่มุมธงข้างหน้าช้างมีอักษรพระปรมาภิไธยย่อ **จ** สีเหลืองแก่ **ป** สีน้ำเงิน **ร** สีแดง และมีรัศมีและจุลมงกุฎสีเหลืองอยู่เบื้องบนเป็นธงประจำกองทหารบกกรมต่างๆ รวม ๑๒ กรม *(รูปที่ ๓๕)*

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดให้เปลี่ยนธงประจำกองทหารบกใหม่ ใช้ธงรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นบนพื้นแดง ที่มุมธงข้างบนหน้าช้างมีอักษรพระปรมาภิไธยย่อ

วปร สีน้ำเงิน มีรัศมีและมหาพิไชยมงกุฎเบื้องบนสีเหลือง ได้พระราชทานแก่ทหารบกกองต่างๆ เมื่องานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก *(รูปที่ ๓๖)* เข้าใจว่าธงนี้จะใช้ต่อมาจนสิ้นรัชกาล ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คงจะเปลี่ยนอักษรพระปรมาภิไธยย่อที่มุมธงบนหน้าช้างตามรัชกาล

พ.ศ. ๒๔๗๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีการออกพระราชบัญญัติธงฉบับใหม่เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน เรียกว่าพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ กำหนดลักษณะธงประจำกองทหารบกว่า มีลักษณะและสันฐานอย่างเดียวกับธงไตรรงค์ แต่ที่ศูนย์กลางธงเป็นรูปอุณาโลมทหารบก ธงนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ธงชัยเฉลิมพล** *(รูปที่ ๓๗)*

พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้มีกฎกระทรวงกลาโหมออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ กำหนดลวดลายลักษณะส่วนประกอบธงประจำกองทหารบกดังนี้

ยอดคันธงเป็นซุ้มเรือนแก้ว ประดิษฐานพระพุทธรูปภายใน ทำด้วยโลหะสีเหลือง

ใต้ฐานซุ้มชิดกับมุมบนของธงด้านเสา มีแถบธงชาติเป็นโบหูกระต่ายห้อยชายทั้งสองข้าง มีส่วนยาวเลยมุมธงด้านล่าง ชายแถบทั้งสองเป็นครุย

พื้นธงมุมบนด้านคันธง มีพระมหามงกุฎและเลขหมายประจำรัชกาลสีเหลือง ภายใต้มีอักษรพระปรมาภิไธยย่อสีแดง ขลิบริมสีเหลือง รัศมีสีฟ้า

กึ่งกลางมีรูปเหมือนตราหน้าหมวกทหารบกสีเหลือง แต่ส่วนที่เป็นรูปจักรสีขาว ลายจักรสีเหลือง ช่องระหว่างซี่จักร อักษร ตลอดจนเครื่องหมายคั่นระหว่าง **สละชีพ** กับ **เพื่อชาติ** และพื้นอุณาโลมสีแดง กับแจ้งนามกองทหารด้วยอักษรสีแดง ขลิบริมสีเหลือง เป็นแถวโค้งโอบใต้รูปดังกล่าวแล้ว

รอบคันธง ตอนที่ตรงกับแถบธง เป็นสีแดงรอบคันธง ริมชายธงด้านชิดเสาเป็นเกลียวเชือกแดงสลับดำ ส่วนริมชายธงด้านอื่นๆ เป็นแถบสีเหลืองแกมเขียว กว้าง ๒ เซ็นติเมตร *(รูปที่ ๓๘)*

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้มีประกาศกระทรวงกลาโหม ลงวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ว่าด้วยวัตถุที่ทำเป็นลวดลายในพื้นธงและส่วนประกอบธงประจำกองทหาร โดยให้ยกเลิกกฎกระทรวงกลาโหม ซึ่งออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ แล้ว ใช้ข้อความตามประกาศใหม่นี้แทน คือ

ยอดคันธงเป็นซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานพระพุทธรูปภายใน ทำด้วยโลหะสีทอง

คันธง ระหว่างซุ้มเรือนแก้วกับมุมบนของธง มีแถบธงชาติผูกเป็นโบหูกระต่าย ห้อยชายทั้งสองยาวเลยมุมธงด้านล่าง ปลายชายแถบทั้งสองเป็นครุย

พื้นธงมุมบนด้านคันธง มีพระมหามงกุฎและเลขหมายรัชกาลสีเหลือง ภายใต้มีอักษรพระปรมาภิไธยย่อสีแดง ขลิบริมสีเหลือง รัศมีสีฟ้า

พื้นธงมีนามกองทหาร อักษรย่อสีแดง ขลิบริมสีเหลือง เป็นแถวโค้ง โอบใต้รูปอณาโลมทหารบก

คันธงตอนที่ตรงกับธง มีสักหลาดสีแดงต่อกับริมธงหุ้มรอบคันธง มีหมุดทำด้วยโลหะสีทอง ๑๕ หมุด หมุดที่ ๑ เป็นรูปประเทศไทย หมุดที่สองเป็นรูปเสมาธรรมจักร หมุดที่สามเป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ หมุดที่ ๔ เป็นรูปรัฐธรรมนูญ หมุดต่อไปเป็นรูปเครื่องหมายกองทัพบก หมุดที่ ๑ อยู่บนสุด หมุดต่อไปเรียงลงมาตามลำดับ

ริมธงด้านชิดคันธงมีเกลียวเชือกสีแดงสลับดำ ด้านอื่นมีแถบสีเหลือง กว้าง ๒ เซ็นติเมตร

ทั้งนี้ให้มีส่วนและขนาดพองาม ธงนี้ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน *(รูปที่ ๓๙)*

ธงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นธงชัยเฉลิมพล สำหรับพระราชทานแก่กองทหารไทย ซึ่งไปร่วมรบช่วยฝ่ายสัมพันธมิตรในทวีปยุโรป ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นธงที่สร้างขึ้นใช้ชั่วคราวในเหตุการณ์

ลักษณะธงเป็นธงสี่เหลี่ยม พื้นธงมีลักษณะสีเหมือนธงไตรรงค์ กลางธงด้านหน้าเป็นอักษรพระปรมาภิไธยย่อ **รร** และเลข **๖** ภายใต้พระมหามงกุฎและรัศมี รูปทั้งหมดอยู่ภายในวงสีแดง ที่แถบสีแดงตอนบนจารึกคาถาว่า **พาหุ๎ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตๆ ครีเมขลๆ อุทิตโฆรสเสนมารๆ** แถบสีแดงตอนล่างจารึกคาถาว่า **ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท ตนฺเตชสา ภวตุเต ชยสิทฺธินิจฺจๆ**

ธงด้านหลัง ตรงกลางเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสาอยู่ภายในวงกลมสีแดง แถบสีแดงตอนบนจารึกคาถาว่า **พาหุ๎ สหสฺสมภินิมฺมิตสาวุธนฺตๆ ครีเมขลๆ อุทิตโฆรสเสนมารๆ** แถบสีแดงตอนล่างจารึกคาถาว่า **ทานาทิธมฺมวิธินา ชิตวา มุนินฺโท ตนฺเตชสา ภวตุเต ชยสิทฺธินิจฺจๆ** คาถาที่จารึกนี้เรียกว่า **คาถาพุทธชัยมงคล ๘** หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า **พาหุ๎** ที่ใช้คาถานี้เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปรียบเทียบว่าฝ่ายตรงข้ามเหมือนมารหรืออธรรมที่มุ่งมาโจมตีฝ่ายธรรม แต่ในที่สุดก็ต้องพ่ายแพ้ไป ดุจที่

พระพุทธเจ้าทรงมีชัยชนะแก่พระยามารฉะนั้น อีกประการหนึ่ง คาถาบทนี้มักใช้สวดในพิธีต่างๆ เป็นการอวยชัยให้พร การจารึกคาถาบนผืนธง จึงเท่ากับการอวยพรและเป็นนิมิตแห่งชัยชนะและสวัสดิภาพของเหล่าทหารไทย *(รูปที่ ๔๐, ๔๑)*

ธงประจำกองทหารเรือ

เริ่มกำหนดแบบอย่างขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ส่วนที่ ๔ มาตรา ๑๑ ได้ระบุลักษณะธงไว้ดังนี้

ลักษณะอย่างเดียวกับธงไตรรงค์ ศูนย์กลางมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎ สีของรูปทั้งหมดนี้เป็นสีเหลือง *(รูปที่ ๔๒)*

ส่วนธงประจำกองทหารเรือฝ่ายบก หรือหน่วยทหารเรือที่ไม่มีธงประจำกองในเวลายกพลขึ้นบก เมื่อต้องการให้มีธงไปในกองทหารด้วย ก็ให้ใช้ธงฉานเป็นธงประจำกอง ธงฉานสมัยนี้มีลักษณะพื้นธงเหมือนธงไตรรงค์ กลางธงมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง

พ.ศ. ๒๔๘๒ เพิ่มอักษรพระปรมาภิไธยย่อ **อปร** ภายใต้พระมหามงกุฎที่มุมธงตอนบน *(รูปที่ ๔๓)*

ธงประจำกองทหารเรือแบบนี้คงใช้มาจนถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ จึงเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมลักษณะบางประการใหม่ ตามความในกฎกระทรวงกลาโหม ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๐๕) ออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ว่าด้วยวัตถุที่ทำเป็นลวดลายในพื้นธงและส่วนประกอบธงประจำกองทหาร คือ

ยอดคันธงเป็นรูปช้างสามเศียรภายใต้พระมหามงกุฎ ทำด้วยโลหะสีทอง

คันธง ระหว่างฐานรูปช้างสามเศียรกับมุมธงด้านบน มีแถบธงชาติเป็นโบหูกระต่ายห้อยชายทั้งสองข้างยาวเลยมุมธงด้านล่าง ปลายชายแถบทั้งสองเป็นครุย

คันธง ตอนที่ตรงกับธง มีสักหลาดสีแดงต่อกับริมธงหุ้มรอบคันธง มีหมุดทำด้วยโลหะสีทอง ๑๕ หมุด หมุดที่ ๑ เป็นรูปประเทศไทย หมุดที่ ๒ เป็นรูปเสมาธรรมจักร หมุดที่ ๓ เป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ หมุดที่ ๔ เป็นรูปรัฐธรรมนูญ หมุดต่อไปเป็นรูปเครื่องหมายกองทัพเรือ หมุดที่ ๑ อยู่บนสุด หมุดต่อไปเรียงลงมาตามลำดับ

ริมธงด้านชิดคันธงมีเกลียวเชือกสีแดง *(รูปที่ ๔๔)*

เนื่องจากกฎกระทรวงกลาโหมฉบับนี้ไม่ได้กำหนดลวดลายกลางพื้นธงไว้ จึงเข้าใจ

ว่าจะใช้ตราแบบเดิม คือสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลืองมีอักษรแจ้งนามกองทหารอยู่ใต้รูปดังกล่าว ธงประจำกองทหารเรือนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ธงชัยเฉลิมพล**

ธงประจำกองทหารอากาศ

เริ่มบัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในพระราชบัญญัติธงพุทธศักราช ๒๔๗๙ ว่าด้วยธงราชการทั่วไป มาตรา ๑๑ อนุมาตรา ๓ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ คือกำหนดให้มีลักษณะพื้นธงเหมือนธงไตรรงค์ ตรงกลางเป็นรูปอุณาโลมทหารอากาศ *(รูปที่ ๔๕)*

ต่อมาได้มีกฎกระทรวงกลาโหมออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ออกประกาศเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๒ กำหนดลักษณะธงประจำกองทหารอากาศใหม่ว่า กึ่งกลางธงเป็นรูปอย่างตราหน้าหมวกทหารอากาศอยู่ภายในวงกลมสีฟ้า นอกนั้นเหมือนอย่างธงประจำกองทหารบกทุกประการคือ

ยอดคันธง เป็นซุ้มเรือนแก้ว ประดิษฐานพระพุทธรูปภายใน ทำด้วยโลหะสีเหลือง

ใต้ฐานซุ้มชิดกับมุมบนของธงด้านเสา มีแถบธงชาติเป็นโบหูกระต่าย ห้อยชายทั้งสองข้างมีส่วนยาวเลยมุมธงด้านล่าง ชายแถบทั้งสองเป็นครุย

พื้นธง มุมบนด้านคันธงมีรูปพระมหามงกุฎและเลขหมายประจำรัชกาลสีเหลืองภายใต้มีอักษรพระปรมาภิไธยย่อสีแดง ขลิบริมสีเหลือง รัศมีสีฟ้า

รอบคันธง ตอนที่ตรงกับแถบธง เป็นสีแดงรอบคันธง ริมชายธงด้านชิดเสาเป็นเกลียวเชือกสีแดงสลับดำ ส่วนริมชายธงด้านอื่นๆ เป็นแถบสีเหลืองแกมเขียว กว้าง ๒ เซ็นติเมตร *(รูปที่ ๔๖)*

พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้มีกฎกระทรวงกลาโหม ฉบับที่ ๒ ออกตามความในพระราชบัญญัติธงพุทธศักราช ๒๔๗๙ ว่าด้วยวัตถุที่ทำเป็นลวดลายในพื้นธงและส่วนประกอบธงประจำกองทหาร ลงวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ยกเลิกกฎกระทรวงฉบับเดิม และได้แก้ไขปรับปรุงลักษณะธงประจำกองทหารอากาศให้เหมาะสมยิ่งขึ้น คือ

ยอดคันธงเป็นซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานพระพุทธรูปภายใน ทำด้วยโลหะสีทอง

คันธง ระหว่างฐานซุ้มเรือนแก้วกับมุมบนของธง มีแถบธงชาติเป็นโบหูกระต่าย ห้อยชายทั้งสองยาวเลยมุมธงด้านล่าง ปลายชายแถบทั้งสองเป็นครุย

พื้นธงมุมบนด้านคันธง มีพระมหามงกุฎและเลขหมายประจำรัชกาลสีเหลือง ภายใต้มีอักษรพระปรมาภิไธยย่อสีแดง ขลิบริมสีเหลือง รัศมีสีฟ้า

พื้นธง ที่ศูนย์กลางมีวงกลมสีฟ้าเป็นพื้นของอุณาโลมทหารอากาศ

คันธง ตอนที่ตรงกับธง มีสักหลาดสีแดงต่อริมกับธงหุ้มรอบคันธง มีหมุดทำด้วยโลหะสีเงิน ๑๕ หมุด หมุดที่ ๑ เป็นรูปประเทศไทย หมุดที่ ๒ เป็นรูปเสมาธรรมจักร หมุดที่ ๓ เป็นรูปพระปรมาภิไธยย่อ หมุดที่ ๔ เป็นรูปรัฐธรรมนูญ หมุดต่อไปเป็นรูปเครื่องหมายกองทัพอากาศ หมุดที่ ๑ อยู่บนสุด หมุดต่อไปเรียงลงมาตามลำดับ

ริมธง ด้านชิดคันธงมีเกลียวเชือกสีแดงสลับดำ ด้านอื่นมีแถบสีเหลือง กว้าง ๒ เซ็นติเมตร *(รูปที่ ๔๗)*

ธงประจำกองทหารอากาศนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ธงชัยเฉลิมพล**

ธงยุวชนนายทหาร

ยุวชนเป็นหน่วยที่รัฐบาลไทยได้จัดตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๘๐ เพื่อฝึกอบรมให้เยาวชนของชาติเป็นผู้มีความเข้มแข็งอดทนและอยู่ในระเบียบวินัย ธงยุวชนนายทหารเริ่มบัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๘๑ ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๘๑ ลงวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติเพิ่มเติมพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มีลักษณะธงดังนี้

พื้นธงเป็นธงไตรรงค์ ขนาดกว้าง ๕๐ เซ็นติเมตร ยาว ๗๐ เซ็นติเมตร กลางธงมีวงกลมพื้นสีแดง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๒ เซ็นติเมตร มีขอบสีเหลือง กว้าง ๖ เซ็นติเมตร กลางวงกลมมีรูปอย่างตราหน้าหมวกยุวชนทหารสีเหลือง แต่ไม่มีรูปสมอ (ตราหน้าหมวกยุวชนทหารเป็นรูปจักรไขว้กับสมอ กลางจักรมีอุณาโลม รอบนอกมีลายเปลว ในขอบวงจักรมีอักษรฉลุว่า **รักชาติยิ่งชีพ**) มีตัวอักษรขนาดพองามสีเหลืองว่า **ยุวชนนายทหาร** เป็นแถวโค้งโอบใต้ขอบวงกลม ที่มุมบนทางคันธง มีอักษรพระปรมาภิไธยย่อสีแดง ขลิบริมสีเหลือง รัศมีสีฟ้า อยู่ภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง ที่ยอดธงมีแถบธงชาติห้อยสองแถบ ยอดคันธงเป็นรูปปลายหอกสั้นทำด้วยโลหะสีเงิน มีรูปอุณาโลมทั้งสองข้าง ส่วนต่างๆ ที่ไม่ได้กำหนดขนาดไว้นั้นให้มีขนาดพองาม

ปัจจุบันเลิกใช้ธงยุวชนนายทหารนี้แล้ว เพราะขบวนการยุวชนทหารได้ล้มเลิกไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ ตามความในพระราชบัญญัติยกเลิกพระราชบัญญัติยุวชนแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๖ พ.ศ. ๒๔๙๐ *(รูปที่ ๔๘)*

ธงยุวชนทหาร

บัญญัติขึ้นใช้พร้อมกับธงยุวชนนายทหาร มีลักษณะรูปทรงทั่วไปเช่นเดียวกับธงยุวชนนายทหาร แต่ใต้วงกลมให้ระบุนามจังหวัดที่ได้รับพระราชทานโดยมีข้อความนำหน้านามจังหวัดดังนี้ **ยุวชนทหารจังหวัด.....** ปัจจุบันเลิกใช้ธงนี้เช่นเดียวกับธงยุวชนนายทหาร *(รูปที่ ๔๙)*

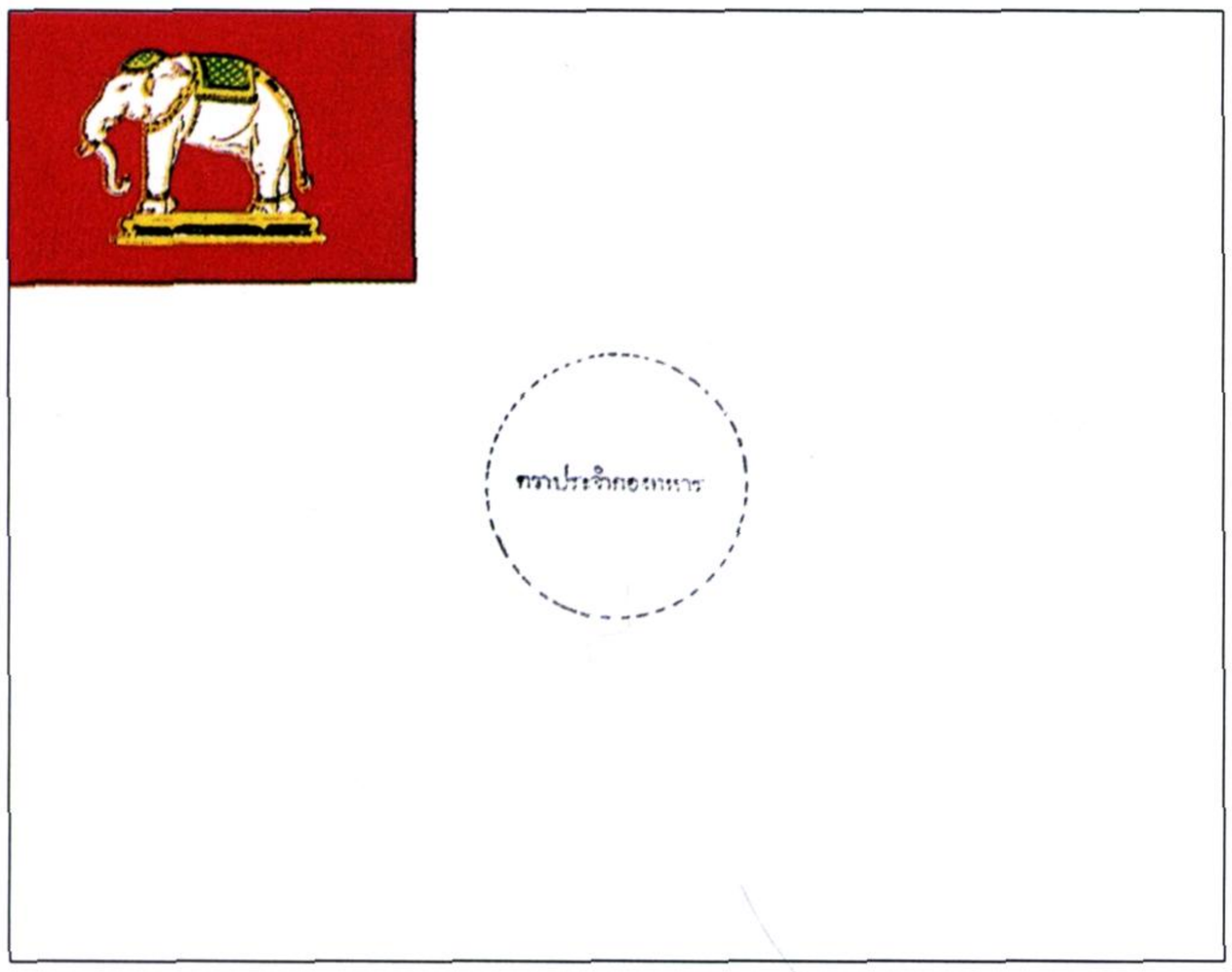

รูปที่ ๓๒
ธงชัยเฉลิมพลในรัชกาลที่ ๕

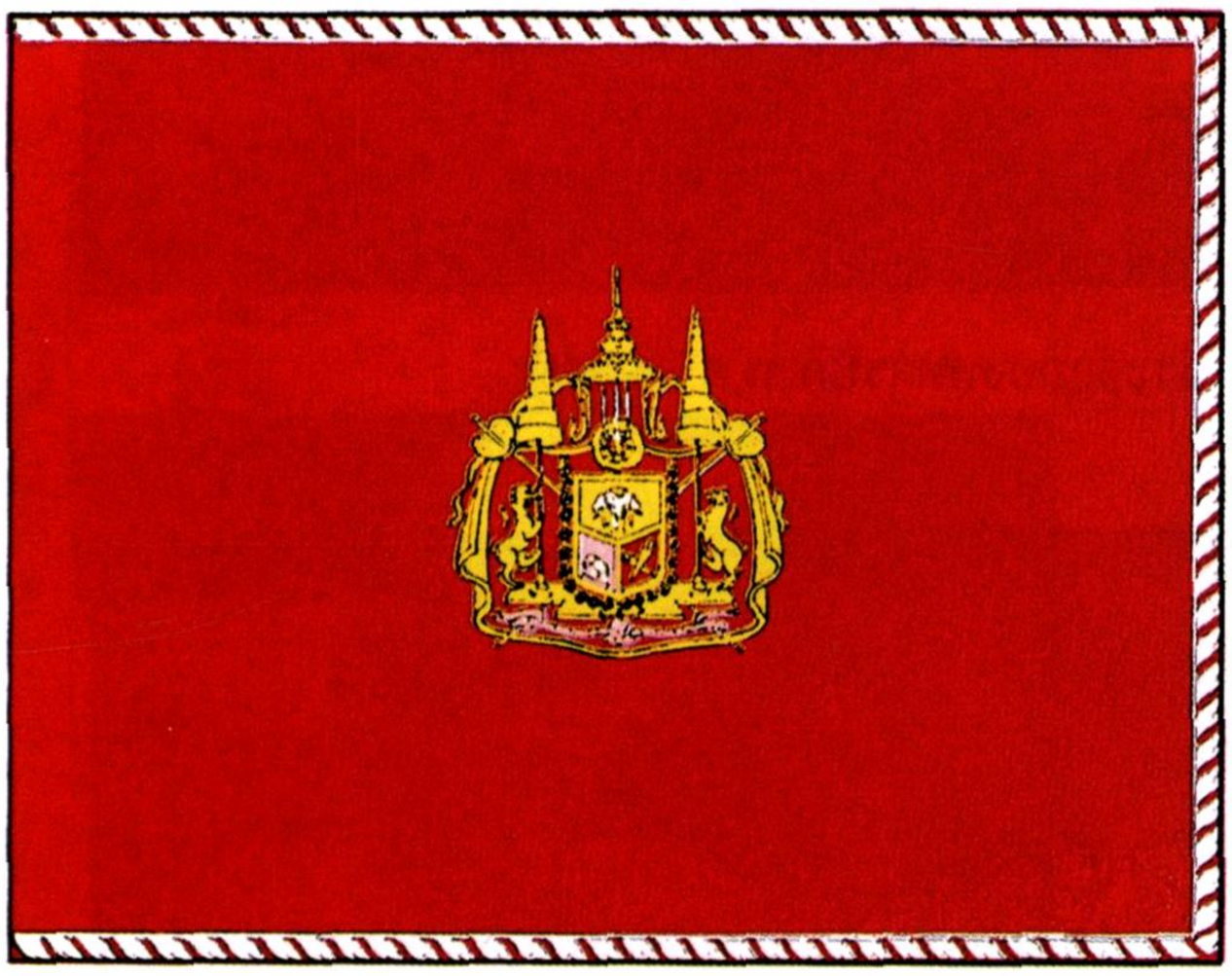

รูปที่ ๓๓
ธงประจำกองทัพบก
หรือ ธงจุฑาธุชธิปไตย

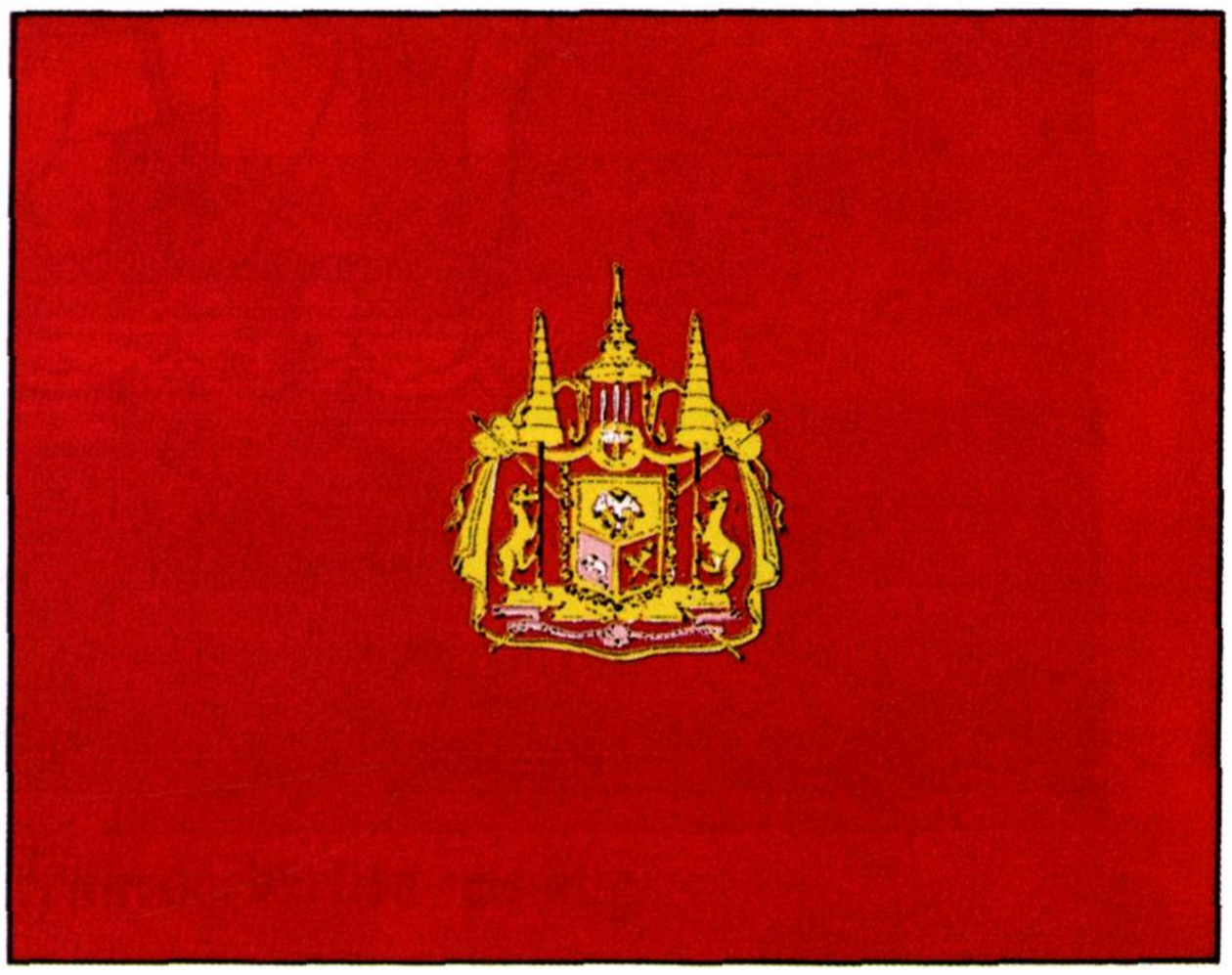

รูปที่ ๓๔
ธงประจำกองทัพบก พ.ศ. ๒๔๓๕

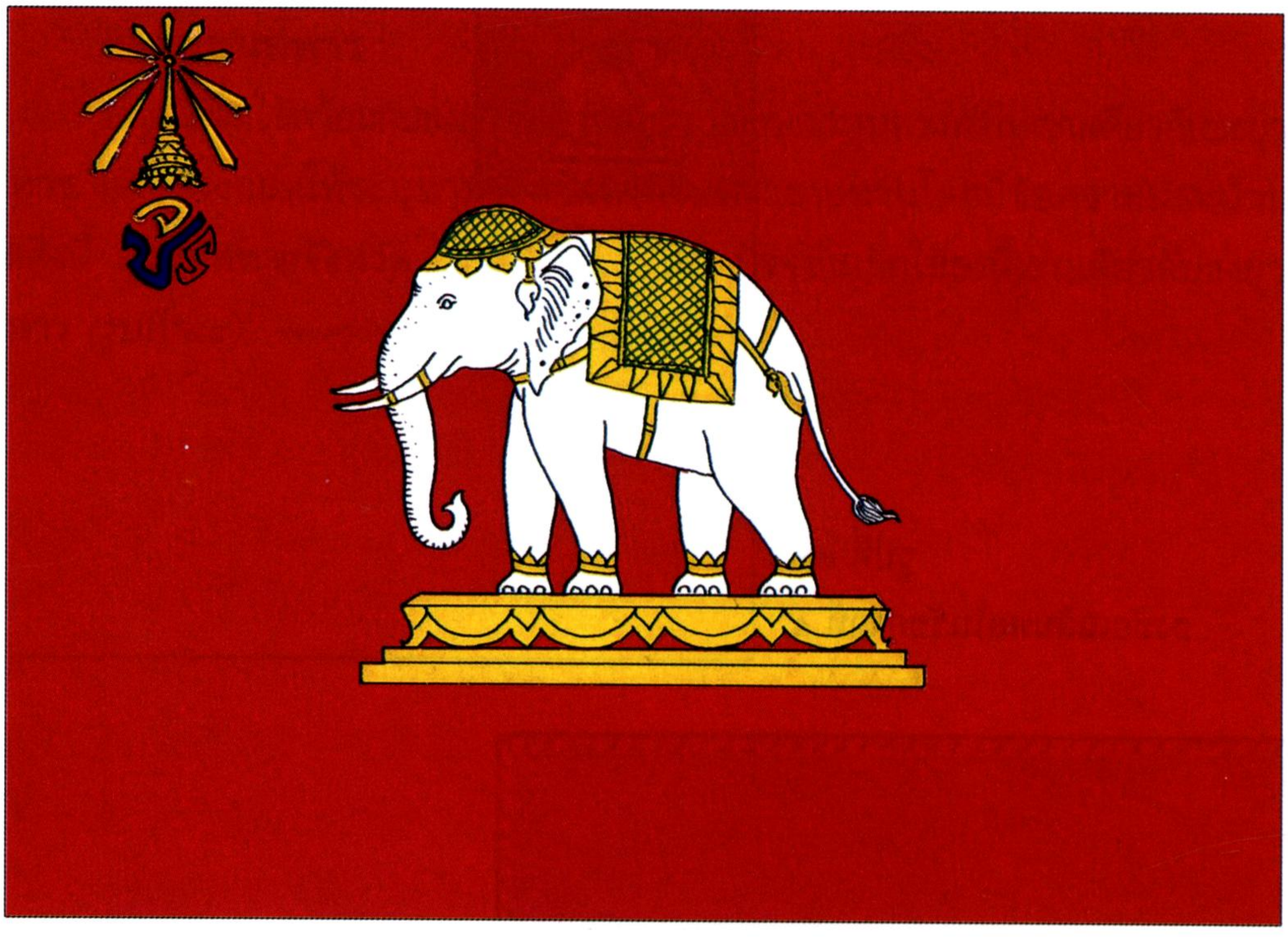

รูปที่ ๓๕ ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๕๑

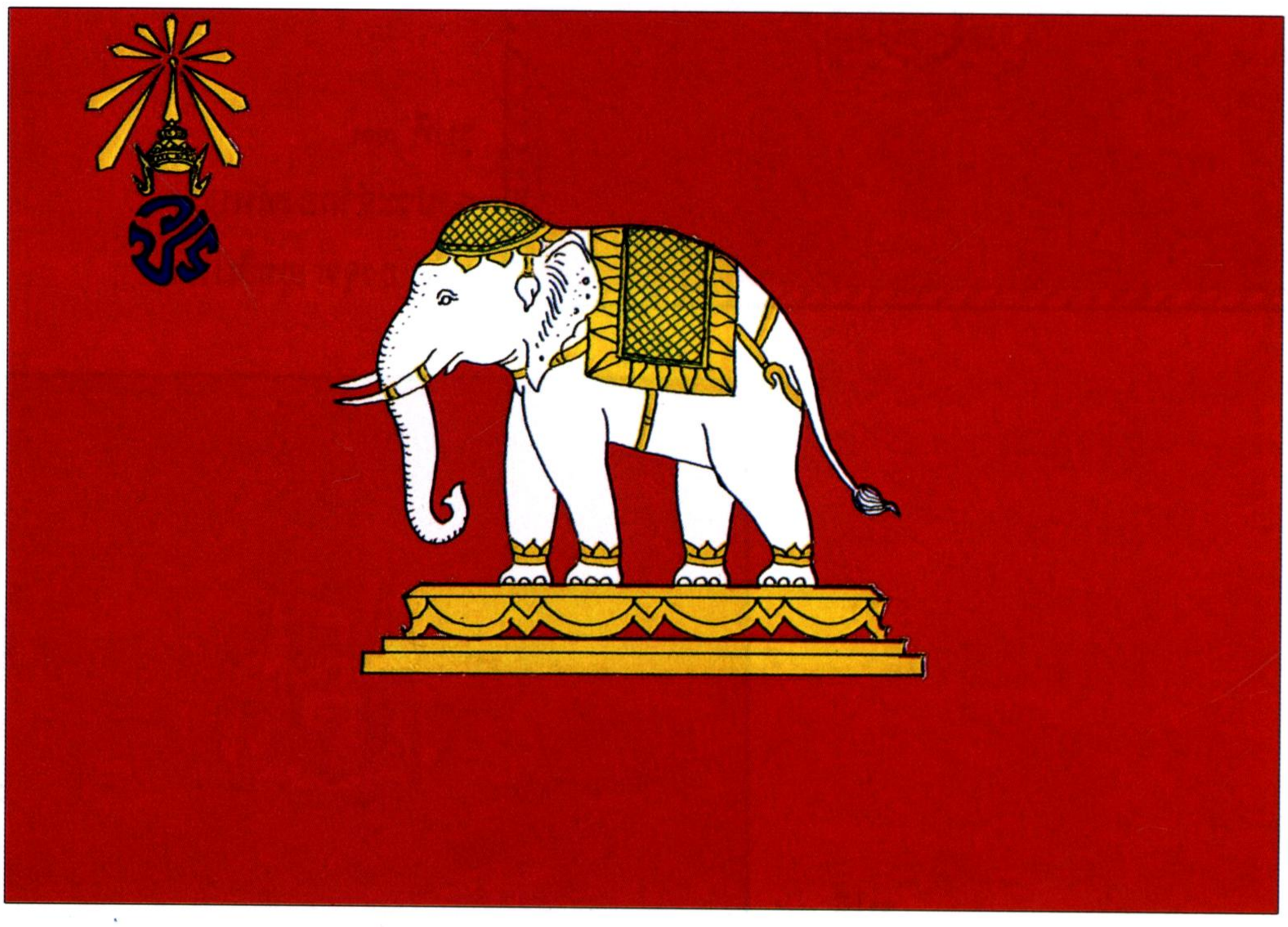

รูปที่ ๓๖ ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๕๔

รูปที่ ๓๗
ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๗๙

รูปที่ ๓๘
ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๔๘๒

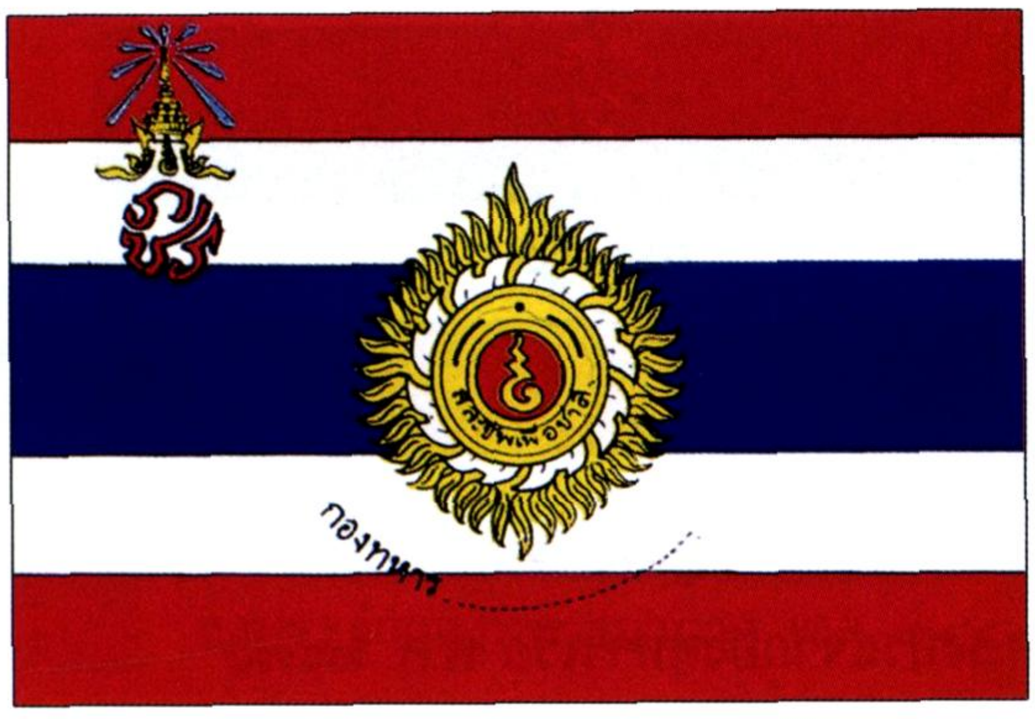

รูปที่ ๓๙
ธงประจำกองทหารบก พ.ศ. ๒๕๐๕

รูปที่ ๔๐
ธงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ด้านหน้า

รูปที่ ๔๑
ธงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ด้านหลัง

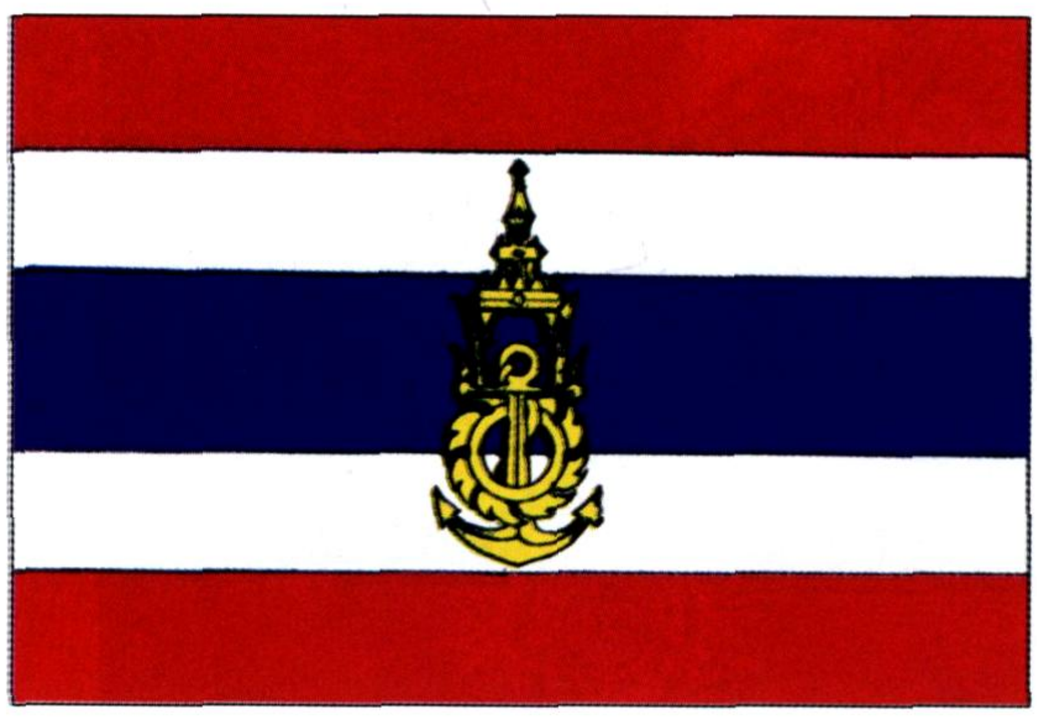

รูปที่ ๔๒
ธงประจำกองทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๗๙

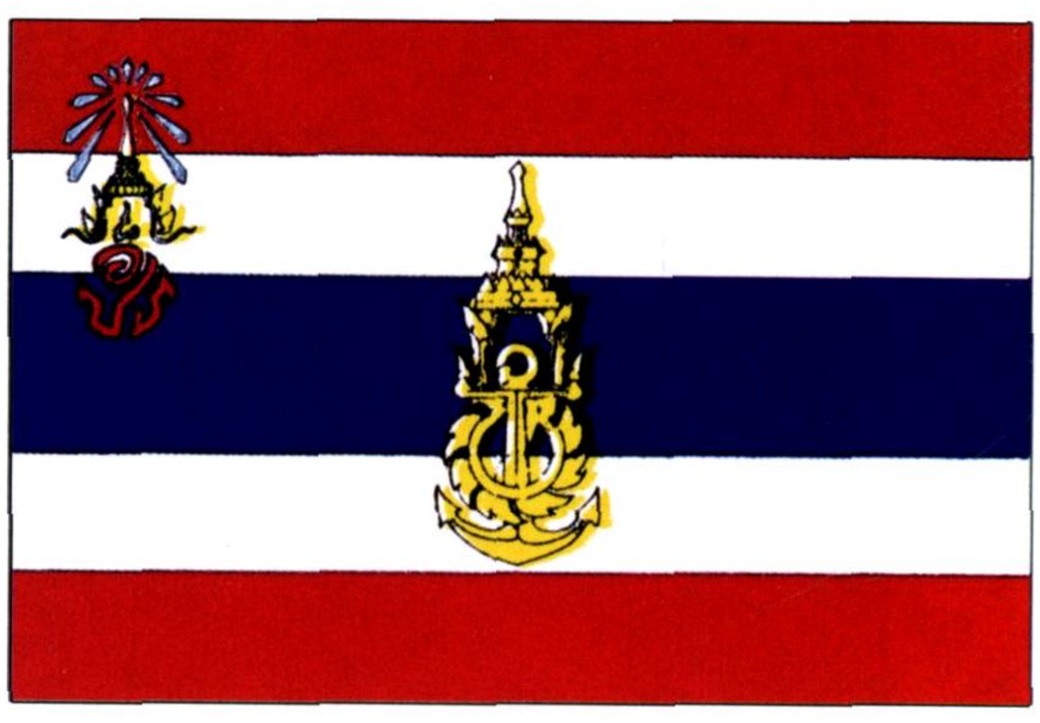

รูปที่ ๔๓
ธงประจำกองทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๘๒

รูปที่ ๔๔
ธงประจำกองทหารเรือ พ.ศ. ๒๕๐๕

รูปที่ ๔๕
ธงประจำกองทหารอากาศ พ.ศ. ๒๔๗๙

รูปที่ ๔๖
ธงประจำกองทหารอากาศ พ.ศ. ๒๔๘๒

รูปที่ ๔๗
ธงประจำกองทหารอากาศ พ.ศ. ๒๕๐๕

รูปที่ ๔๘
ธงยุวชนนายทหาร

รูปที่ ๔๙
ธงยุวชนทหาร

ธงเสือป่าและลูกเสือ

ธงเสือป่าและลูกเสือ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า สถานการณ์บ้านเมืองของประเทศต่างๆ ในโลกและของประเทศไทยในขณะนั้นอยู่ในสภาพที่ไม่น่าไว้วางใจ ไม่สมควรที่จะวางเฉยตั้งอยู่ในความประมาท จึงมีพระราชประสงค์ที่จะฝึกหัดข้าราชการพลเรือนทั้งหลายให้ได้เรียนรู้วิชาทหารไว้บ้าง เพื่อสามารถช่วยเหลือราชการในคราวจำเป็นหรือคับขัน เช่น การปราบปรามโจรผู้ร้าย การปราบปรามจลาจล รวมทั้งเวลาที่เกิดศึกสงครามเป็นต้น นอกจากนี้การฝึกหัดวิชาการทหารให้แก่บุคคลดังกล่าวยังจะก่อให้เกิดประโยชน์อันยิ่งใหญ่อีกด้วย คือ

๑. ช่วยปลูกฝังความจงรักภักดีต่อผู้เป็นประมุขของประเทศให้บังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น

๒. ปลูกฝังความรักชาติบ้านเมือง และความนับถือศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาอย่างจริงใจ

๓. ปลูกฝังความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวในหมู่คณะ และไม่คิดทำลายซึ่งกันและกัน

ดังนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนากิจการเสือป่าขึ้นเป็นอันดับแรก โดยประกาศพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ตั้งแต่นั้นมากิจการเสือป่าก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ มีการแบ่งแยกออกเป็นกรมกองต่างๆ และแพร่ออกไปยังหัวเมืองทั้งยังมีการฝึกซ้อมกันอยู่เสมอ

ธงของเสือป่ามีอยู่หลายประเภท ได้แก่ ธงชัยเฉลิมพลเสือป่า ธงประจำกรม กอง และหมวดต่างๆ ตลอดจนธงประจำตัวผู้บัญชาการกรม นายกอง นายหมวด นายหมู่ต่างๆ ธงประจำตัวนี้มีสีและรูปกลางธงโดยเฉพาะ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประดิษฐ์เป็นสัญลักษณ์ตามวงศ์ตระกูล หรือนามบุคคลผู้ได้รับพระราชทาน เรื่องของธงประจำกรมกองและธงประจำตัวนี้ มีรายละเอียดปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง **“เสือป่าและลูกเสือในประวัติศาสตร์รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว”** ซึ่งจมื่นอมรดรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช) ค้นคว้าเรียบเรียงออกเผยแพร่แล้ว ดังนั้นในที่นี้ขอกล่าวถึงเฉพาะธงชัยเฉลิมพลเสือป่าเท่านั้น

ธงมหาศารทูลธวัช

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็น

ธงชัยเฉลิมพลของเสือป่า มีลักษณะคือ เป็นธงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กลางธงเป็นรูปเสือลายพาดกลอนเต็มตัวยืนหันหน้าไปทางเสา ใต้รูปเสือมีตัวอักษรว่า **เสียชีพอย่าเสียสัตย์** ริมธงทั้ง ๔ ด้าน เป็นตัวอักษรคาถาภาษาบาลี *(รูปที่ ๕๐)*

ต่อมาธงชัยเฉลิมพลเสือป่าได้เปลี่ยนแบบใน พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนธงเสือป่าที่ได้พระราชทานไปแล้วใหม่ คือ เปลี่ยนพื้นธงเป็นธงไตรรงค์ กลางธงมีพระปรมาภิไธยย่อ **รร ๖** ภายใต้รูปพระมหามงกุฎ มุมธงด้านบนชิดยอดคันธง มีแถบแพรสีตามกรมเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กลางเป็นรูปหน้าเสือตรง ล้อมรอบด้วยตัวอักษรชื่อกรมกองเสือป่านั้นๆ และคำขวัญว่า **เสียชีพอย่าเสียสัตย์** *(รูปที่ ๕๒, ๕๓)* หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ แล้ว ในรัชกาลที่ ๗ กิจการเสือป่าก็ได้ร่วงโรยไป ในที่สุดก็เหลือแต่กิจการลูกเสือซึ่งนับเป็นสาขาหนึ่งของกิจการเสือป่าเท่านั้น

ธงประจำกองลูกเสือ

กิจการลูกเสือเกิดขึ้นหลังการสถาปนากิจการเสือป่าไม่นานนัก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ตราข้อบังคับลักษณะการปกครองลูกเสือออกบังคับใช้เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เมื่อลูกเสือได้ทำพิธีเข้าประจำกองกันบ้างแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานธงประจำกองเพื่อเป็นเครื่องแทนพระองค์ กองลูกเสือที่ได้รับพระราชทานธงประจำกองเป็นอันดับแรก คือลูกเสือกองร้อยที่ ๑ (ลูกเสือหลวง) ได้รับพระราชทานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ลักษณะเป็นธงพื้นสีดำ กลางมีรูปพระมนูแถลงสาร จากนั้นก็ได้พระราชทานธงให้แก่ลูกเสือกองอื่นตามลำดับโอกาสอันสมควร เช่น ในโอกาสสวนสนามถวายพระพรชัยมงคลในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาบ้าง ในโอกาสเสด็จประพาสหัวเมืองบ้าง ทุกคราวที่พระราชทานธงก็พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ลูกเสือเพื่อให้ประจักษ์ในความสำคัญของธงและหน้าที่ของตนทุกครั้ง ความสำคัญของธงประจำกองลูกเสือซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนั้น ปรากฏอยู่ในข้อบังคับลักษณะปกครองลูกเสือ พุทธศักราช ๒๔๖๑ ข้อ ๔๔ และ ๔๖ พอสรุปความได้ว่า ธงประจำกองลูกเสือนั้นเปรียบเสมือนเครื่องหมายแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานสำหรับเป็นที่เคารพของบรรดาลูกเสือ ลูกเสือแต่ละมณฑลที่ได้รับพระราชทานธง จึงเสมือนกับได้อยู่ใกล้ชิดพระองค์ ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของลูกเสือทุกคนที่ต้องรักษาธงไว้แม้ชีวิตของตน มิให้ตกไปอยู่ในมืออริราชศัตรูได้ มณฑลต่างๆ จะต้องจดหมายเหตุวันเดือนปีที่ได้รับพระราชทานธง

เป็นหลักฐาน และต้องจัดพิมพ์พระบรมราโชวาทในวันนั้นแจกแก่ลูกเสือทุกคนให้เก็บรักษาไว้ตลอดจนติดพระบรมราโชวาทนั้นไว้ที่กรมกองเพื่อลูกเสือจะได้ระลึกถึงหน้าที่ของตนอยู่เสมอ

ธงประจำกองลูกเสือต่างๆ ของไทยสมัยแรกมีลักษณะและสีสันต่างกัน ไม่ได้มีลักษณะเหมือนกันดังเช่นปัจจุบันนี้ รูปที่ปรากฏอยู่กลางผืนธงล้วนมีความหมายทั้งสิ้น สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกแบบ สมัยนั้นนายช่างผู้ร่างแบบธงขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายตามพระราชประสงค์ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ธงเหล่านี้ถึงรัชกาลที่ ๗ ได้พระราชทานเพิ่มเติม และได้พระราชทานครบทุกมณฑลในงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

ธงประจำกองลูกเสือมณฑลต่างๆ มีลักษณะดังนี้

๑. **มณฑลปัตตานี** พื้นธงสีเขียวใบไม้ ขอบสีเหลือง กลางธงมีรูปปืนนางพญาตานี ซึ่งเป็นปืนที่พระยาตานีนำมาถวายโดยความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ทั้งนี้เพื่อให้ลูกเสือในมณฑลนั้นได้ระลึกถึงความจงรักภักดีของพระยาตานีไว้เป็นตัวอย่างอยู่เสมอ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสปักษ์ใต้ *(รูปที่ ๕๔)*

๒. **มณฑลนครศรีธรรมราช** พื้นธงสีเขียวใบไม้ ขอบสีม่วง กลางธงมีรูปสังข์ทักษิณาวัตรวางบนพานทอง เป็นเครื่องนำให้ระลึกถึงจังหวัดสงขลาอันเป็นจังหวัดสำคัญของมณฑลนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสปักษ์ใต้ *(รูปที่ ๕๕)*

๓. **มณฑลภูเก็ต** พื้นธงสีเขียวใบไม้ ขอบสีฟ้า กลางธงมีรูปเขา ยอดเขามีเพชรฉายรัศมี เป็นเครื่องนำให้ระลึกถึงท้องที่อันอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติของมณฑลนี้ เช่น แร่ดีบุก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินถึงสถานีตรัง (ทับเที่ยง) *(รูปที่ ๕๖)*

๔. **มณฑลกรุงเทพฯ** พื้นธงสีเหลือง มีพระพุทธรูปพระมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) บนผืนธง เป็นเครื่องเตือนใจให้ลูกเสือมณฑลนี้ระลึกว่า พระพุทธรูปนี้เป็นหลักชัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับว่าเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่เคารพของปวงชนทั่วไป ตลอดจนพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ *(รูปที่ ๕๗)*

๕. **มณฑลนครชัยศรี** พื้นธงสีน้ำเงินแก่ กลางธงมีรูปพระปฐมเจดีย์สีเหลือง อันเป็นพระมหาเจดีย์สำคัญยิ่งของมณฑลนี้ ทั้งเป็นโบราณสถานนับเนื่องในปูชนียสถานแห่ง

พระพุทธศาสนา ธงนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ เนื่องในการเสด็จทอดพระเนตรการประลองยุทธเสือป่าและลูกเสือ *(รูปที่ ๕๙)*

๖. **มณฑลราชบุรี** พื้นธงสีน้ำเงินแก่ กลางธงมีรูปรองพระบาทวางบนพานทอง เพื่อให้ลูกเสือทุกคนระลึกว่า มณฑลนี้เป็นมลฑลสำคัญทางทิศตะวันตกของกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับมณฑลปราจีน ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก และลูกเสือทุกคนก็มีความจงรักภักดีเพื่อทำการฉลองพระเดชพระคุณ จึงพระราชทานเครื่องหมายนี้เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระองค์อยู่เสมอ ธงนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๗ เนื่องในการทอดพระเนตรการประลองยุทธเสือป่าและลูกเสือ *(รูปที่ ๕๙)*

๗. **มณฑลอยุธยา** พื้นธงสีแดงเลือดนก กลางธงมีรูปปราสาทอยู่ใต้ต้นหมัน เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของประเทศไทยมาแต่โบราณ เพื่อเตือนให้ลูกเสือทุกคนในมณฑลนี้ระลึกเสมอว่า ตนล้วนแต่เป็นเชื้อสายของนักรบที่ได้เคยประกอบวีรกรรมอันดีมาในอดีต ธงนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๙ ในคราวเสด็จไปทรงประกอบพิธีสังเวยอดีตมหาราช *(รูปที่ ๖๐)*

๘. **มณฑลพิษณุโลก** พื้นธงสีม่วง กลางธงมีรูปสังข์อยู่ในวงจักรสีแดง ขอบนอกสีขาว เป็นเครื่องหมายของนามจังหวัดพิษณุโลกซึ่งเคยเป็นเมืองสำคัญมาในสมัยโบราณ ธงนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ *(รูปที่ ๖๑)*

๙. **มณฑลพายัพ** พื้นธงสีบานเย็น กลางธงมีรูปช้างเผือกยืนในขวง เป็นเครื่องหมายให้ระลึกถึงจังหวัดเชียงใหม่ อันเคยเป็นราชธานีของไทยมาแต่สมัยโบราณ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ *(รูปที่ ๖๒)*

๑๐. **มณฑลจันทบุรี** พื้นธงสีไพล กลางธงเป็นรูปสี่เหลี่ยมสีม่วง มีรูปกระต่ายในดวงจันทร์สีไพลอยู่กลาง เป็นเครื่องหมายถึงจังหวัดจันทบุรี อันเป็นจังหวัดสำคัญของมณฑลนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในคราวเสด็จมาทรงเปิดค่ายชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรก *(รูปที่ ๖๓)*

๑๑. **มณฑลนครราชสีมา** พื้นธงสีแสด กลางธงมีรูปพัทธสีมาสีขาวอยู่ภายในรูปแปดเหลี่ยมสีเขียว เป็นเครื่องหมายถึงจังหวัดนครราชสีมาอันเป็นจังหวัดสำคัญของมณฑลนี้

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในคราวเสด็จทรงเปิดค่ายชุมนุมลูกเสือครั้งแรก *(รูปที่ ๖๔)*

๑๒. **มณฑลนครสวรรค์** พื้นธงสีม่วง กลางธงมีรูปปราสาทลอยอยู่บนเมฆ เป็นเครื่องหมายถึงจังหวัดนครสวรรค์อันเป็นจังหวัดสำคัญของมณฑลนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในคราวเสด็จทรงเปิดค่ายชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรก *(รูปที่ ๖๕)*

๑๓. **มณฑลปราจีนบุรี** พื้นธงสีไพล กลางธงมีรูปสี่เหลี่ยมสีน้ำเงินแก่ และมีรูปนกยูงรำแพนอยู่ในวงกลมสีแดงอยู่ตรงกลาง มณฑลนี้จังหวัดฉะเชิงเทราเป็นจังหวัดสำคัญ และอยู่ติดต่อกับมณฑลกรุงเทพฯ ทางทิศตะวันออก นับว่าเป็นมณฑลที่สำคัญมาก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานธงนี้ เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในคราวเสด็จทรงเปิดค่ายงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรก *(รูปที่ ๖๖)*

๑๔. **มณฑลอุดร** พื้นธงสีแสด กลางธงมีรูปท้าวกุเวรหรือท้าวเวสสวัณยืนถือตะบองอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมสีขาว เป็นสัญลักษณ์ว่าเป็นผู้พิทักษ์รักษาทิศอุดร เพื่อให้ลูกเสือมณฑลนี้ระลึกถึงเครื่องหมายอันนี้ ว่าตนมีหน้าที่ป้องกันประเทศแถบสำคัญทางทิศอุดร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในคราวเสด็จเปิดค่ายงานชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรก *(รูปที่ ๖๗)*

ธงประจำกองลูกเสือนี้ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว รัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่าควรเปลี่ยนแปลงรูปร่างลักษณะธงประจำกองลูกเสือใหม่ ให้มีแบบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศ เพื่อความเหมาะสมคล้องกับกาลสมัย จึงกำหนดลักษณะธงประจำกองลูกเสือขึ้นให้มีลักษณะตามที่ปรากฏในมาตรา ๑๓ ของพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ คือ

พื้นธงเป็นธงไตรรงค์ มีขนาดกว้าง ๔๐ เซ็นติเมตร ยาว ๖๐ เซ็นติเมตร ที่กลางธงมีรูปวงกลมพื้นสีเหลือง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๗ เซ็นติเมตร มีขอบเป็นสีดำ ๒ ขอบ ซ้อนกัน ขอบนอกกว้าง ๒ มิลลิเมตร ขอบในกว้าง ๑ มิลลิเมตร ระยะขอบนอกและขอบในห่างกัน ๒ มิลลิเมตร กลางวงกลมเป็นตราคณะลูกเสือแห่งสยามและนามจังหวัดที่ได้รับพระราชทานธง เป็นอักษรสีดำอยู่ใต้ตรา คันธงยาว ๒ เมตร ๖๐ เซ็นติเมตร ยอดคันธงทำด้วยเงินเป็นรูปวชิระ

ภายหลังได้มีการยกเลิกมาตรา ๑๓ ในพระราชบัญญัติธง ฉบับ พ.ศ. ๒๔๗๙ โดยความในพระราชบัญญัติ (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ ซึ่งตราเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ข้อความในมาตรา ๑๓ ที่บัญญัติใหม่นี้ ได้เพิ่มเติมลักษณะธงประจำกองยุวชนขึ้น ๒

แบบ ส่วนลักษณะธงประจำกองลูกเสือยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลง *(รูปที่ ๖๘)*

ก่อนกล่าวถึงธงประจำกองลูกเสือต่อไป ขอกล่าวถึงกำเนิด ลักษณะและความหมายของ **ตราประจำคณะลูกเสือแห่งชาติ** ซึ่งปรากฏอยู่กลางธงประจำกองลูกเสือ และเป็นตราที่ใช้ในปัจจุบันนี้เพื่อให้เข้าใจยิ่งขึ้น

นับตั้งแต่แรกสถาปนากิจการลูกเสือใน พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นต้นมา คณะลูกเสือไทยยังไม่มีตราประจำคณะโดยเฉพาะ หลักฐานเท่าที่ปรากฏพบว่าได้ใช้ตราร่วมกับที่เสือป่าใช้ คือเป็นรูปเสือตัวเล็กๆ กำลังยกเท้าหน้าข้างขวาขึ้นในท่าก้าวเดินอยู่ภายในวงกลมเรียบๆ ๒ ชั้นบ้าง รูปหน้าเสือบ้าง หรือรูปหน้าเสือซึ่งมีอักษรคำขวัญว่า **เสียชีพอย่าเสียสัตย์** อยู่เบื้องล่างบ้าง และไม่มีกำหนดกฎเกณฑ์แต่อย่างไร ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๔๗๘ สภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งสยาม (ชื่อในขณะนั้น) จึงพิจารณากำหนดรูปร่างลักษณะตราประจำคณะลูกเสือขึ้นเป็นครั้งแรก โดยพยายามกำหนดให้ลักษณะสอดคล้องกับคตินิยมของลูกเสือนานาชาติ เมื่อได้มีมติตกลงเป็นเอกฉันท์แล้ว จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต จากนั้นจึงประกาศแจ้งความในหนังสือราชกิจจานุเบกษา[๑] เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องในวงการได้ทราบและยึดถือปฏิบัติต่อไป

ตราประจำคณะลูกเสือแห่งชาตินี้ มีลักษณะคือ มีรูป “Fleur-de-lis” ซึ่งเป็นดอกไม้ตามคตินิยมของคณะลูกเสือนานาชาติ กับรูปหน้าเสือหันหน้าตรง ซึ่งเป็นแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประกอบกัน เบื้องล่างมีตัวอักษรจารึกอยู่ในแถบโบว่า **เสียชีพอย่าเสียสัตย์** ที่กลีบซ้ายและขวาของ “Fleur-de-lis” มีรูปดาว ๕ แฉก ข้างละ ๑ ดวง

ความหมายของรูปต่างๆ ที่นำมาประกอบเป็นตรา มีดังนี้

Fleur-de-lis เป็นดอกไม้ชนิดหนึ่งเรียกชื่อตามภาษาฝรั่งเศส ที่นำมาเป็นเครื่องหมายสำหรับลูกเสือเพราะมีลักษณะคล้ายดอกซ่อนกลิ่นหรือดอกบัว ซึ่งเป็นดอกไม้ที่นิยมใช้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นเหมือนเครื่องเตือนใจให้ลูกเสือยึดถือคติที่ว่า ต้องบำเพ็ญตนดุจดอกไม้นั้น ได้แก่การปฏิบัติตนตามความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าด้วยความศรัทธาเลื่อมใส

ดาว ๕ แฉก ๒ ดวง หมายถึงคุณธรรม ๑๐ ประการของลูกเสืออันเป็นสิ่งที่พึงปฏิบัติอยู่เสมอ คือ

---

[๑] **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๓ พ.ศ. ๒๔๗๙ ตอนที่ ๒ หน้า ๕๖ “แจ้งความสภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งสยาม ที่ ๔๘/๒๔๗๘ เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ตราประจำคณะลูกเสือแห่งสยาม”

๑. ลูกเสือต้องมีเกียรติเป็นที่เชื่อถือได้ (Honourable)
๒. ลูกเสือต้องมีใจจงรักภักดี (Loyal)
๓. ลูกเสือต้องเป็นมิตรแท้แก่บุคคลทั่วไป (Friendly)
๔. ลูกเสือต้องมีสัมมาคารวะ (Courteous)
๕. ลูกเสือต้องบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น (Helpful)
๖. ลูกเสือต้องมีใจเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (Kind)
๗. ลูกเสือต้องเชื่อฟังคำสอน (Obidient)
๘. ลูกเสือต้องมีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสเบิกบาน แม้ที่สุดในเวลาต้องเผชิญต่อภยันตราย (Cheerful)
๙. ลูกเสือต้องมัธยัสถ์ (Thrifty)
๑๐. ลูกเสือต้องมีกายวาจาใจบริสุทธิ์ (Clean)

หน้าเสือ เสือได้รับการยกย่องว่าเป็นสัตว์ที่มีความเฉลียวฉลาด มีไหวพริบ ความกล้าหาญ มีพลกำลัง และรักเกียรติของตน ดังนั้นกิจการลูกเสือไทยจึงใช้ทั้งรูปและชื่อเสือเป็นสัญลักษณ์แห่งคุณสมบัติต่างๆ ดังกล่าวนี้

ในรัชกาลปัจจุบัน กิจการลูกเสือได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๔๙๐ หลังจากที่ได้สลายตัวเข้าไปรวมกับองค์การยุวชนแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้มีการตราพระราชบัญญัติลูกเสือ พุทธศักราช ๒๔๙๐ พระราชบัญญัติยกเลิกพระราชบัญญัติยุวชนแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๖ และ พ.ศ. ๒๔๙๐ ประกาศตั้งนายกสภากรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติ ประกาศแต่งตั้งคณะกรรมการกลางจัดการลูกเสือแห่งชาติ ตลอดจนข้อบังคับการปกครองลูกเสือและกฎข้อบังคับอื่นๆ กิจการลูกเสือจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ได้มีการจัดชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งแรกในรัชกาล เรียกว่า การประชุมลูกเสือแห่งชาติ ครั้งที่ ๓ เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๗ ณ บริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปทรงเป็นประธานในพิธีสวนสนาม ได้พระราชทานธงประจำคณะลูกเสือแห่งชาติ และธงประจำกองลูกเสือแก่ลูกเสือบางจังหวัดที่เข้ามาร่วมในพิธี ธงที่พระราชทานครั้งนี้มีลักษณะเหมือนเดิม

ธงประจำคณะลูกเสือแห่งสยาม

ธงประจำคณะลูกเสือแห่งสยาม หรือธงประจำคณะลูกเสือแห่งชาตินี้ เป็นธงส่วนรวมของลูกเสือทั่วประเทศ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานให้แก่คณะ

ลูกเสือ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๓ เนื่องในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดค่ายคราวชุมนุมลูกเสือแห่งชาติครั้งที่ ๒ ณ พระราชอุทยานสราญรมย์ ลักษณะธงในครั้งนั้นคือ พื้นธงเป็นธงไตรรงค์หมายถึงชาติ มีเครื่องหมายรูปธรรมจักรประดิษฐานอยู่กลางผืนธงหมายถึงศาสนา มีรูปวชิราวุธอยู่ที่ยอดคันธงเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระมหากษัตริย์ และมีแถบรัตนาภรณ์ผูกห้อยอยู่กับคันธง มีความหมายว่าพวกลูกเสือทุกคนต่างก็ขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว *(รูปที่ ๖๙)*

พ.ศ. ๒๔๗๙ ลักษณะธงประจำคณะลูกเสือแห่งชาติไม่เปลี่ยนแปลง พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๑๓ กำหนดลักษณะไว้ว่า พื้นธงเป็นธงชาติ (ธงไตรรงค์) ขนาดกว้าง ๕๐ เซ็นติเมตร ยาว ๕๒ เซ็นติเมตร กลางธงมีตราธรรมจักรสีเหลืองขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๒ เซ็นติเมตร คันธงยาว ๒ เมตร ๖๐ เซ็นติเมตร ที่ยอดคันธงทำด้วยเงินเป็นรูปวชิระ ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ แก้มาตรา ๓ ในพระราชบัญญัติเก่า แต่ขนาดและลักษณะธงประจำคณะลูกเสือแห่งชาติยังคงเดิม *(รูปที่ ๖๙)*

ธงลูกเสือชาวบ้าน

กิจการลูกเสือชาวบ้านซึ่งกำลังเป็นที่นิยมของชาวบ้านอยู่ในขณะนี้ ก่อตั้งขึ้นโดยการริเริ่มของ พ.ต.อ. สมควร. หริกุล ผู้บังคับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต ๔ ร่วมกับนายวิโรจน์ พูนสุข ผู้ตรวจการศึกษาเขต ๙ จังหวัดอุบลราชธานี และนายสมเกียรติ พรหมสาขา ณ สกลนคร ผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการในขณะนั้น พร้อมด้วยวิทยากรจากกองกำกับการตำรวจภูธรตระเวนชายแดนเขต ๔ และวิทยากรจากเขตศึกษาธิการเขต ๙ เป็นผู้ร่วมกันจัดทำหลักสูตรทดลองโดยอาศัยหลักสูตรการฝึกอบรมของผู้บังคับบัญชาลูกเสือสำรองเป็นเค้าโครง ใช้เวลาการฝึกอบรม ๕ วัน ๔ คืน ได้ทำการฝึกลูกเสือชาวบ้านรุ่นแรกเมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ที่หมู่บ้านเหลาคอน ตำบลแสงพา กิ่งอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีชาวบ้านเข้ารับการฝึกอบรมจำนวน ๑๑๕ คน ปรากฏว่าผลเป็นที่น่าพอใจ จึงได้ทำการฝึกอบรมรุ่นต่อๆ มาในจังหวัดอุบลราชธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร และร้อยเอ็ด ประมาณ ๓๐ รุ่น กิจการลูกเสือชาวบ้านเป็นที่สนใจของประชาชนมาก เพราะได้เสริมสร้างความสามัคคีกลมเกลียวให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนทุกระดับฐานะและอาชีพ เป็นการช่วยลดช่องว่างในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี พล.ต.ต. โรมฤทธิ์ จำรัสโรมรัน รองผู้บัญชาการตำรวจภูธรตระเวนชายแดน จึงนำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จ

พระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการแสดงกิจกรรมของลูกเสือชาวบ้านที่จัดขึ้นถวายที่กองกำกับการตำรวจภูธรตระเวนชายแดนเขต ๔ ค่ายเสนีย์รณยุทธ จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ ปรากฏว่าเป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับเอากิจการลูกเสือชาวบ้านไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ ให้จัดการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้านให้ได้ครบจำนวน ๘ ล้านคน และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานผ้าผูกคอลูกเสือชาวบ้านพร้อมด้วยวอคเกิ้ลและหน้าเสือ ให้แก่ผู้สำเร็จการฝึกอบรมลูกเสือชาวบ้านทุกคนตลอดจนได้รับพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้เป็นทุนในการริเริ่มดำเนินการเป็นเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท

ชั่วระยะเวลาเพียง ๕ ปี (นับแต่ลูกเสือชาวบ้านถือกำเนิด จนถึงเวลาที่เรียบเรียงเรื่องนี้ ใน พ.ศ. ๒๕๑๙) กิจการลูกเสือชาวบ้านแพร่หลายเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวาง มีการฝึกอบรมไปแล้วจำนวนมากกว่า ๕,๐๐๐ รุ่น มีสมาชิกมากกว่า ๖ ล้านคน และกำลังเพิ่มขึ้นทุกๆ วัน ทุกภาคทั่วประเทศ เพื่อให้ครบแปดล้านคน ตามพระราชประสงค์ ลูกเสือชาวบ้านที่สำเร็จการฝึกอบรมแต่ละรุ่น จะได้รับพระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและธงประจำรุ่น เพื่อเป็นสิริมงคลและสัญลักษณ์ประจำหมู่คณะ ซึ่งประกอบไปด้วยความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน

ลักษณะของธงลูกเสือชาวบ้านเป็นธงสี่เหลี่ยมพื้นสีเลือดหมู ที่มุมธงด้านบนชิดคันธงเป็นรูปตราประจำคณะลูกเสือแห่งชาติ สีเหลือง ที่พื้นธงมีอักษรเป็นแถวบอกลำดับรุ่นที่ ตำบล อำเภอ และ จังหวัด ของลูกเสือชาวบ้านที่ได้รับพระราชทานธงสีขาว ยอดคันธงทำด้วยเงินเป็นรูปวชิราวุธ ระหว่างยอดคันธงกับมุมบนของธง มีแถบสีเดียวกับธงผูกเป็นหูกระต่ายห้อยชายทั้งสองยาวลงมา *(รูปที่ ๗๐)* ริมธงทั้ง ๓ ด้านติดระบายเป็นชายครุยสีดำ

รูปที่ ๕๐
ธงชัยเฉลิมพลเสือป่า
(ธงมหาศารทูลธวัช)

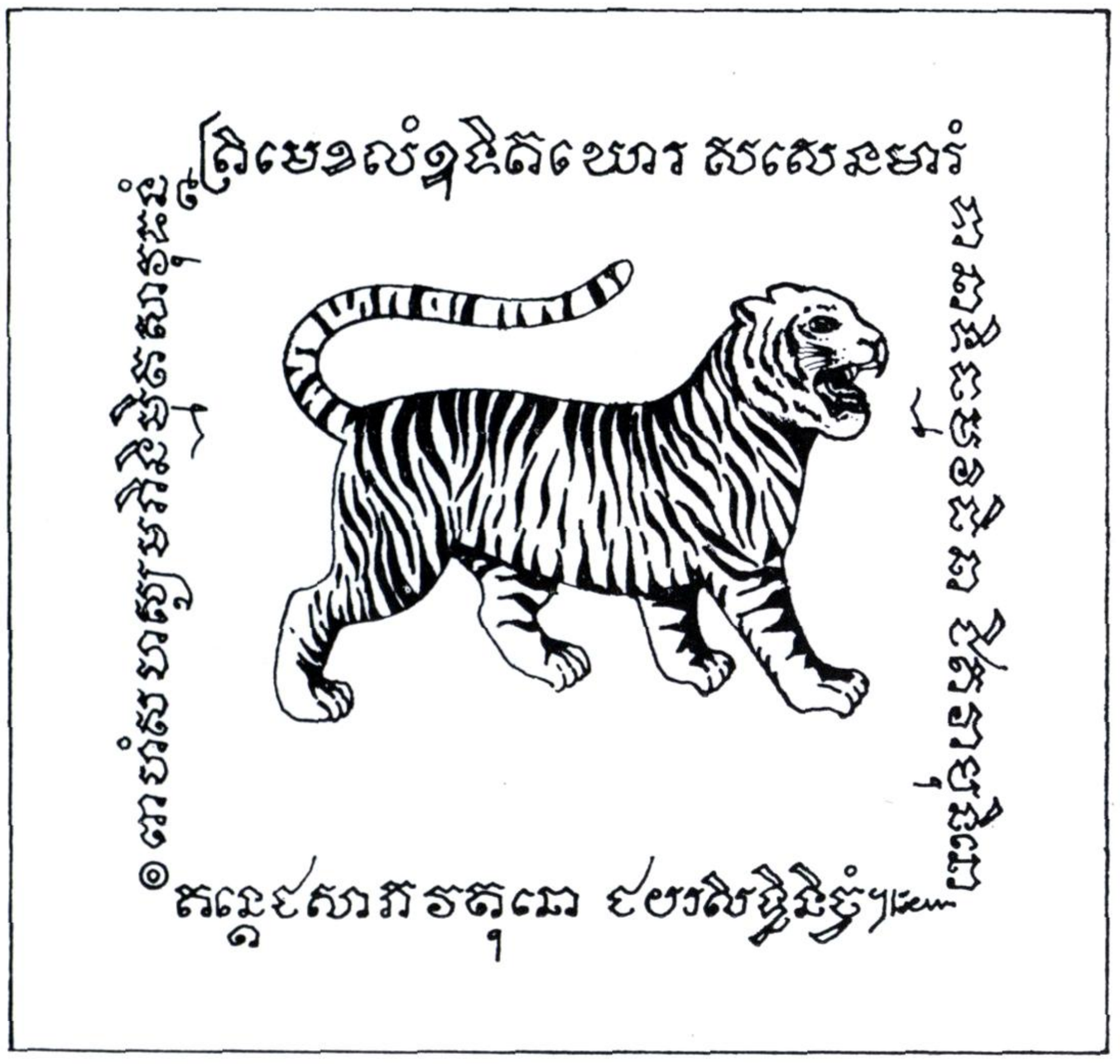

รูปที่ ๕๑
ธงประจำกรมเสือป่าราบหลวง

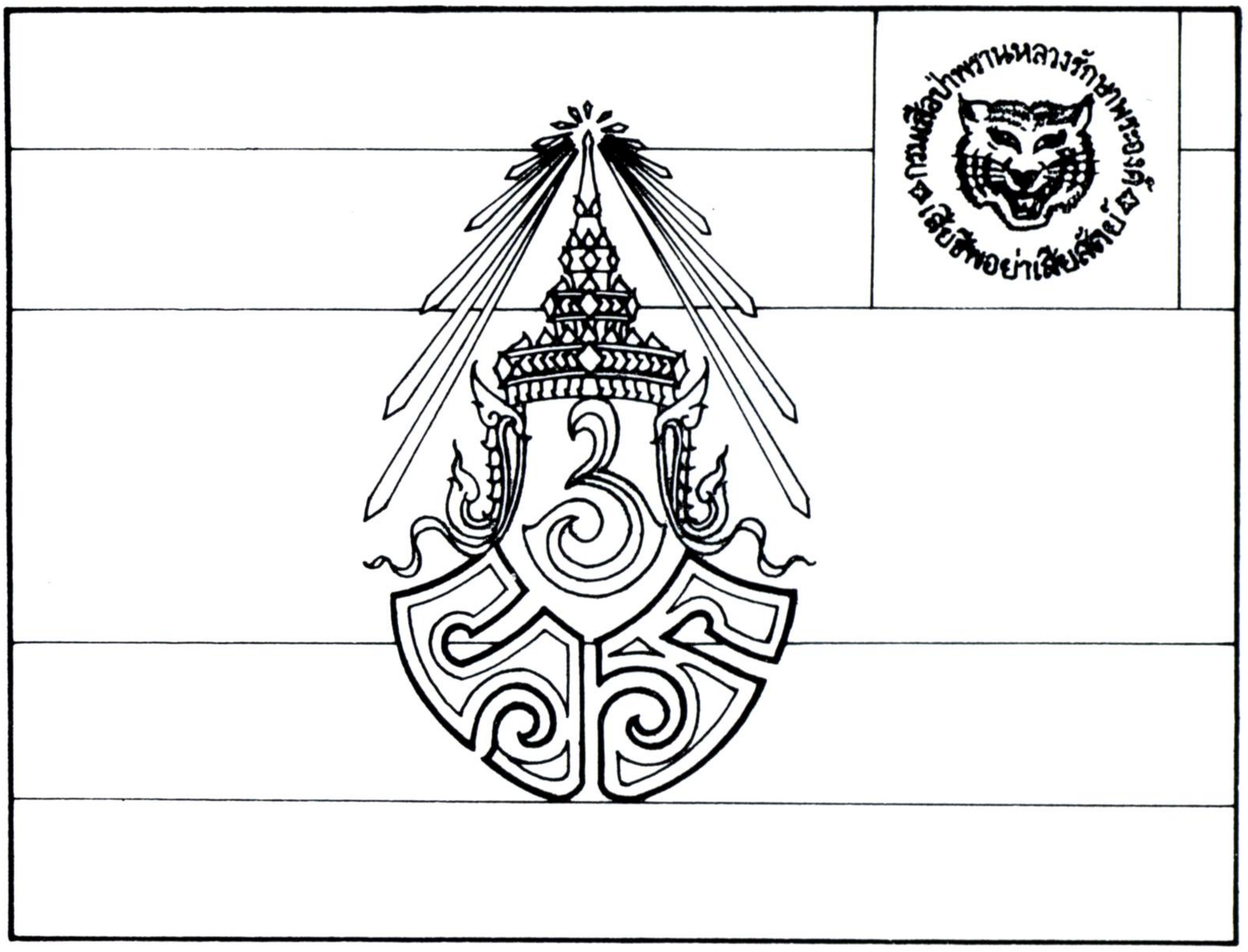

รูปที่ ๕๒ ธงกรมเสือป่าพรานหลวงรักษาพระองค์

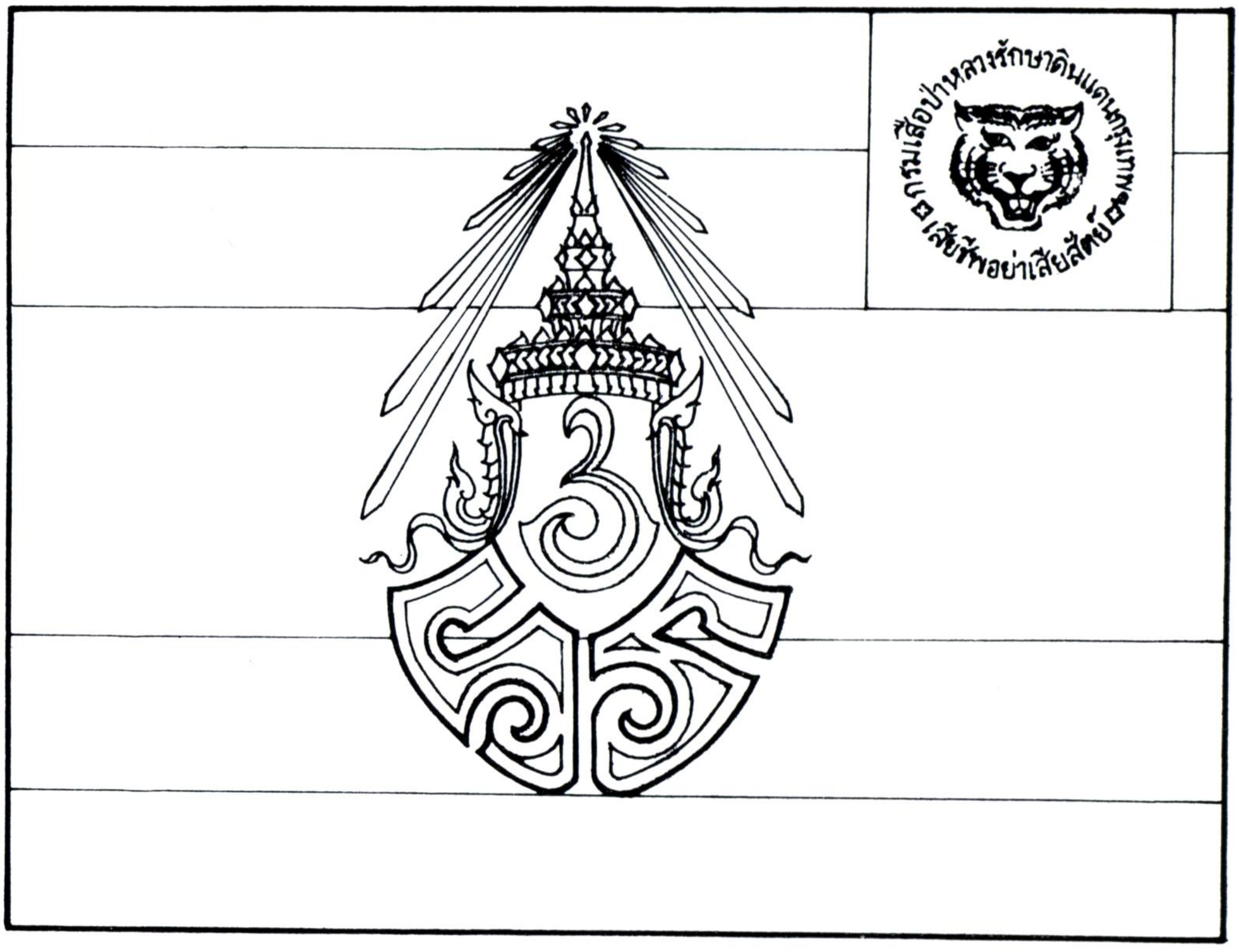

รูปที่ ๕๓ ธงกรมเสือป่าหลวงรักษาดินแดน กรุงเทพฯ

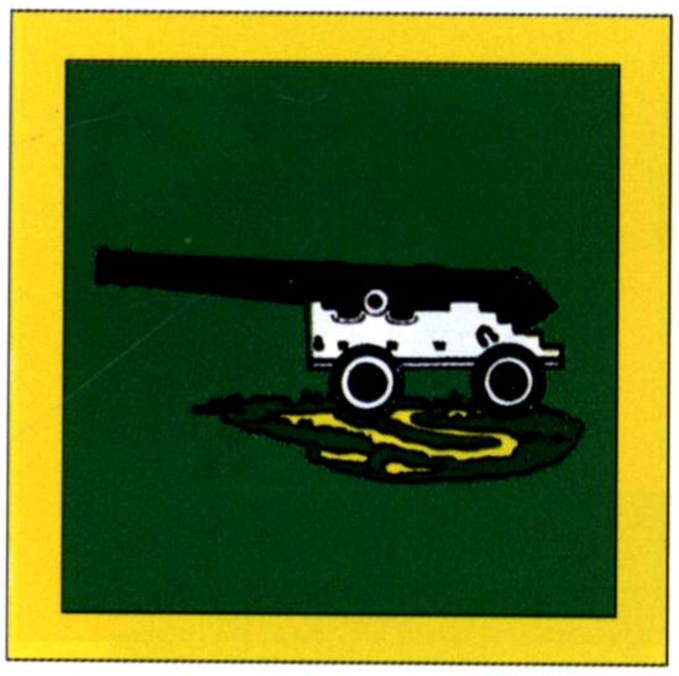

รูปที่ ๕๔
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลปัตตานี

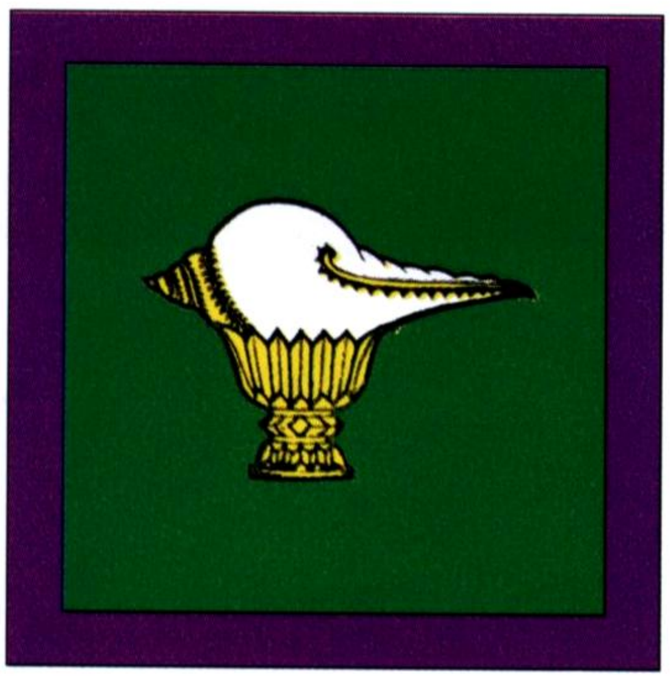

รูปที่ ๕๕
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลนครศรีธรรมราช

รูปที่ ๕๖
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลภูเก็ต

รูปที่ ๕๗
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลกรุงเทพฯ

รูปที่ ๕๘
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลนครชัยศรี

รูปที่ ๕๙
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลราชบุรี

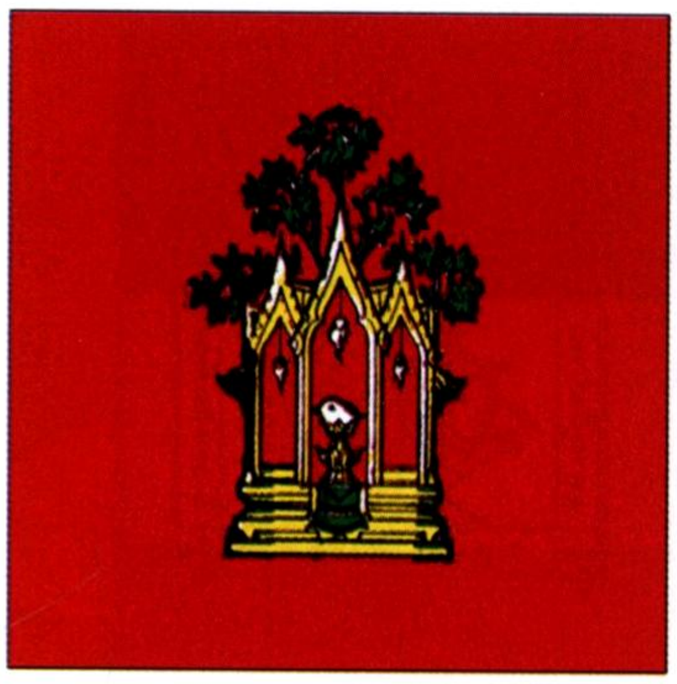

รูปที่ ๖๐
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลอยุธยา

รูปที่ ๖๑
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลพิษณุโลก

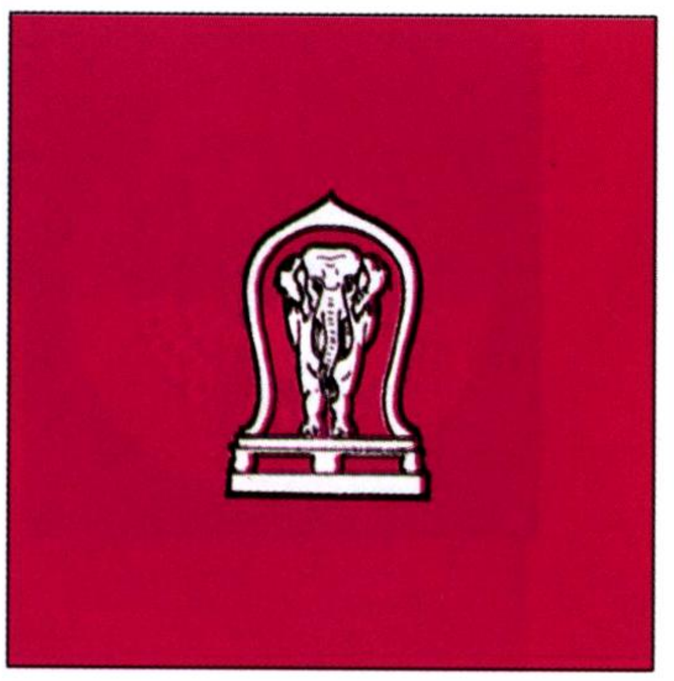

รูปที่ ๖๒
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลพายัพ

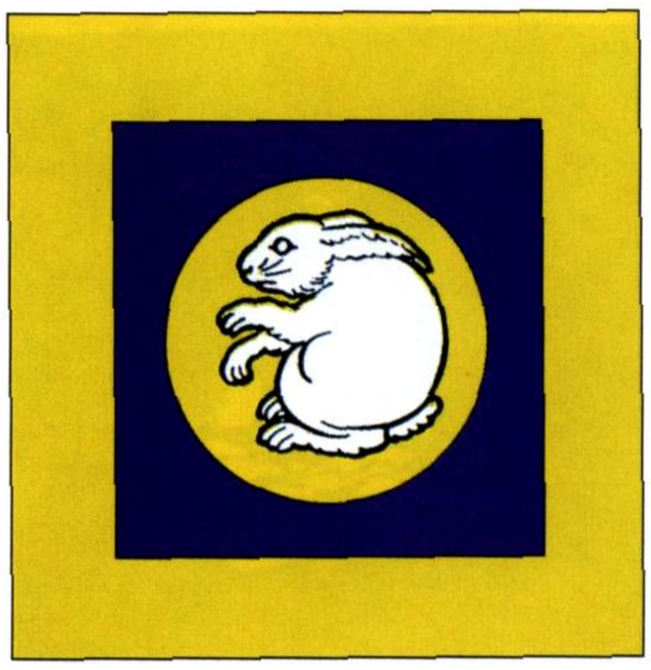

รูปที่ ๖๓
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลจันทบุรี

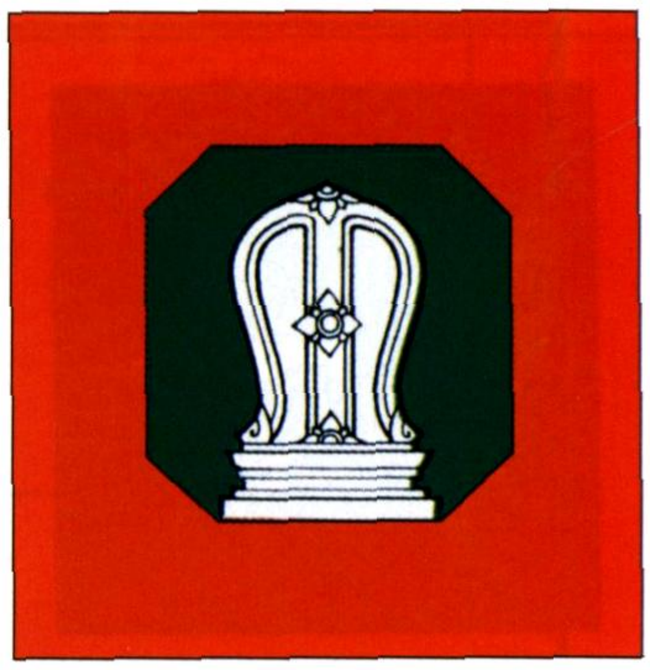

รูปที่ ๖๔
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลนครราชสีมา

รูปที่ ๖๕
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลนครสวรรค์

รูปที่ ๖๖
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลปราจีน

รูปที่ ๖๗
ธงประจำกองลูกเสือ
มณฑลอุดร

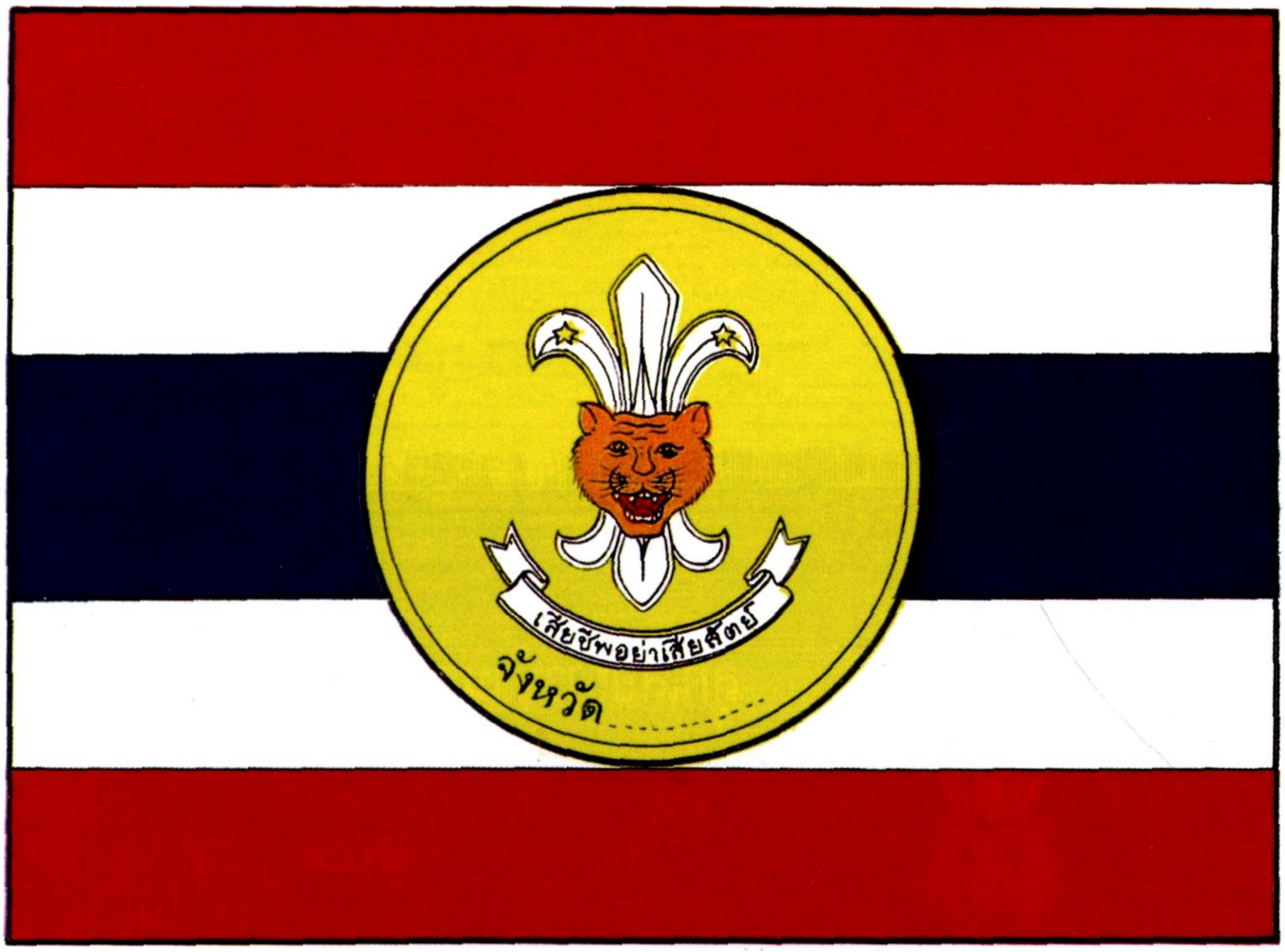

รูปที่ ๖๘ ธงประจำกองลูกเสือ

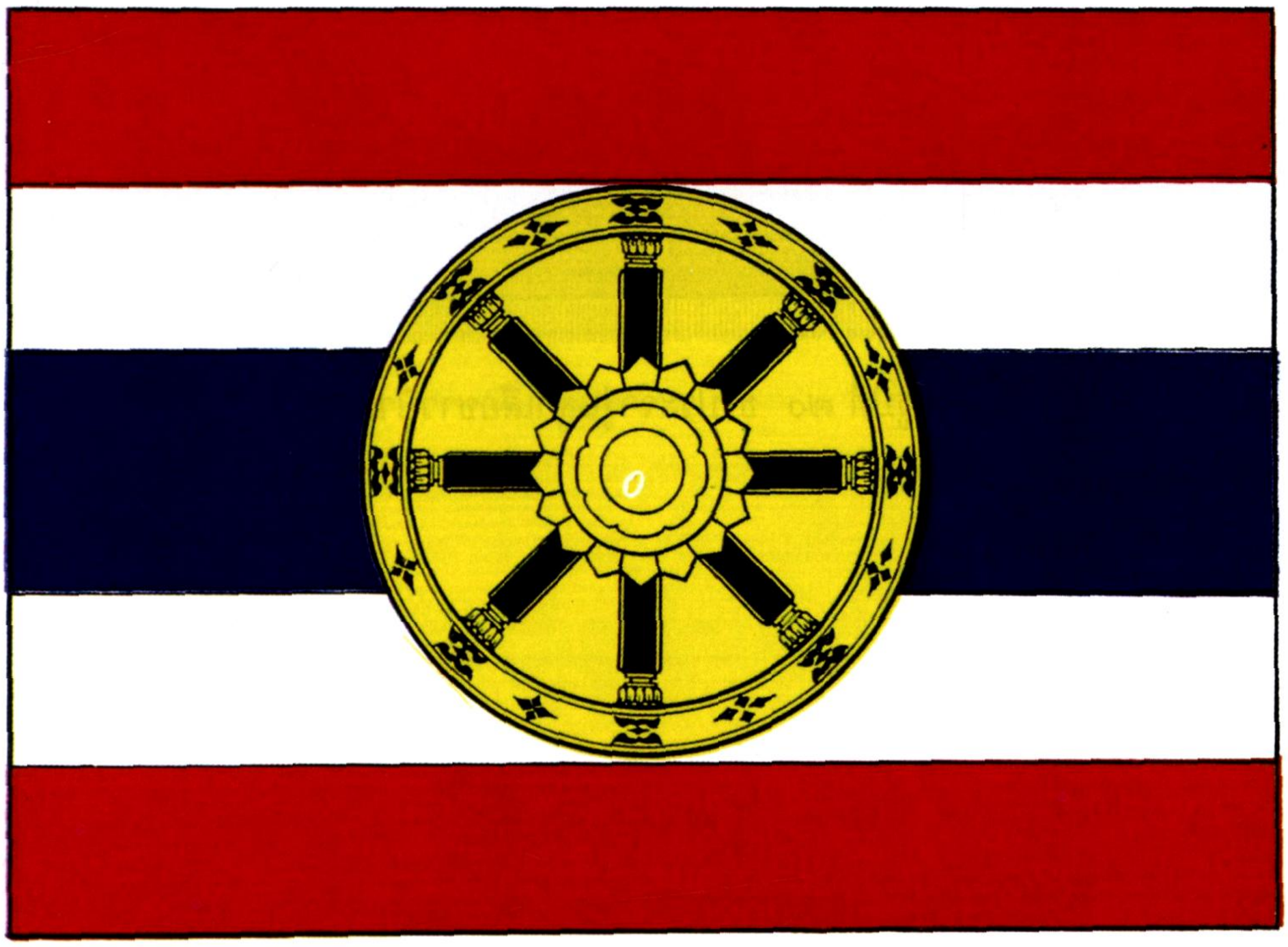

รูปที่ ๖๙ ธงประจำคณะลูกเสือแห่งสยามหรือแห่งชาติ

รูปที่ ๗๐ ธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้าน

หมวดธงประจำตำแหน่ง

หมวดธงประจำตำแหน่ง

ธงราชทูต

บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกโดยพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) มีลักษณะคือ พื้นธงสีแดง กลางเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสา ที่มุมธงข้างบนมีโล่ตราแผ่นดิน และมีรูปจักรีมงกุฎอยู่ข้างบน ใช้สำหรับราชทูตไทยประจำต่างประเทศ ข้าหลวงใหญ่ไปราชการพิเศษ ซึ่งผู้ที่รับราชการไปนั้นอยู่ในสถานตำแหน่งผู้แทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินหรือผู้แทนรัฐบาลจึงจะใช้ได้ เป็นที่หมายของยศผู้ที่รับราชการนั้น ชักขึ้นที่เสาหน้าเรือ สมัยนี้เรียกชื่อว่า **ธงช้างเผือกยืนแท่น** *(รูปที่ ๗๑)*

ธงราชทูตนี้แม้จะมีพระราชบัญญัติธงฉบับใหม่ออกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีก ๒ ฉบับ คือพระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๑๖ และ ร.ศ. ๑๑๘ แต่ลักษณะที่ปรากฏก็ไม่เปลี่ยนแปลง ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนรูปโล่ตราแผ่นดิน จักรี และพระมหามงกุฎข้างบน เป็นรูปวงกลมสีน้ำเงินแก่ ภายในเป็นรูปครุฑกางกรและมหามงกุฎ *(รูปที่ ๗๒)*

พ.ศ. ๒๔๖๐ หลังจากที่ได้เปลี่ยนธงชาติจากธงช้างเป็นธงไตรรงค์แล้ว ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ กำหนดลักษณะธงหมายตำแหน่งราชทูตและกงสุลใหม่ คือเป็นธงไตรรงค์มีรูปช้างเผือกอยู่ตรงกลาง *(รูปที่ ๗๓)*

ต่อมาได้มีประกาศกระทรวงทหารเรืออีกฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ เปลี่ยนแปลงลักษณะธงหมายตำแหน่งราชทูต คือเรียกว่า **ธงสถานทูต** ลักษณะพื้นธงเหมือนธงไตรรงค์ มีวงกลมสีขาบขอบจดขอบสีแดงของพื้นธงอยู่กลาง ภายในวงกลมนั้นมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสา สำหรับชักที่สถานทูต *(รูปที่ ๗๔)*

พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้มีพระราชบัญญัติธงแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๑ ลงวันที่ ๙ ออกบังคับใช้ โดยให้ยกเลิกมาตรา ๖ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๖๐ และแก้ไขใหม่ แต่สำหรับธงสถานทูตนั้นให้คงเดิม

พ.ศ. ๒๔๗๙ มีพระราชบัญญัติธงออกประกาศใช้อีกฉบับหนึ่ง เรียกว่า พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ธงที่เกี่ยวกับทูตในที่นี้เรียกว่า **ธงอัครราชทูต** มีลักษณะและสันฐานเหมือนธงชาติ ที่กึ่งกลางพื้นธงมีวงกลมสีขาบ เส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับ ๔/๖ ของความกว้างของธง คือขอบวงกลมจะจดขอบสีแดงของพื้นธงพอดี ภายในมีรูปช้างเผือกทรงเครื่อง

ยืนแท่นหันหน้าเข้าเสา ลักษณะทั้งหมดนี้เหมือนเดิม *(รูปที่ ๗๔)*

ธงกงสุล

บัญญัติใช้เป็นครั้งแรกพร้อมกับธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๓๔ เรียกชื่อว่า **ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น** ลักษณะเป็นธงพื้นแดง กลางมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสาที่มุมธง ข้างบนมีรูปโล่ตราแผ่นดิน ใช้สำหรับกงสุลประจำราชการต่างประเทศ *(รูปที่ ๗๕)*

พ.ศ. ๒๔๕๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนธงราชทูตนั้น ธงกงสุลก็เปลี่ยนด้วยเช่นกัน คือใช้รูปวงกลมสีน้ำเงินแก่ ภายในมีรูปครุฑกางกรแทนรูปโล่ตราแผ่นดินที่มุมธงด้านบนหน้าช้าง *(รูปที่ ๗๖)*

พ.ศ. ๒๔๖๐ หลังจากการเปลี่ยนธงชาติจากธงช้างเป็นธงไตรรงค์ ได้มีการเปลี่ยนธงกงสุลด้วยคือ ให้พื้นธงเหมือนธงไตรรงค์ ตรงกลางธงมีรูปช้างเผือก *(รูปที่ ๗๗)* ตามประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐

ภายหลังได้มีประกาศเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๐ ให้พื้นธงเป็นธงไตรรงค์ กลางธงมีวงกลมสีขาบ ขอบวงจดขอบสีแดงของธง ภายในวงกลมมีรูปช้างเผือกไม่ทรงเครื่องยืนหันหน้าเข้าเสา *(รูปที่ ๗๘)* เป็นธงที่ใช้ชักที่สถานกงสุลไทย ถึง พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้มีพระราชบัญญัติธงแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๑ ซึ่งว่าด้วยแบบอย่างของธงราชการออกบังคับใช้ ส่วนธงกงสุลนั้นยังคงมีลักษณะไม่เปลี่ยนแปลง และถึงแม้จะมีพระราชบัญญัติธงฉบับใหม่ออกประกาศใช้ใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ลักษณะธงกงสุลก็ยังคงเดิมและใช้ต่อมา

ธงผู้ว่าราชการเมือง

เริ่มบัญญัติใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) เรียกในขณะนั้นว่า **ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น** มีลักษณะคือพื้นธงสีแดง กลางธงเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ที่มุมธงข้างบนมีวงกลมสีขาว ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับ ๑/๔ ของความกว้างของธง กลางวงกลมมีตราตำแหน่งของผู้ไปราชการนั้น ถ้าเป็นผู้ว่าราชการเมืองก็ให้ใช้ตรานามเมืองในวงกลมนั้น

ตัวอย่างการใช้ธงนี้มีหลักฐานชัดเจนในรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้มีประกาศกระทรวงทหารเรือ เรื่องพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ธงเครื่องหมายตำแหน่งราชการ ลงวันที่ ๕ กันยายน ออกประกาศให้ทราบทั่วกัน ตามความในประกาศปรากฏว่าโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงนี้สำหรับหมายตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา มุมธงมีเครื่องหมายในวงกลมเป็น

๕ ช่อง ช่องบนเป็นรูปปราสาท ภายในมีพานแว่นฟ้ารองสังข์ทักษิณาวัตร หลังปราสาทมีรูปต้นหมัน ช่องกลางข้างขวาเป็นรูปอ่างทอง ข้างซ้ายเป็นรูปเขาแก้ว ช่องล่างข้างขวาเป็นรูปสิงห์หมอบแท่น ข้างซ้ายเป็นรูปศร ๓ เล่ม ส่วนผู้ว่าราชการเมืองก็ใช้ตราตามเมืองในวงกลมนั้น เช่น

ผู้ว่าราชการเมืองอยุธยา เครื่องหมายเป็นรูปปราสาท ภายในมีพานแว่นฟ้ารองสังข์ทักษิณาวัตร หลังปราสาทเป็นรูปต้นหมัน *(รูปที่ ๗๙)*

ผู้ว่าราชการเมืองอ่างทอง เครื่องหมายเป็นรูปอ่างทอง

ผู้ช่วยราชการเมืองสระบุรี มีเครื่องหมายแบ่งเป็น ๒ ช่อง ข้างขวาเป็นรูปมณฑปพระพุทธบาท ข้างซ้ายเป็นรูปเขาแก้ว

ผู้ว่าราชการเมืองสิงห์บุรี เครื่องหมายแบ่งเป็น ๓ ช่อง ช่องบนเป็นรูปสิงห์หมอบบนแท่น ช่องล่างข้างขวาเป็นรูปพระอินทร์เป่าสังข์ ข้างซ้ายเป็นรูปพระพรหมถือสมุดกับศร

ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรี เครื่องหมายรูปศร ๓ เล่ม

ผู้ว่าราชการอำเภอพระราชวัง เมืองพระนครศรีอยุธยา เครื่องหมายเป็นรูปอสุนีบาตตกถูกพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพอาสน์

ผู้ว่าราชการอำเภออินทร์บุรี เมืองสิงห์บุรี เครื่องหมายเป็นรูปพระอินทร์เป่าสังข์

ผู้ว่าราชการอำเภอพรหมบุรี เมืองสิงห์บุรี เครื่องหมายเป็นรูปพระพรหมถือสมุดและศร

ผู้ว่าราชการอำเภอสิงห์บุรี เมืองสิงห์บุรี เครื่องหมายเป็นรูปสิงห์หมอบบนแท่น

ผู้ว่าราชการอำเภอพระพุทธบาท เมืองสระบุรี เครื่องหมายเป็นรูปมณฑปพระพุทธบาท

ธงประจำตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง หรือข้าราชการฝ่ายปกครองอื่นๆ นี้ ต่อมาได้ยกเลิกไม่มีการใช้อีก

ธงเสนาบดี

ธงนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๔๐ มีลักษณะเป็นธงพื้นสีขาบ กลางธงมีรูปสมอไขว้กับจักรสีเหลือง ข้างบนมีมหามงกุฎ ใช้สำหรับตัวเสนาบดีหรือรองเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ เมื่อชักธงนี้ขึ้นบนเสาใหญ่ในเรือลำใดให้พึงเข้าใจว่าเสนาบดีหรือรองเสนาบดีกระทรวงทหารเรือได้อยู่ในเรือลำนั้น ถ้าหากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระอัครมเหสี หรือสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

สยามมกุฎราชกุมารก็ดี ได้ประทับอยู่ในเรือหลวงลำใดลำหนึ่ง อันได้ชักธงมหาราช ธงราชินี หรือธงเยาวราชขึ้นไว้บนเสาใหญ่ และได้ชักธงเสนาบดีไว้บนเสาหน้าด้วยแล้ว ก็ให้เจ้าหน้าที่ในเรือรบและป้อมทั้งปวงยิงสลุตตามประเพณี ถ้ามีแต่ธงมหาราชหรือธงราชินี หรือธงเยาวราชชักขึ้นเสาใหญ่ไม่มีธงเสนาบดีบนเสาหน้า ให้งดการยิงสลุต

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงนี้ เป็นเครื่องหมายสำหรับตัวเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ สำหรับชักขึ้นไว้ ณ ที่ทำการของเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ และใช้ชักขึ้นที่ยอดเสาใหญ่ในเรือเป็นเครื่องหมายว่าเสนาบดีกระทรวงทหารเรือได้อยู่ในเรือลำนั้น อนึ่งในเวลาที่ชักธงมหาราชใหญ่หรือราชินีใหญ่ขึ้นที่เสาใหญ่ในเรือลำใด ให้ชักธงเสนาบดีขึ้นที่เสาหน้าเรือลำนั้นด้วยเสมอไป ธงเสนาบดีนี้ใช้ต่อมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๖ *(รูปที่ ๘๐)*

ธงจอมทัพบก

มีรูปพระคทาและพระแสงกระบี่ไขว้กัน มีจักรและมหาพิไชยมงกุฎสีขาวบนพื้นแดง สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ สำหรับตำแหน่งจอมทัพบก *(รูปที่ ๘๑)*

ธงผู้บัญชาการทหารเรือ

ใช้สำหรับผู้บัญชาการทหารเรือ ธงเป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน พื้นสีขาบ ตรงกลางมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎ รูปเหล่านี้เป็นสีเหลือง สร้างขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ มาตรา ๙

พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้มีพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๓ ลงวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ ออกบังคับใช้ โดยให้ยกเลิกความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๙ และใช้ข้อความที่เปลี่ยนแปลงใหม่ แต่ในส่วนที่ว่าด้วยลักษณะธงผู้บัญชาการทหารเรือนั้น ยังคงมีลักษณะเหมือนเดิม *(รูปที่ ๘๒)*

ธงผู้บัญชาการกองเรือรบ

มีลักษณะและสัณฐานอย่างเดียวกับธงผู้บัญชาการทหารเรือ คือมีพื้นธงสีขาบ ขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน ตรงกลางมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎ ผิดกัน

ที่ธงผู้บังคับการกองเรือรบนี้ปลายตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ลึก ๑ ใน ๓ ของส่วนยาว ธงนี้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๙ และใช้ตลอดมา แม้ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ แก้ไขเพิ่มเติมความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๙ แต่ลักษณะธงผู้บังคับการกองเรือรบก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง *(รูปที่ ๘๓)*

ธงผู้บัญชาการกองเรือ

บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๘๓ ตามความในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๓ ลงวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ เป็นธงที่มีลักษณะสัณฐานอย่างเดียวกับธงผู้บัญชาการทหารเรือ คือเป็นธงสี่เหลี่ยมขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน พื้นสีขาบ ตรงกลางมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎ รูปเหล่านี้เป็นสีเหลือง แต่ปลายธงตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแซงแซวลึก ๑ ใน ๓ ของความยาวนั้นเป็นสีขาว *(รูปที่ ๘๔)*

ธงผู้บังคับหมวดเรือ

สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มาตรา ๙ ลักษณะเป็นธงสามเหลี่ยมเรียวปลายแหลม ขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๕ ส่วน พื้นสีขาบ ตรงกลางมีรูปสมอสีเหลือง ๑ ตัว ถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้ยกเลิกมาตรา ๙ ในพระราชบัญญัติฉบับเดิม แล้วแก้ไขเพิ่มเติมใหม่ โดยพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๓ แต่ลักษณะของธงผู้บังคับหมวดเรือยังคงเดิม *(รูปที่ ๘๕)*

ธงผู้บังคับหมู่เรือ

มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมเรียวปลายแหลม กว้าง ๒ ส่วน ยาว ๕ ส่วน ตอนต้น ๒ ใน ๕ ของส่วนยาวเป็นพื้นสีขาบ และมีรูปสมอเรือสีเหลือง ๑ ตัว ตอนปลายที่เหลือ ๓ ใน ๔ ของส่วนยาวนั้นเป็นสีขาว บัญญัติขึ้นใช้ใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้มีพระราชบัญญัติธง ลงวันที่ ๔ ตุลาคม ออกบังคับใช้เป็นฉบับที่ ๓ ได้แก้ไขเพิ่มเติมความในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ด้วย แต่ธงผู้บังคับหมู่เรือไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงลักษณะแต่อย่างไร *(รูปที่ ๘๖)*

ธงหัวหน้าชั่วคราว

เป็นธงสามเหลี่ยมเรียวปลายแหลม พื้นสีขาว ขนาดกว้าง ๒ ส่วน ยาว ๕ ส่วน กลางธงเป็นรูปสมอสีขาบ ๑ ตัว บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกตามมาตรา ๙ ในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ *(รูปที่ ๘๗)*

ภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะบางประการ ตามพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๓ ลงวันที่ ๔ ตุลาคม คือเป็นธงสามเหลี่ยมเรียวปลายแหลม กว้าง ๒ ส่วน ยาว ๕ ส่วน ตอนต้น ๒ ใน ๕ ของส่วนยาวเป็นพื้นสีขาว และมีรูปสมอสีขาบ ๑ ตัว อยู่กลาง ตอนปลายที่เหลือ ๓ ใน ๕ ของส่วนยาวเป็นสีขาบ *(รูปที่ ๘๘)*

ธงผู้บังคับการเรือ

เดิมเรียกว่า **ธงหางจระเข้ ธงนายเรือ** แล้วบัญญัติใหม่เรียกว่า **ธงผู้บังคับการเรือ** ตามความในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน กำหนดให้มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมเรียวปลายแหลมคล้ายหางจระเข้ ตอนต้น กว้างไม่เกิน ๒๐ เซ็นติเมตร ยาว ๓๐ เท่าของความกว้างตอนต้น ๑ ใน ๓ ของส่วนยาวเป็นพื้นสีแดง อีก ๒ ใน ๓ ของส่วนยาวที่เหลือเป็นพื้นสีขาบ ธงลักษณะดังกล่าวนี้ได้ใช้ต่อมา แม้จะมีพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) ตราขึ้นใช้เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ อีกฉบับหนึ่งลักษณะธงผู้บังคับการเรือก็ยังมิได้รับการเปลี่ยนแปลง *(รูปที่ ๘๙)*

ธงผู้บังคับการสถานีทหารเรือฝ่ายบก

มีลักษณะและสัณฐานอย่างเดียวกับธงผู้บังคับการกองเรือรบ คือเป็นสี่เหลี่ยมรี กว้าง ๒ ส่วน ยาว ๓ ส่วน กลางธงเป็นรูปจักรและสมอสีเหลืองไขว้กันอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎ พื้นธงตอนต้น ๒ ใน ๓ ของความยาวทั้งหมดเป็นสีขาบ ส่วนที่เหลือได้แก่ตอนปลายที่ตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซว ลึก ๑ ใน ๓ ของส่วนยาวนั้นเป็นสีแดง ถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้มีพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) ลงวันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ ออกประกาศใช้ แต่ส่วนที่ว่าด้วยลักษณะธงผู้บังคับการสถานีทหารเรือฝ่ายบกนั้นยังคงเดิม *(รูปที่ ๙๐)*

ธงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกตามความในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ลักษณะธงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส พื้นสีขาว ที่

ศูนย์กลางมีแถบสีเหลืองเป็นรูปโล่ แถบนี้กว้าง ๑ ใน ๑๐ ของส่วนกว้างของธง ภายในรูปโล่เป็นแถบสีอย่างธงชาติ เหนือรูปโล่เป็นพระครุฑพ่าห์สีแดง ใช้สำหรับเป็นธงหมายตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ ใช้เฉพาะในหน้าที่ราชการที่เป็นเกียรติยศเท่านั้น *(รูปที่ ๙๑)*

ธงนายกรัฐมนตรี

บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกตามพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ซึ่งเป็นเวลาที่ได้เปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้ว ปรากฏลักษณะอยู่ในมาตรา ๑๖ คือ เป็นธงรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นสีขาว ที่ศูนย์กลางมีแถบสีเหลืองเป็นรูปโล่ แถบนี้กว้าง ๑ ใน ๑๐ ของส่วนกว้างของธง ภายในรูปโล่เป็นแถบสีอย่างธงชาติ ทั้งสองข้างโล่มีรูปราชสีห์สีแดงยืนเกาะอยู่ข้างขวาตัวหนึ่ง และรูปคชสีห์สีแดงยืนอยู่ข้างซ้ายตัวหนึ่ง *(รูปที่ ๙๒)*

ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงธงนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. ๒๔๘๑ ตามความในพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ ลงวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ มาตรา ๕ กำหนดให้เป็นธงรูปสี่เหลี่ยมรี กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นธงสีขาว ที่ศูนย์กลางมีรูปตราตำแหน่งนายกรัฐมนตรี คือตราคชสีห์และราชสีห์รักษารัฐธรรมนูญสีแดงอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง *(รูปที่ ๙๓)*

ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

บัญญัติขึ้นใช้เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ มีลักษณะเป็นธงสี่เหลี่ยม กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นสีขาว ที่ศูนย์กลางธงมีรูปสมอสีขาบไขว้กับจักรสีแดง มีปีกนก ๒ ปีก ประกอบอยู่ ๒ ข้าง รูปทั้งหมดอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง *(รูปที่ ๙๔)*

ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง

ธงรัฐมนตรีกระทรวงอื่นๆ นอกจากกระทรวงกลาโหม มีลักษณะคือเป็นธงรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นสีขาว มีแถบสีเหลืองเป็นรูปโล่ แถบนี้กว้าง ๑ ใน ๑๐ ของความกว้างของธง ภายในรูปโล่เป็นแถบสีธงชาติ *(รูปที่ ๙๕)* ทั้งนี้ ตามความในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน

ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้มีพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ ซึ่งตราเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ออกบังคับใช้ ตามความในพระราชบัญญัติธงนี้ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะของธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงจากเดิม คือธงเป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นธงสีขาว ที่ศูนย์กลางมีตราตำแหน่งรัฐมนตรีสีแดงอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง ตราตำแหน่งนี้รัฐมนตรีกระทรวงใดจะใช้อย่างไรต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสียก่อน *(ดูตัวอย่างธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ รูปที่ ๙๖)*

ตราประจำกระทรวงต่างๆ มีดังนี้

๑. กระทรวงการคลัง ตราปักษาวายุภักษ์
๒. กระทรวงการต่างประเทศ ตราบัวแก้ว (ปัจจุบันใช้ครุฑ)
๓. กระทรวงสาธารณสุข ตราคบเพลิงมีปีกและงูพันคบเพลิง
๔. กระทรวงอุตสาหกรรม ตราพระนารายณ์เกษียรสมุทร
๕. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตราพระพิรุณทรงนาค
๖. กระทรวงคมนาคม ตราพระรามทรงรถ
๗. กระทรวงพาณิชย์ ตราพระวิศวกรรม
๘. กระทรวงมหาดไทย ตราราชสีห์
๙. กระทรวงกลาโหม ตราคชสีห์
๑๐. กระทรวงยุติธรรม ตราพระดุลยพ่าห์
๑๑. กระทรวงศึกษาธิการ ตราเสมาธรรมจักร
๑๒. สำนักเลขาธิการและราชเลขานุการในพระองค์ ตรามงกุฎและอุณาโลม
๑๓. เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ตารัฐธรรมนูญประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น

ธงผู้บัญชาการทหารบก

เป็นธงสี่เหลี่ยม กว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน มีลักษณะสัณฐานเหมือนธงชาติ ที่ศูนย์กลางมีรูปจักรสีขาว ดวงจักรเส้นผ่าศูนย์กลางเท่ากับ ๕/๖ ของความกว้างของธง สร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ *(รูปที่ ๙๗)*

ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะบางประการ ตามความในมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ ลงวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ คือพื้นธงเป็นสีธงชาติ (ธงไตรรงค์) ขนาดกว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน กลางธงเป็นรูปจักรอยู่ภายใต้

พระมหามงกุฎสีเหลือง *(รูปที่ ๙๘)*

ธงเจ้ากรมทหารอากาศหรือธงผู้บัญชาการทหารอากาศ

ธงเจ้ากรมทหารอากาศนี้บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในมาตรา ๑๖ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ธงมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๕ ส่วน ยาว ๖ ส่วน พื้นสีฟ้า ที่ศูนย์กลางธงมีรูปจักรสีเหลือง และมีปีกนกสีเหลืองประกอบข้างละปีก รูปทั้งหมดอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎ ธงนี้ภายหลังเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น **ธงผู้บัญชาการทหารอากาศ** ตามความในมาตรา ๖ แห่งพระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑ ลงวันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ *(รูปที่ ๙๙)*

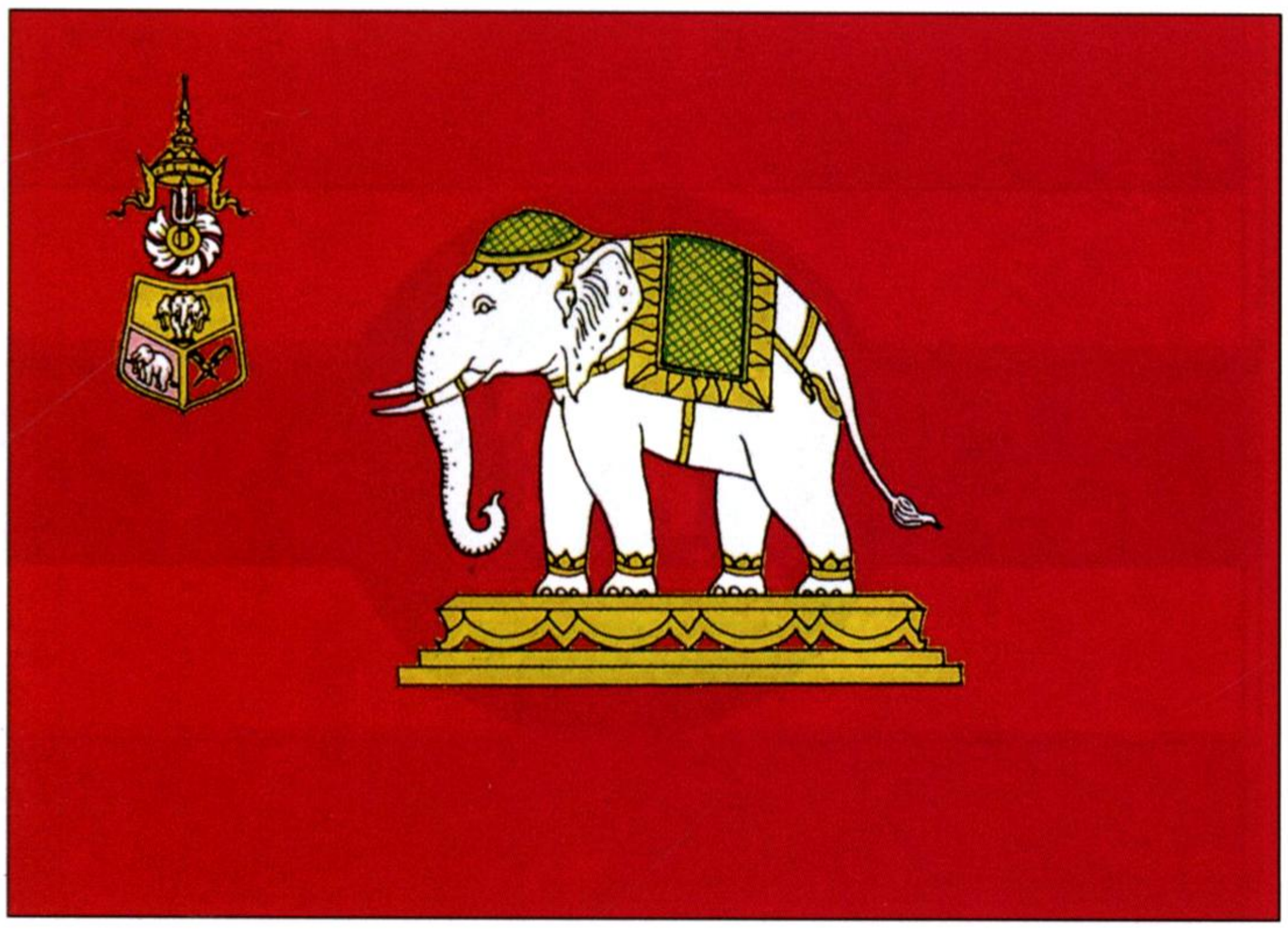

รูปที่ ๗๑
ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น
(ธงราชทูต)

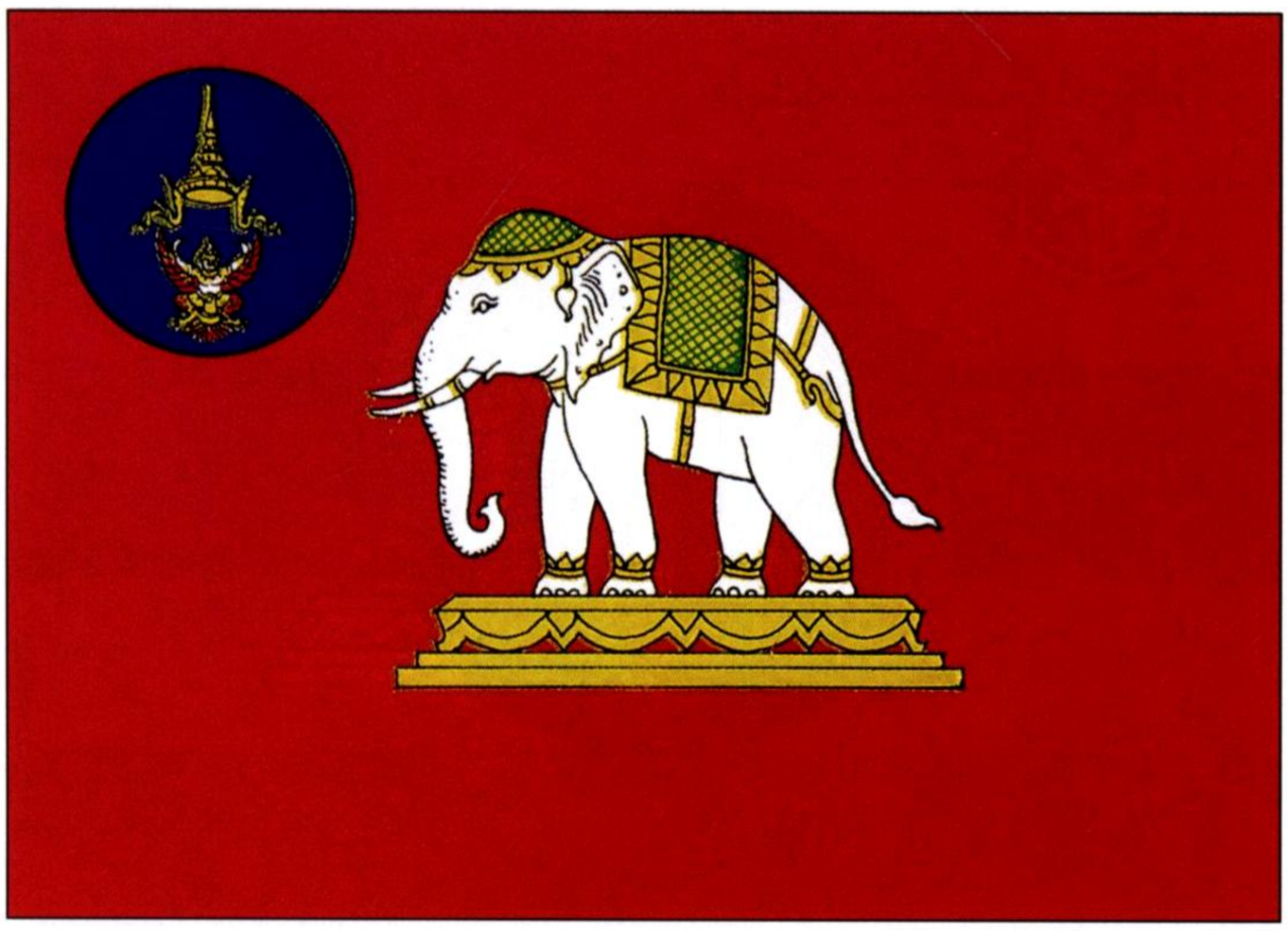

รูปที่ ๗๒
ธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๕๕

รูปที่ ๗๓
ธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๖๐

รูปที่ ๗๔
ธงราชทูต พ.ศ. ๒๔๗๐
เป็นต้นมา

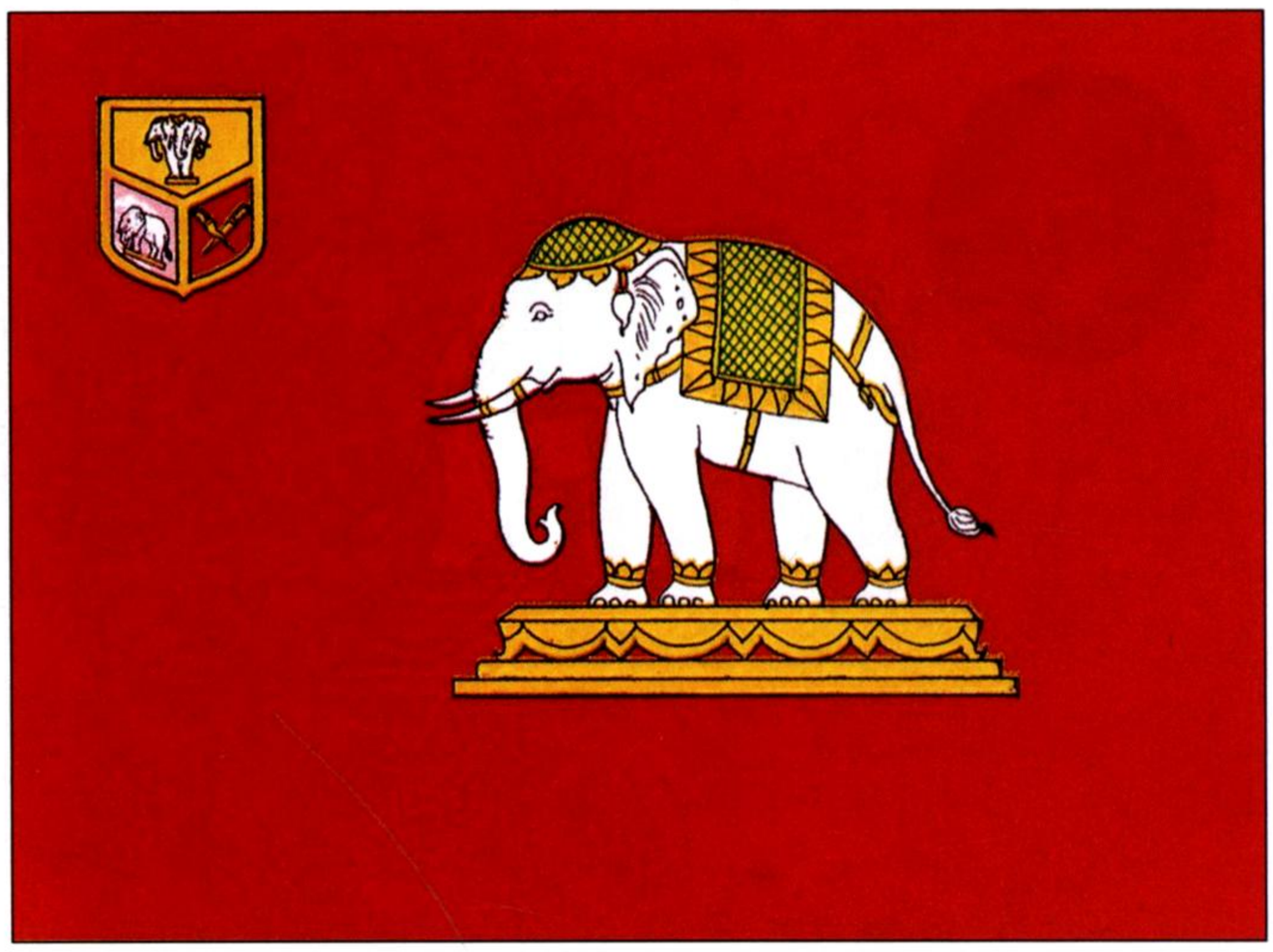

รูปที่ ๗๕
ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น
(ธงกงสุล)

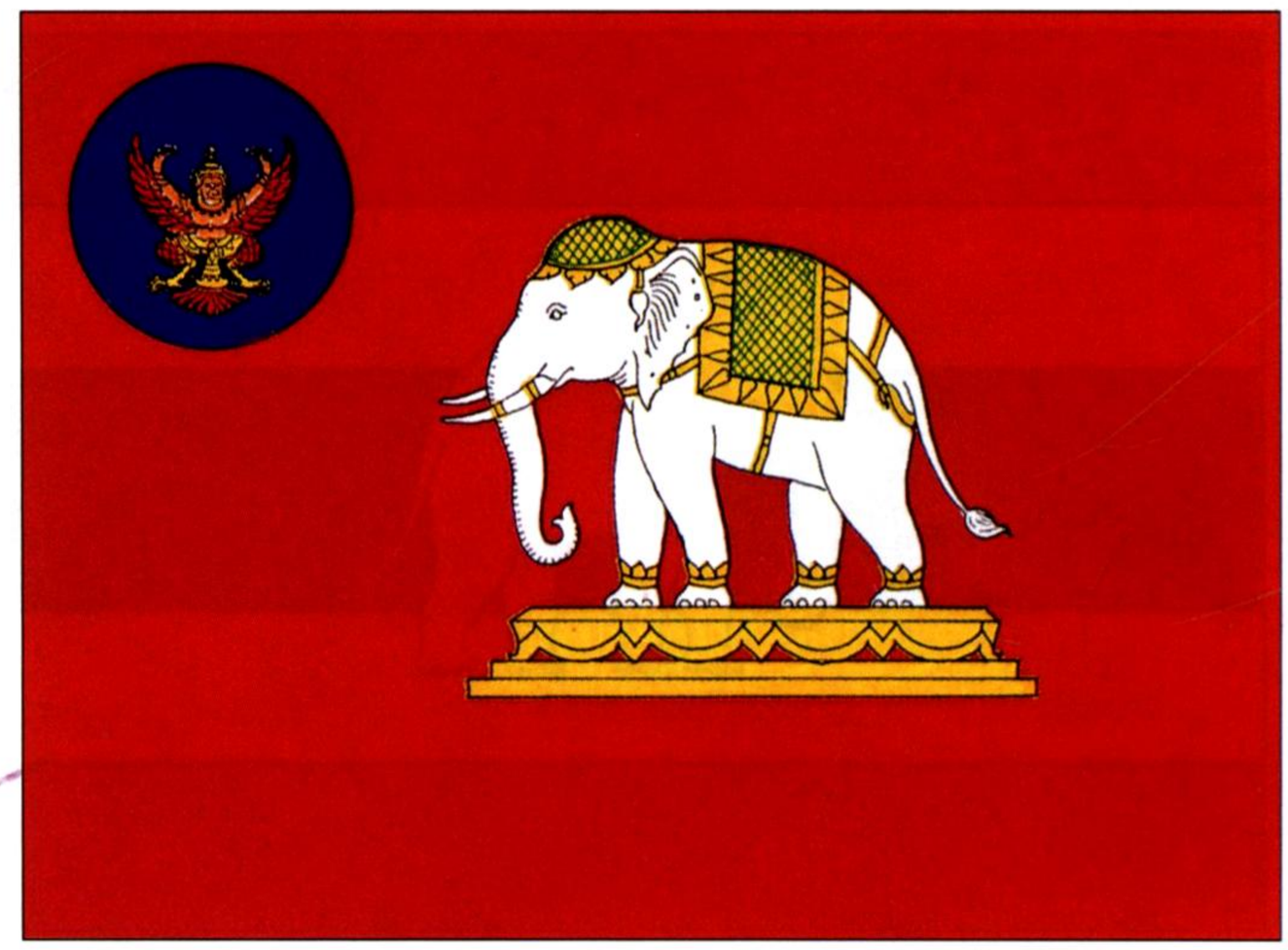

รูปที่ ๗๖
ธงกงสุล พ.ศ. ๒๔๕๕

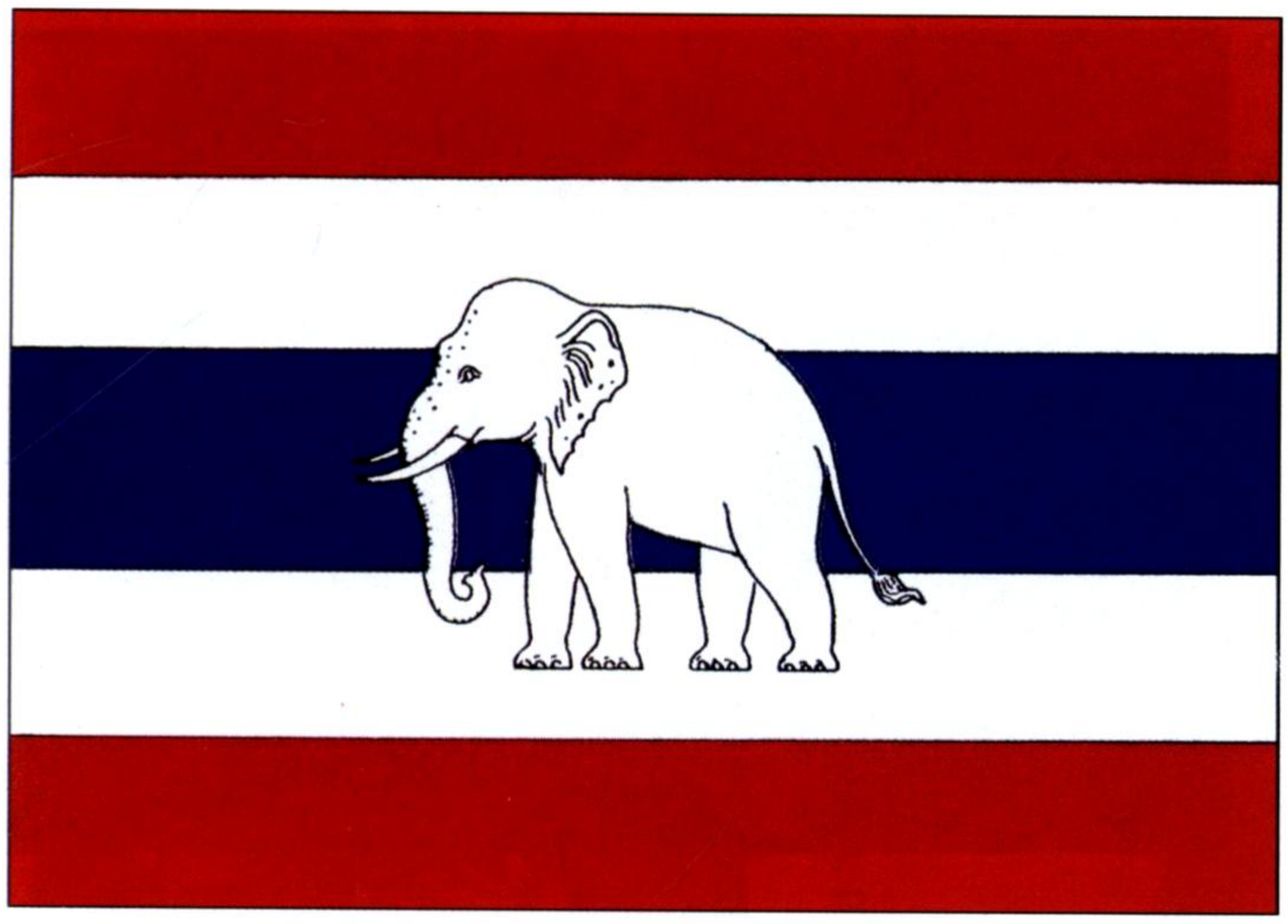

รูปที่ ๗๗

ธงกงสุล พ.ศ. ๒๔๖๐

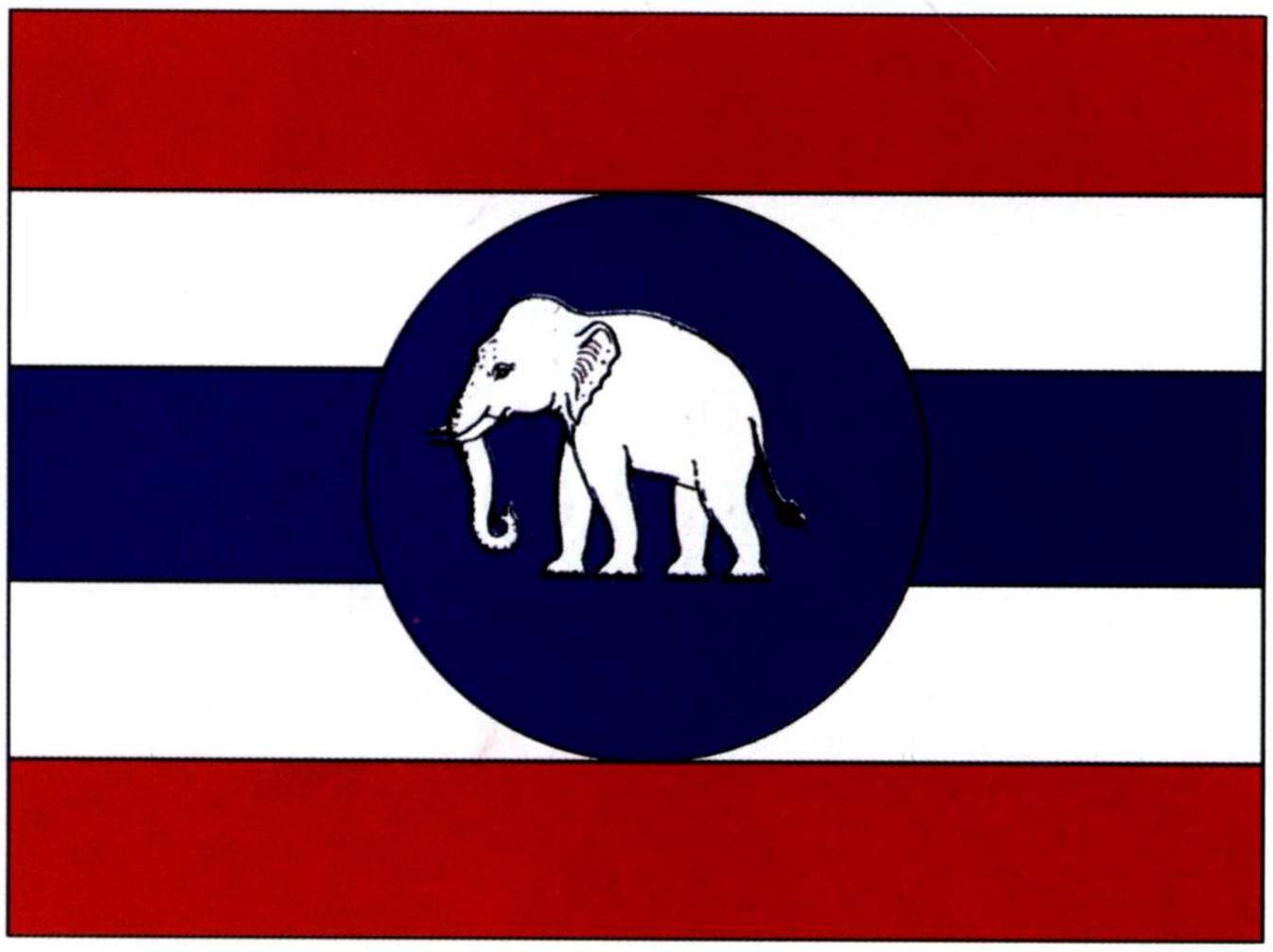

รูปที่ ๗๘

ธงกงสุล พ.ศ. ๒๔๗๐

เป็นต้นมา

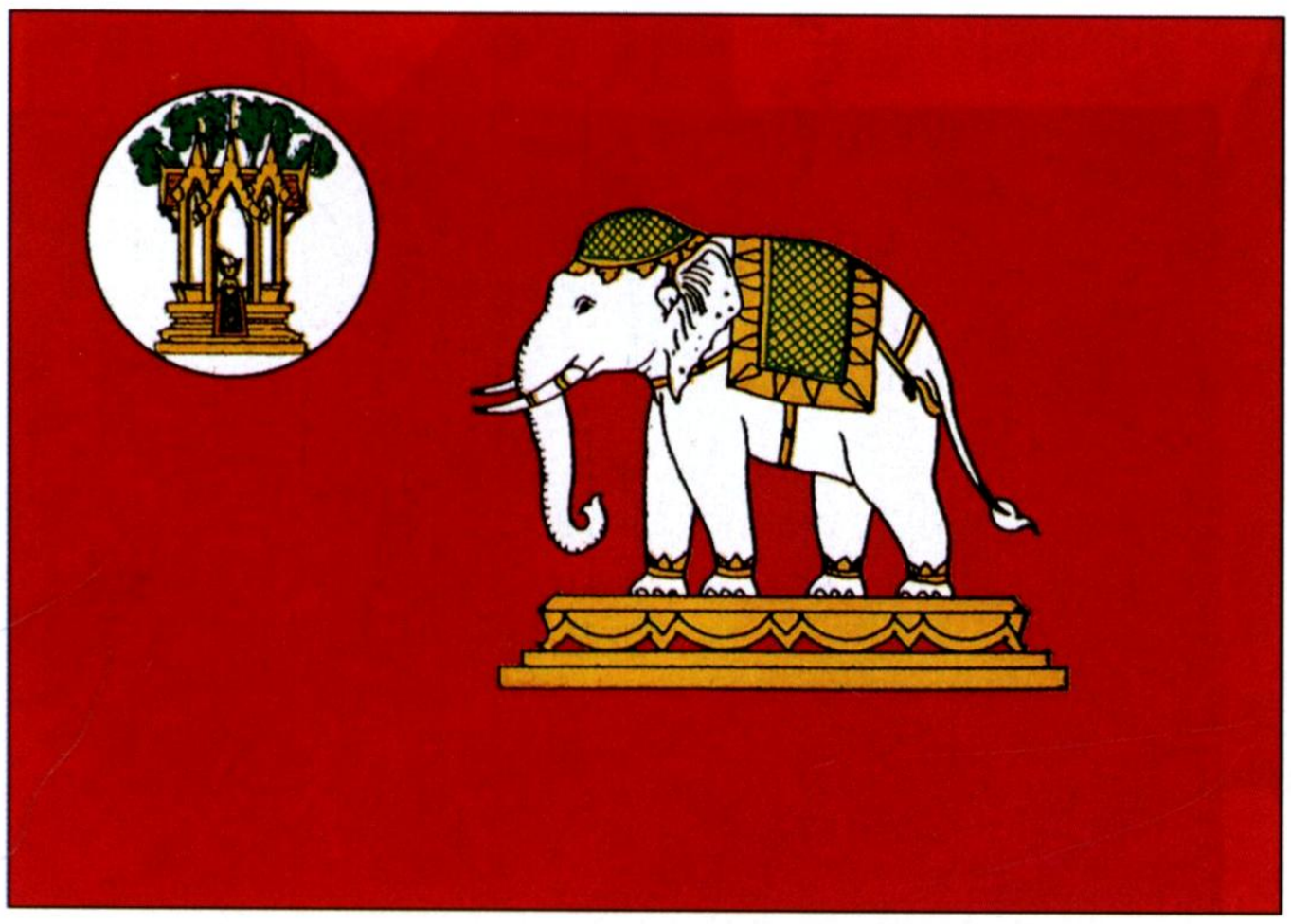

รูปที่ ๗๙

ธงผู้ว่าราชการเมือง

(ธงผู้ว่าราชการเมืองอยุธยา)

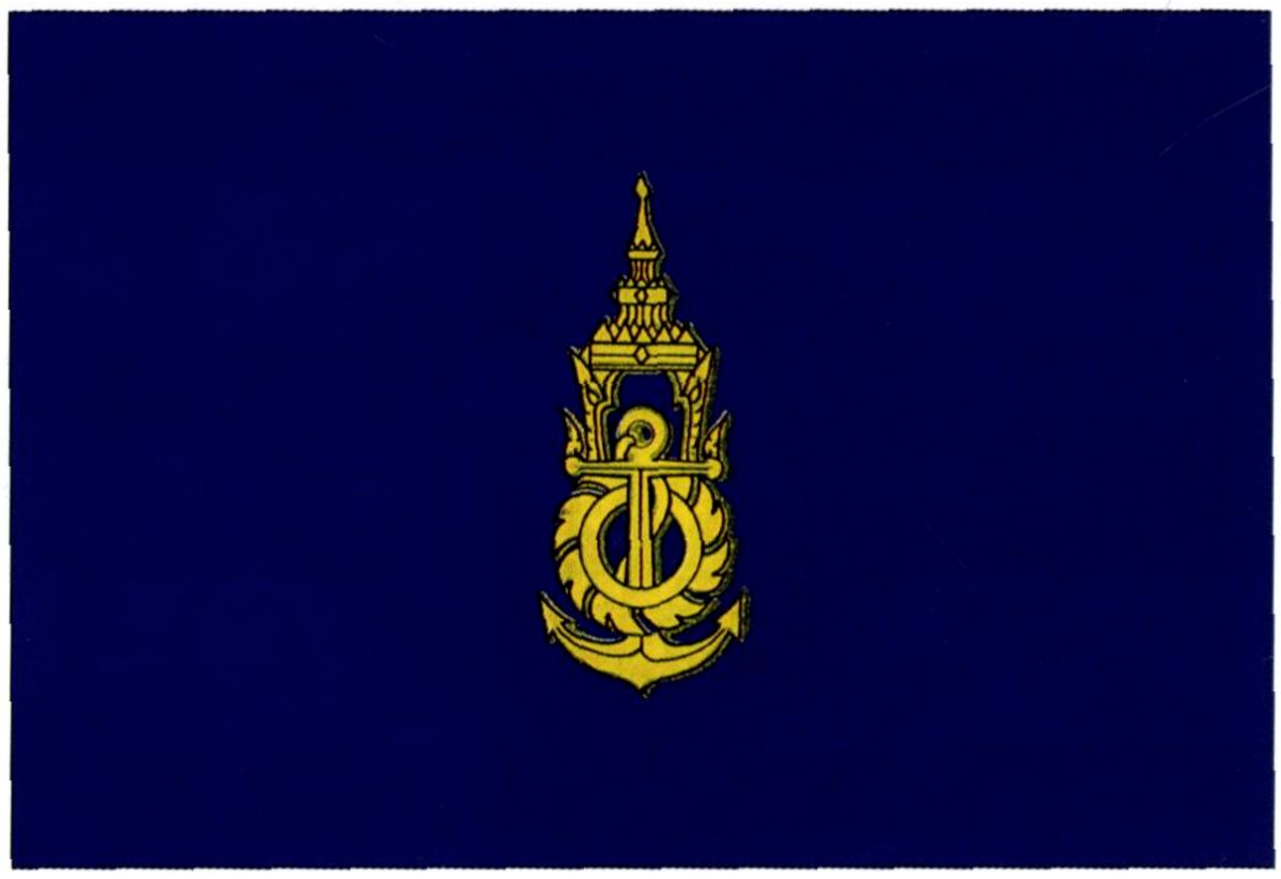

รูปที่ ๘๐ ธงเสนาบดี

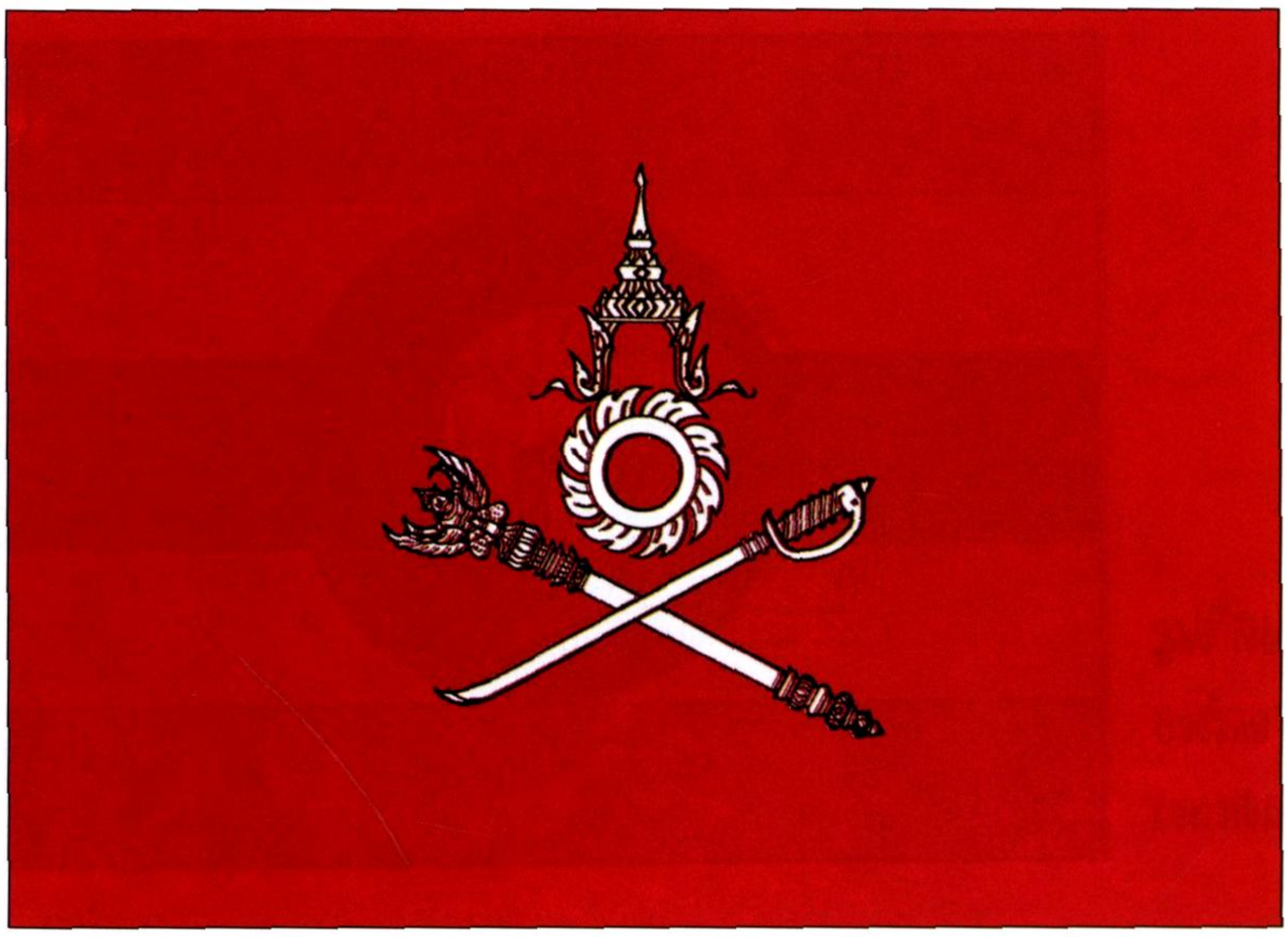

รูปที่ ๘๑
ธงจอมทัพบก

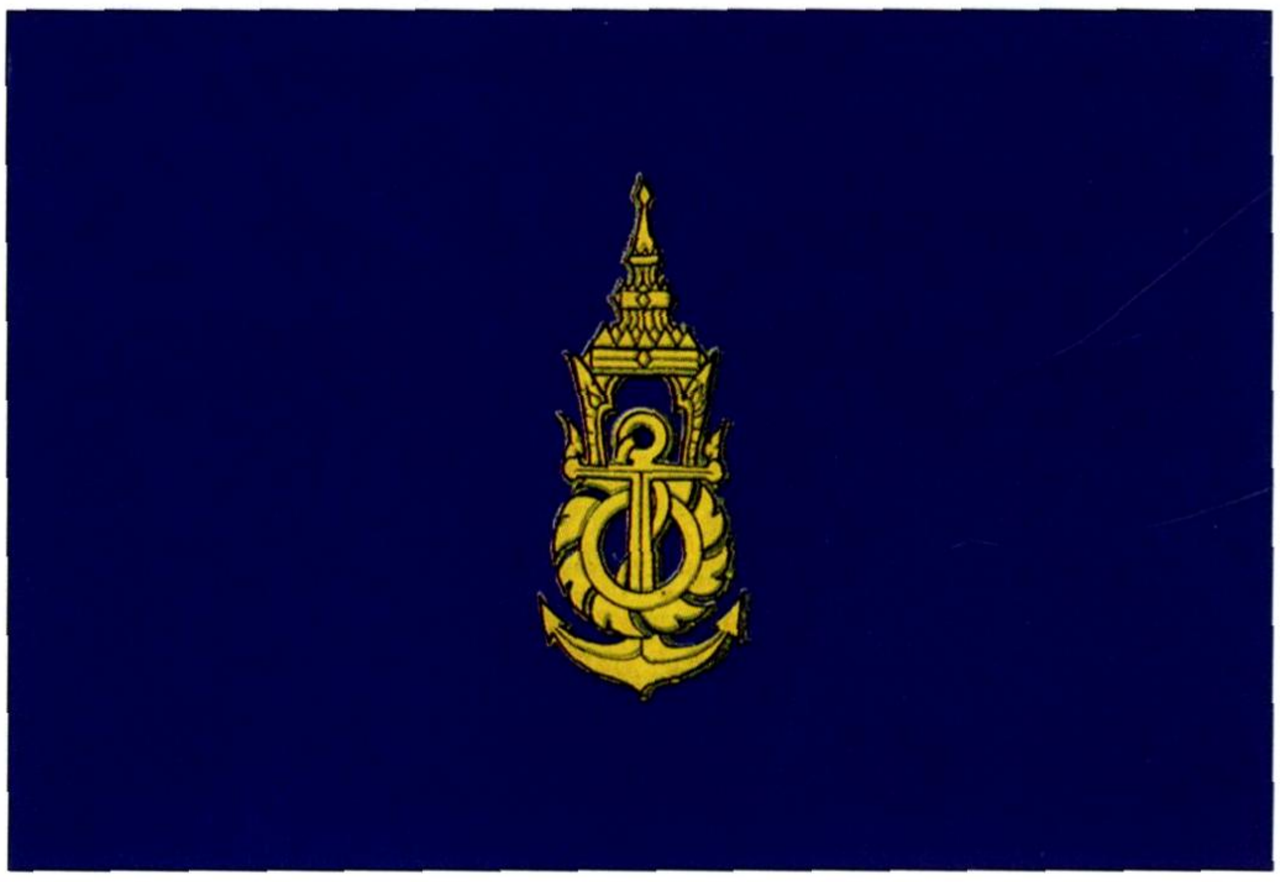

รูปที่ ๘๒
ธงผู้บัญชาการทหารเรือ

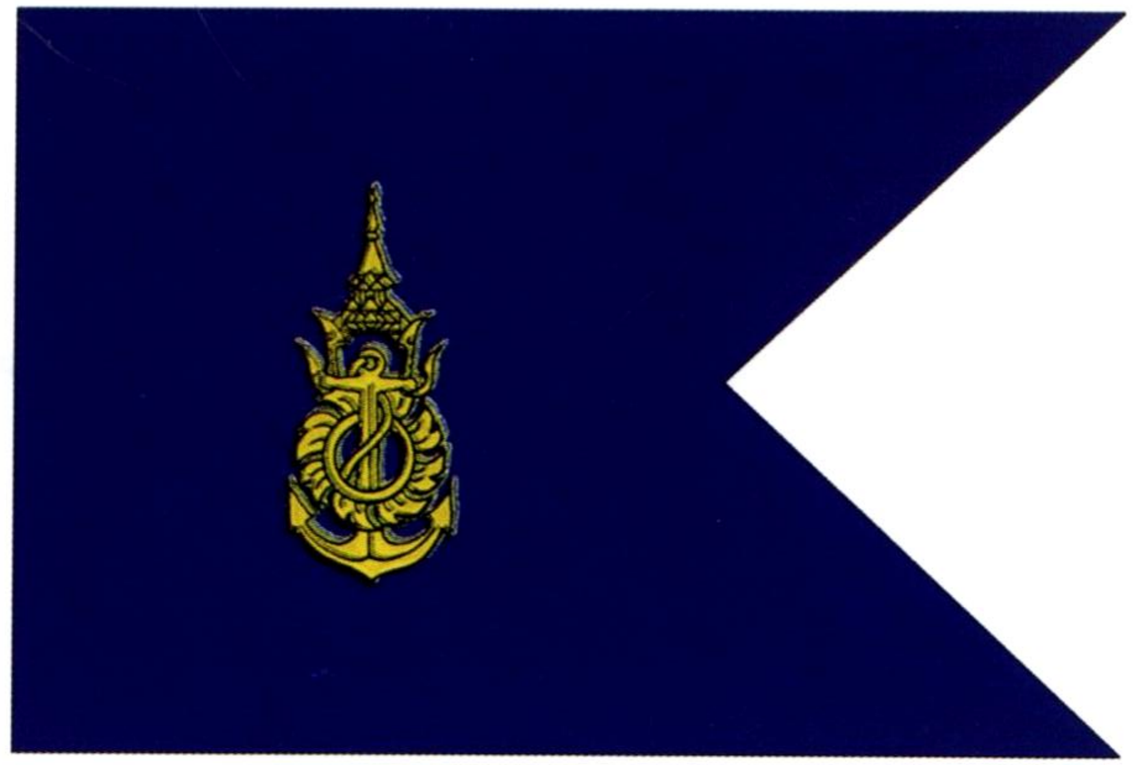

รูปที่ ๘๓ ธงผู้บัญชาการกองเรือรบ

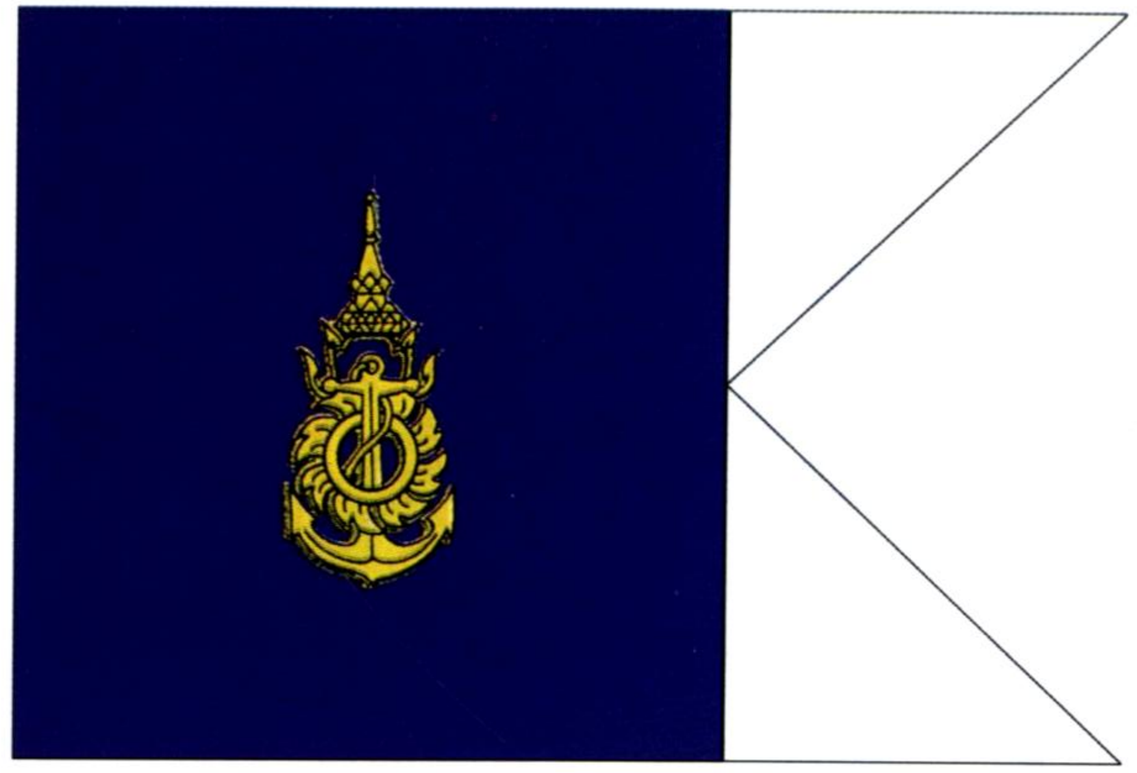

รูปที่ ๘๔ ธงผู้บังคับการกองเรือ

รูปที่ ๘๕ ธงผู้บังคับหมวดเรือ

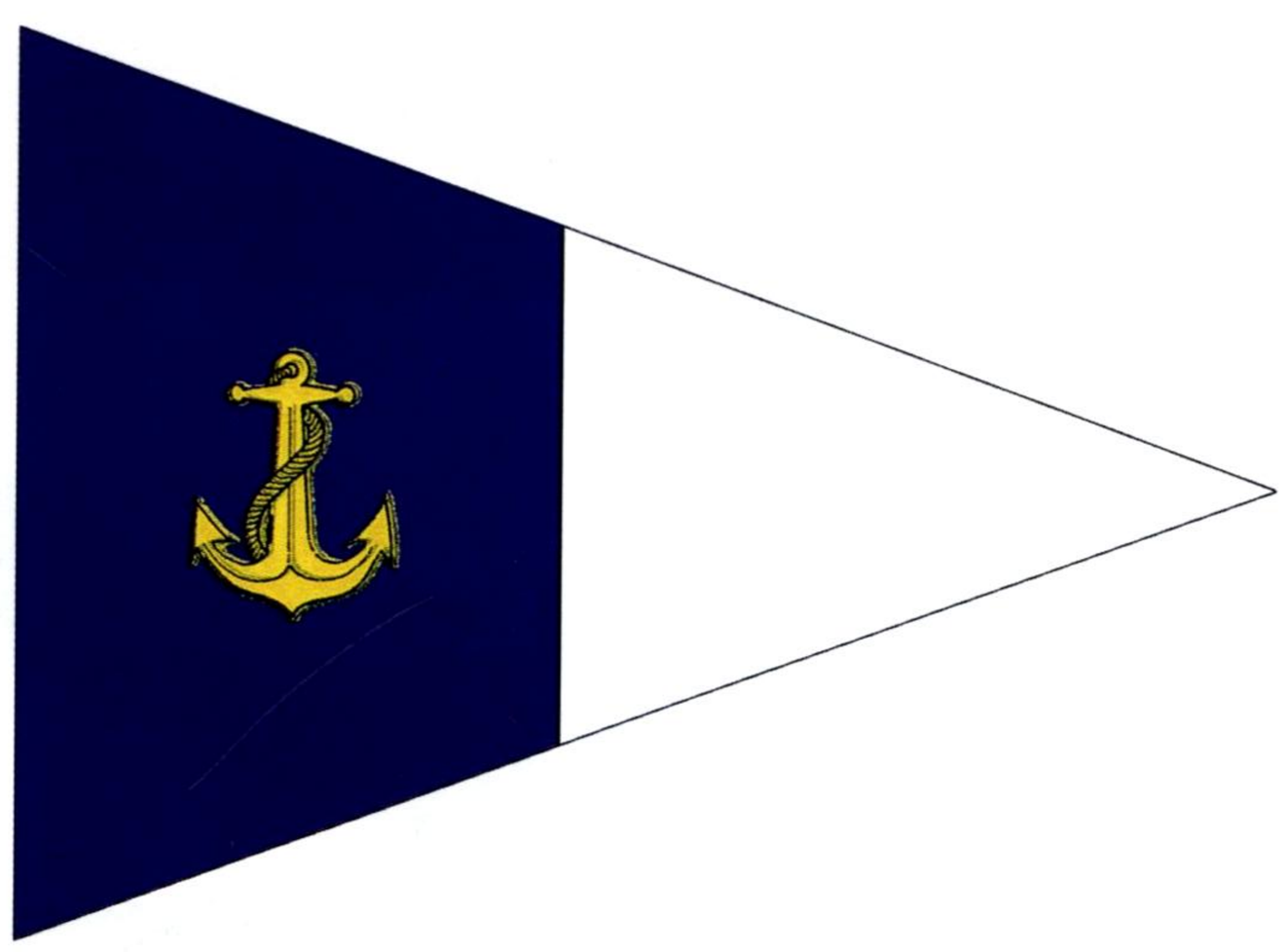

รูปที่ ๘๖ ธงผู้บังคับหมู่

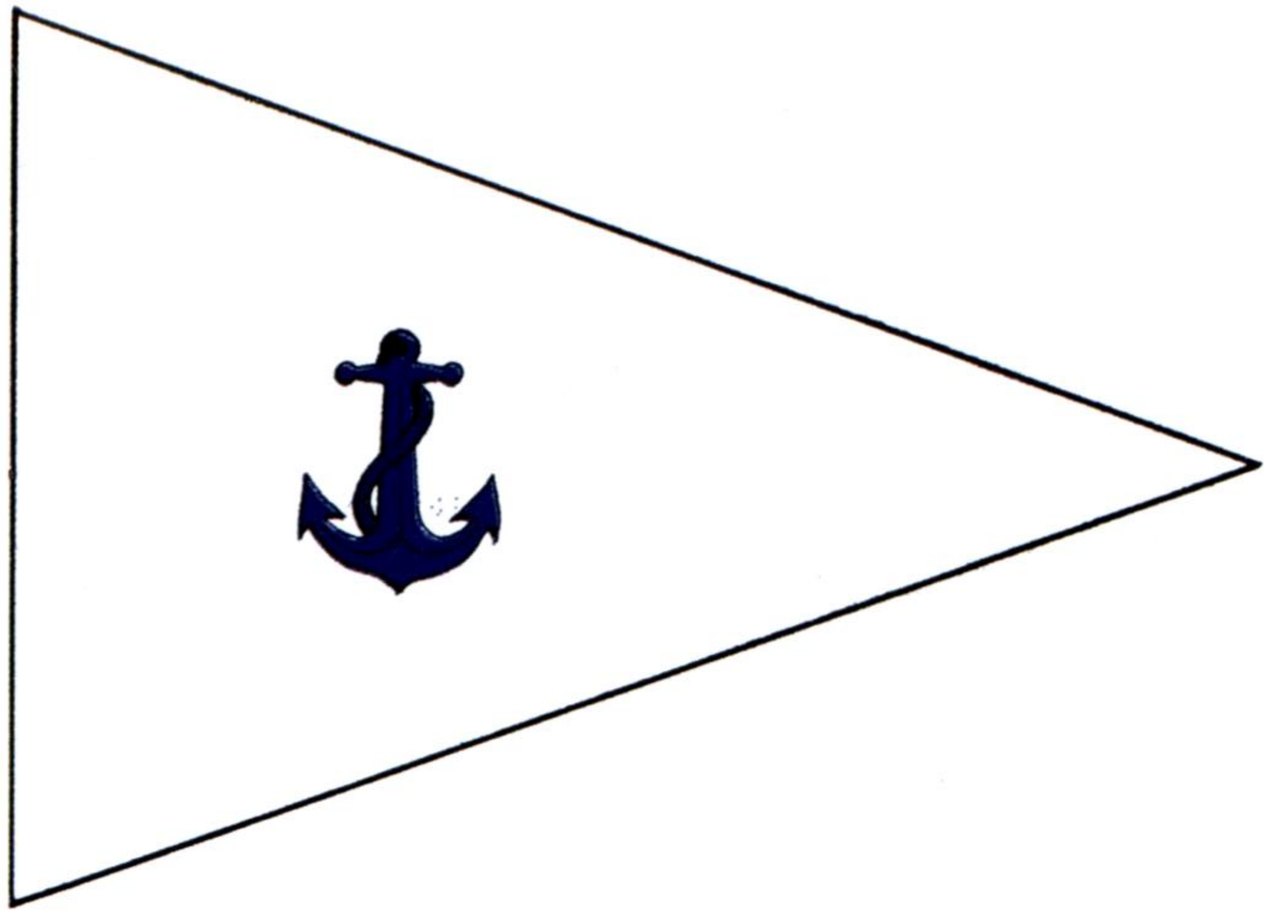

รูปที่ ๘๗ ธงหัวหน้าชั่วคราว

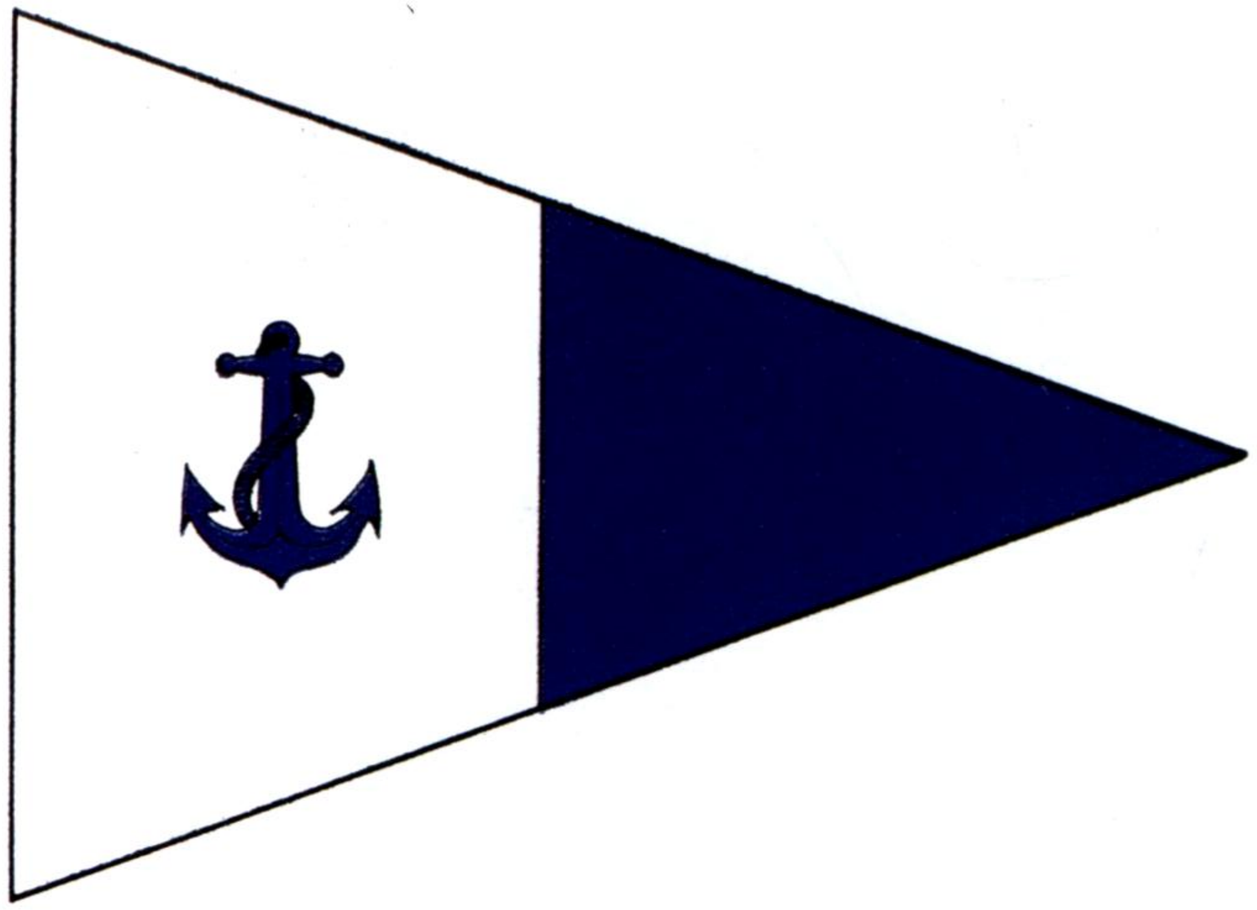

รูปที่ ๘๘ ธงหัวหน้าชั่วคราว

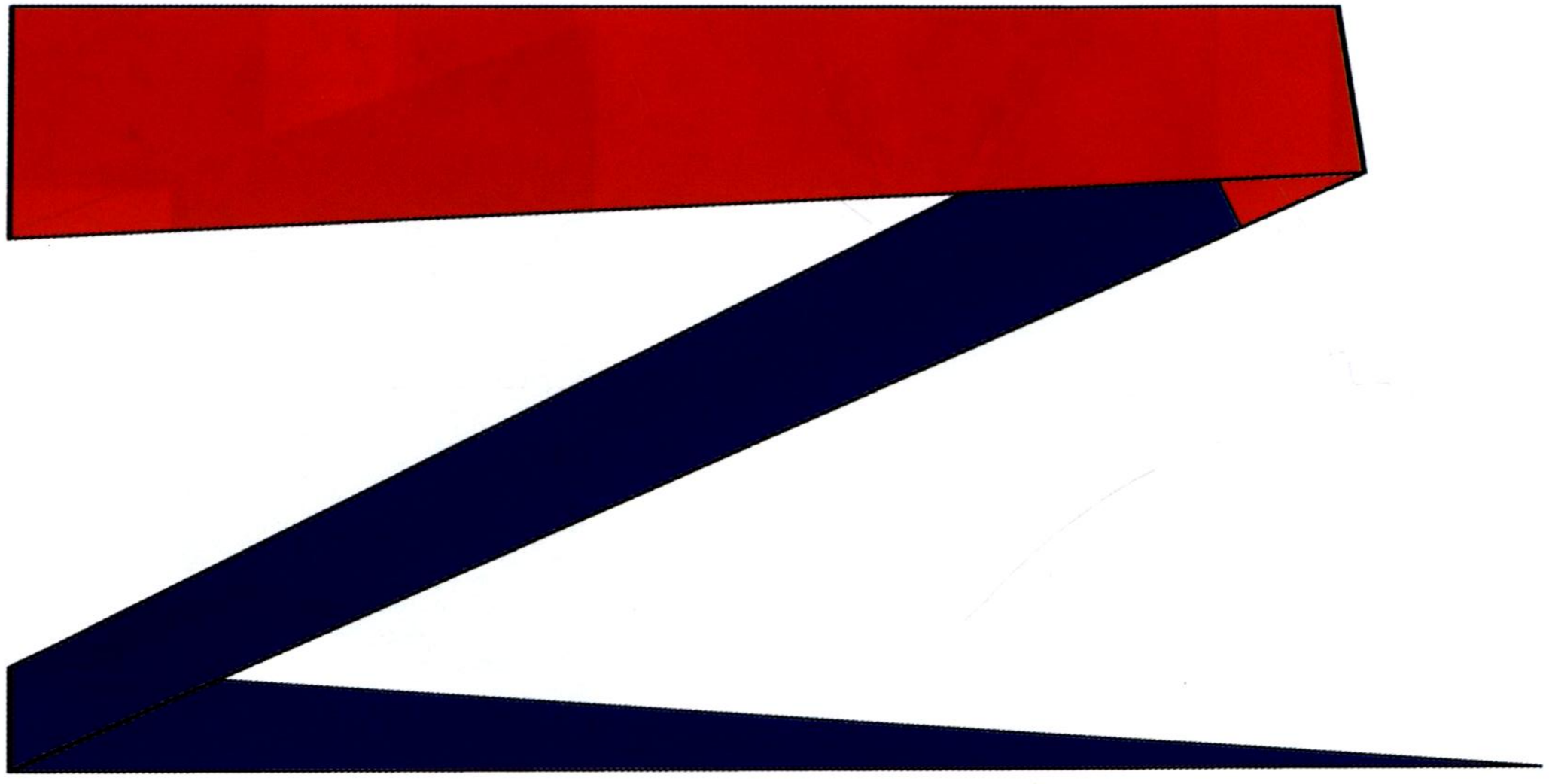

รูปที่ ๘๙ ธงผู้บังคับการเรือ

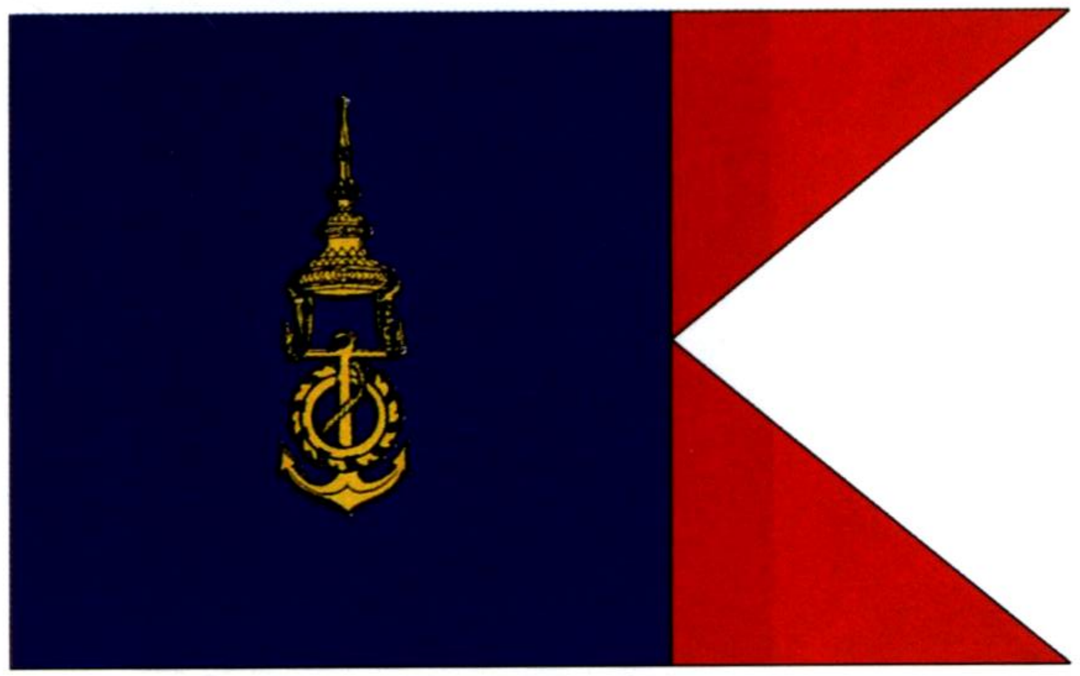

รูปที่ ๙๐
ธงผู้บังคับการสถานีทหารเรือฝ่ายบก

รูปที่ ๙๑
ธงผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

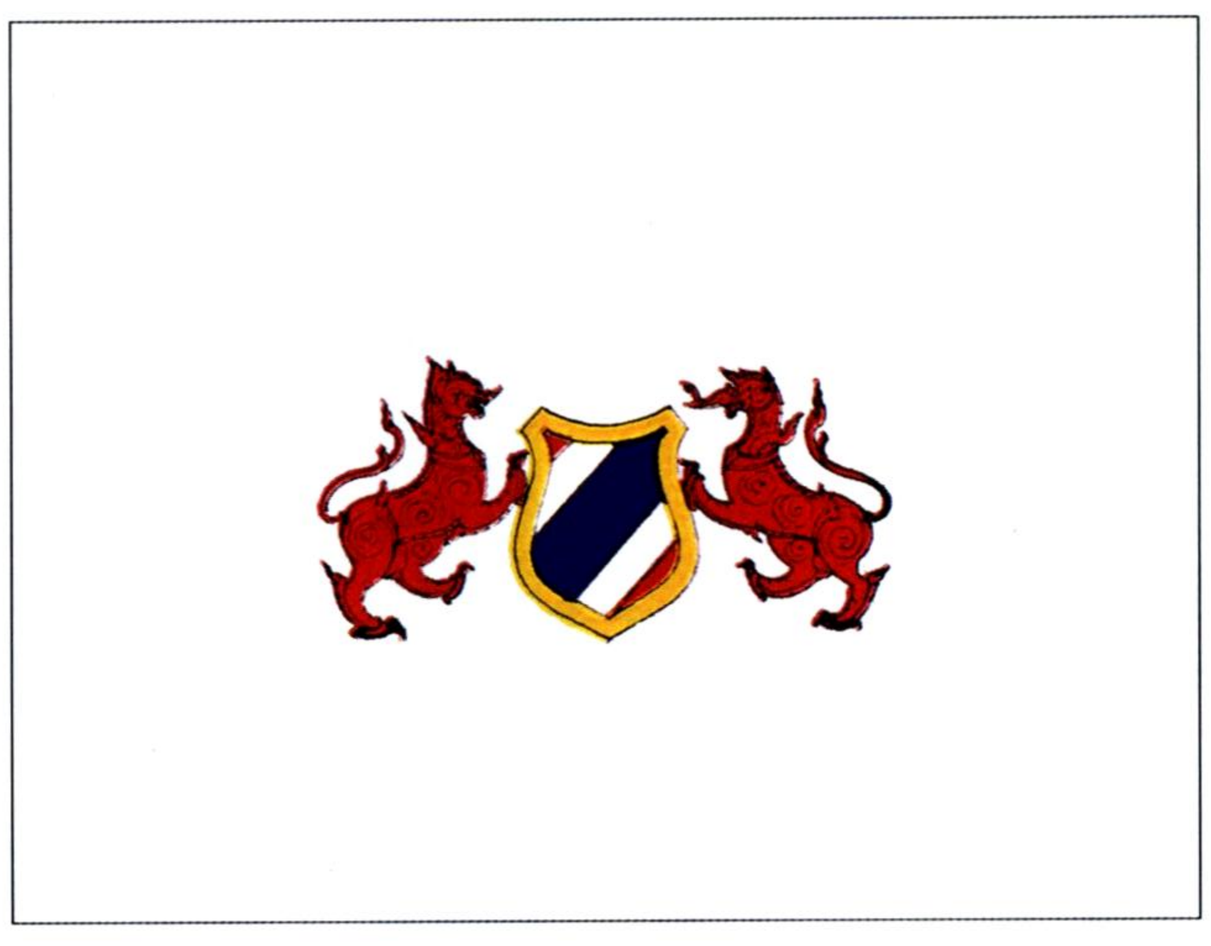

รูปที่ ๙๒
ธงนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๔๗๙

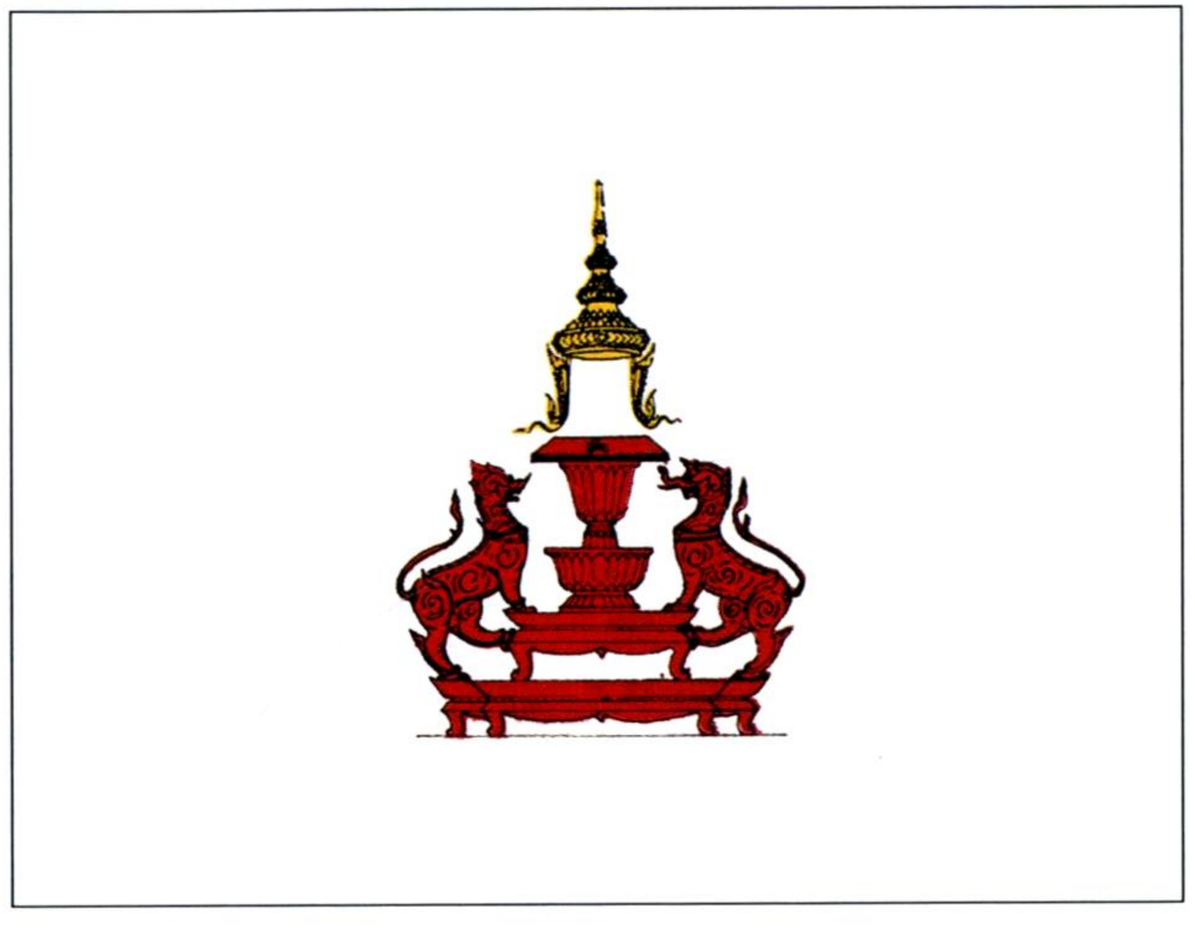

รูปที่ ๙๓
ธงนายกรัฐมนตรี พ.ศ. ๒๔๘๒

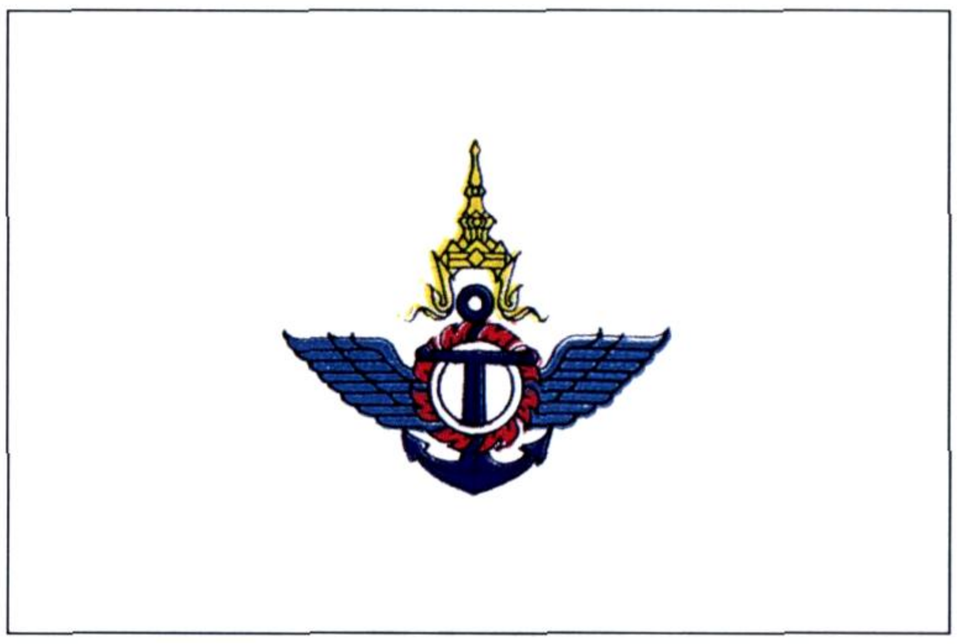

รูปที่ ๙๔
ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

รูปที่ ๙๕
ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง พ.ศ. ๒๔๗๙

รูปที่ ๙๖
ธงรัฐมนตรีว่าการกระทรวง พ.ศ. ๒๔๘๒
(กระทรวงศึกษาธิการ)

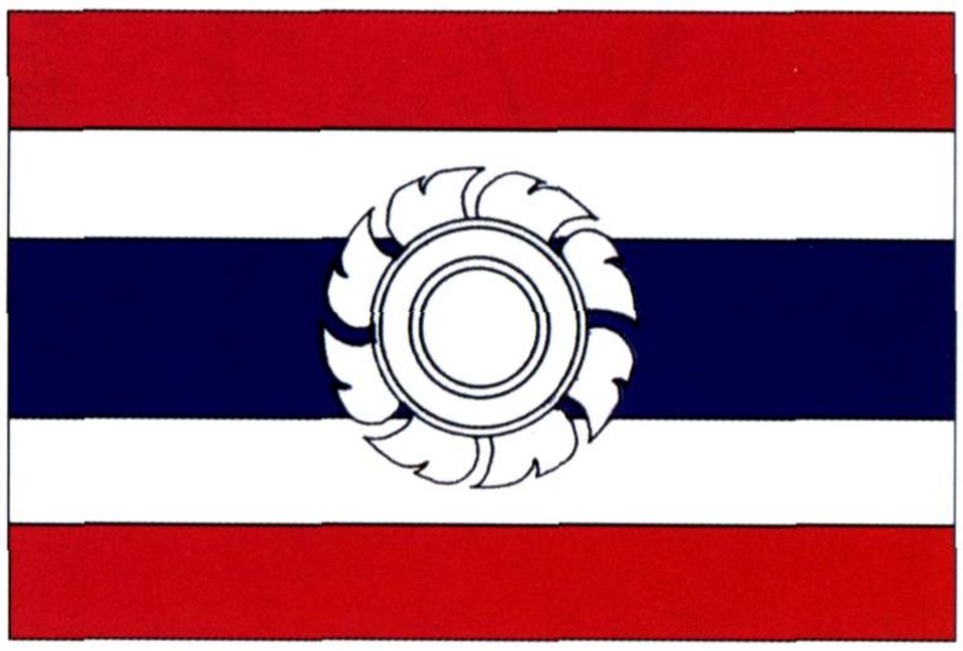

รูปที่ ๙๗
ธงผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ. ๒๔๗๙

รูปที่ ๙๘
ธงผู้บัญชาการทหารบก พ.ศ. ๒๔๘๒

รูปที่ ๙๙
ธงผู้บัญชาการทหารอากาศ

หมวดธงหมายยศ

หมวดธงหมายยศ

ธงหมายยศหมายถึง ธงซึ่งชักขึ้นเป็นเครื่องหมายแสดงยศของบุคคล ซึ่งเดินทางไปโดยยานพาหนะนั้นๆ เป็นต้นว่ารถยนต์หรือเรือ ธงหมายยศของไทยเท่าที่ปรากฏหลักฐานมีดังต่อไปนี้

ธงเกตุ

เป็นธงสี่เหลี่ยมพื้นสีขาบ ตรงกลางมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสา ใช้สำหรับชักขึ้นที่หน้าเรือรบ และเป็นธงสำหรับแสดงยศแม่ทัพเรือ ถ้าเป็นตำแหน่งนายพลเอกให้ชักขึ้นที่เสาใหญ่ ตำแหน่งนายพลเรือโทชักขึ้นที่เสาหน้า นายพลเรือตรีชักขึ้นที่เสาท้าย ธงนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใช้ตามความในพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ซึ่งออกประกาศ ณ วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ.๑๑๐) *(รูปที่ ๑๐๐)*

ธงฉาน

ธงแบบเดียวกับธงเกตุ เมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้มีพระราชบัญญัติธง ร.ศ. ๑๑๖ ออกประกาศเมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ เปลี่ยนชื่อธงเกตุเป็นธงฉาน ลักษณะธงไม่เปลี่ยนแปลง พื้นธงเป็นสีขาบ กลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา ใช้ชักขึ้นที่หน้าเรือหลวงทุกลำ ถ้าจะให้เป็นธงหมายยศนายพลเรือเอกชักขึ้นที่เสาใหญ่ ธงสำหรับนายพลเรือโทเพิ่มรูปจักรสีขาวที่มุมธงข้างหน้าช้าง และชักขึ้นที่เสาหน้า *(รูปที่ ๑๐๑)* ธงสำหรับนายพลเรือตรีเพิ่มรูปจักรสีขาวที่มุมบนและล่างข้างหน้าช้างรวมเป็น ๒ จักร ใช้ชักขึ้นบนเสาหลัง หรือถ้าเป็นเรือ ๒ เสาก็ใช้ชักขึ้นบนเสาหน้า *(รูปที่ ๑๐๒)* ธงนี้ได้ใช้ต่อมาตลอดรัชกาล แม้จะมีพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ ซึ่งตราเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๒ ออกประกาศใช้แต่ลักษณะและระเบียบการใช้ธงฉานก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงฉานแบบที่ไม่มีจักร *(รูปที่ ๑๐๐)* เป็นธงราชการ ถ้าชักขึ้นที่ปลายพรวนเสาหน้าเรือลำใด เป็นเครื่องหมายว่าเรือลำนั้นเป็นเรือยามประจำอ่าว นอกจากนี้ยังใช้เป็นธงสำหรับกองทหารเรือเวลาขึ้นบกด้วย ธงฉานจึงกลายเป็นธงราชการตลอดมา (ขอให้ดูเรื่อง

ธงฉานในหมวดธงราชการ)

ธงนายพลเรือ

เดิมเรียกว่า **ธงฉาน** ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ หลังจากที่พระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ซึ่งตราขึ้นเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ออกบังคับใช้แล้ว ธงฉานจึงถูกแยกประเภทออกเป็น ๒ พวก คือ ธงฉานแบบไม่มีจักรใช้เป็นธงราชการโดยเฉพาะพวกหนึ่ง ธงฉานไม่มีรูปจักรใช้เป็นธงหมายยศตามเดิม และที่มีรูปจักรเรียกชื่อว่า **ธงนายพลเรือ** อีกพวกหนึ่ง

ธงนายพลเรือเอก มีลักษณะ คือ พื้นธงสีขาบ กลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ไม่มีจักรเหมือนธงฉาน ใช้ชักขึ้นที่เสาใหญ่ *(รูปที่ ๑๐๐)*

ยศนายพลเรือโท ลักษณะทั่วไปเหมือนธงฉาน แต่มีรูปจักรสีขาวที่มุมบนหน้าช้าง ชักขึ้นที่เสาหน้า *(เหมือนรูปที่ ๑๐๑)*

ยศนายพลเรือตรี ลักษณะทั่วไปเหมือนธงฉาน แต่มีจักรสีขาวที่มุมธงบนและด้านล่างหน้าช้างรวม ๒ จักร ถ้าเป็นเรือประเภท ๓ เสาให้ชักขึ้นที่เสาหลัง ถ้า ๒ เสาชักขึ้นที่เสาหน้า *(เหมือนรูปที่ ๑๐๒)*

ยศนายพลจัตวา มีลักษณะอย่างธงฉาน แต่ตัดปลายเป็นแฉกอย่างหางนกแซงแซว ใช้ชักขึ้นที่เสาหลัง *(รูปที่ ๑๐๓)*

พ.ศ. ๒๔๖๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติไทย และได้เปลี่ยนแปลงลักษณะธงฉานไปจนต่างกับธงนายพลเรือ ตามความในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ออกประกาศวันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ และได้กำหนดลักษณะตลอดจนการใช้ธงนายพลเรือไว้ในมาตรา ๙ แห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้ด้วย ลักษณะและการใช้ธงนายพลเรือเอก นายพลเรือโท และนายพลเรือตรี ยังเหมือนเดิมทุกประการ แต่เพิ่มธงหมายยศนายพลเรือจัตวาขึ้นอีกแบบหนึ่ง คือ พื้นสีขาบ ตรงกลางเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น มีชายตัดเป็นแฉกรูปอย่างหางนกแซงแซว ใช้ชักขึ้นที่เสาหลังของเรือ *(รูปที่ ๑๐๓)*

พ.ศ. ๒๔๗๙ ธงหมายยศนายทหารเรือได้ถูกแบ่งออกอย่างชัดเจน ตามความในมาตรา ๘ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ซึ่งออกประกาศวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๗ นั้น มี ๔ ชั้น คือ ธงจอมพลเรือ ธงนายพลเรือเอก ธงนายพลเรือโท และธงนายพลเรือตรี ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะลักษณะธงนายพลเรือก่อน ส่วนธงจอมพลเรือนั้นจะ

กล่าวถึงต่อไปในเรื่องนั้น

ธงนายพลเรือเอก รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นสีขาบ มีรูปจักรสีขาว ๓ จักร เรียงกันเป็นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่า *(รูปที่ ๑๐๔)*

ธงนายพลเรือโท รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นสีขาบ มีรูปจักรสีขาว ๒ จักรที่กลางพื้นธงเรียงกันในแนวดิ่ง *(รูปที่ ๑๐๕)*

ธงนายพลเรือตรี รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นสีขาบ มีรูปจักรสีขาวที่ศูนย์กลางธง *(รูปที่ ๑๐๖)*

ธงจอมพลเรือ

มีลักษณะเป็นธงสี่เหลี่ยมสีขาบ กลางธงมีรูปช้างทรงเครื่องยืนแท่น มุมธงข้างหน้าช้างมีรูปสมอ ๒ ตัวไขว้กันอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ตามพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ซึ่งออกประกาศเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นธงสำหรับหมายยศจอมพลเรือ ถ้าใช้ในเรือใหญ่ให้ชักขึ้นที่เสาใหญ่ *(รูปที่ ๑๐๗)*

พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้มีพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ออกประกาศวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ ออกบังคับใช้ แต่ลักษณะธงและการใช้ธงจอมพลเรือตามที่ปรากฏในมาตรา ๗ ยังไม่เปลี่ยนแปลง

พ.ศ. ๒๔๗๙ ธงหมายยศนายพลเรือได้ถูกแบ่งออกเป็น ๔ ชั้น ตามความในมาตรา ๘ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ซึ่งออกประกาศวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ชั้นแรกได้แก่ธงจอมพลเรือ มีลักษณะพื้นธงสีขาบ เป็นธงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีจักรสีขาว ๔ จักรที่มุมทั้ง ๔ กลางธงมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎ รูปเหล่านี้เป็นสีเหลือง *(รูปที่ ๑๘๐)*

ธงหางแซงแซว

ธงหางแซงแซวเดิมเป็นธงหมายยศนายพลเรือ ลักษณะธงแบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนต้นพื้นธงสีแดง กลางธงเป็นรูปจักรสีขาว ๔ ดวง ตอนปลายที่ตัดเป็นแฉกรูปหางนกแซงแซวนั้นสีขาบ สำหรับหมายยศนายพลเรือเอก ถ้าเป็นนายพลเรือโทมีจักร ๓ ดวง นายพลเรือตรี มีจักร ๒ ดวง นายพลเรือจัตวามีจักร ๑ ดวง ใช้ชักขึ้นที่เสาใหญ่ *(รูปที่ ๑๐๙)* สร้างขึ้นใช้เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ตามความในพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม

ร.ศ. ๑๑๐ ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ (ร.ศ. ๑๑๖) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงที่มีลักษณะคล้ายธงฉาน แต่ตัดชายเป็นแฉก คือ เป็นธงสี่เหลี่ยม พื้นสีขาบ กลางธงเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา ปลายธงตัดเป็นแฉกอย่างรูปหางนกแซงแซว ตามความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ลงวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ให้ใช้ชักขึ้นที่บนเสาใหญ่ในเรือ เป็นเครื่องหมายว่านายพลเรือจัตวาได้อยู่ในเรือลำนั้น ธงนี้ใช้ต่อมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างธงนายพลเรือลักษณะเหมือนธงฉาน ธงนายพลเรือที่ปรากฏในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ มี ๔ ชั้นคือ ตั้งแต่ยศนายพลเรือเอกจนถึงนายพลเรือจัตวา ดังนั้นธงหางนกแซงแซวจึงเข้าไปรวมเรียกว่าธงนายพลเรือด้วย ฉะนั้นจึงไม่มีชื่อธงหางนกแซงแซวอยู่ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ ธงหมายยศนายพลเรือจัตวายังคงใช้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๙ จึงยกเลิกตามความในมาตรา ๘ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน *(รูปที่ ๑๐๓)*

ธงหางจระเข้

บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกตามพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ร.ศ. ๑๑๐ ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ในรัชกาลที่ ๕ ลักษณะธงแบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนต้นพื้นสีแดงตรงกลางเป็นรูปวงจักรสีขาว ๔ ดวง ตอนปลายสีขาบ ยาว ๓๐ ฟุต กว้าง ๖ นิ้ว ใช้ในเรือรบ เป็นที่หมายตำแหน่งผู้บังคับเรือ ธงที่มีจักร ๔ ดวง หมายยศเรือเอก จักร ๓ ดวง หมายยศนายเรือโท จักร ๒ ดวงหมายยศนายเรือตรี จักร ๑ ดวงหมายยศนายเรือจัตวา

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงหางจระเข้นี้ชักขึ้นบนเสาเพื่อเป็นเครื่องหมายเฉพาะนายเรือเท่านั้น และยังเรียกชื่อว่า **ธงหางจระเข้** เหมือนเดิม ลักษณะธงแบ่งออกเป็น ๒ ตอน ตอนต้นกว้าง ๗ นิ้ว พื้นสีแดง ตอนปลายแหลมเรียว ยาว ๓ วา พื้นสีขาบ กลางธงไม่มีรูปจักร *(รูปที่ ๑๑๐)*

พ.ศ. ๒๔๕๓ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เปลี่ยนชื่อเรียกว่า **ธงนายเรือ** ตามความในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ลงวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

ธงนายเรือ

ลักษณะธงแบ่งออกเป็น ๒ ตอน รูปร่างแบบธงหางจระเข้ ขนาดกว้างตอนต้น ๑๘

เซ็นติเมตร ปลายเรียวแหลม ยาว ๖ เมตร ส่วนหนึ่งตอนต้นสีแดง สองส่วนตอนปลายสีขาบ ใช้ชักขึ้นบนเสาเป็นที่หมายยศนายเรือ ธงนี้สมัยต่อมาเรียกว่า **ธงผู้บังคับการเรือ** *(รูปที่ ๑๑๐ ดูเรื่องธงผู้บังคับการเรือในหมวดธงประจำตำแหน่ง)*

ธงผู้ใหญ่

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ตามความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ลงวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ลักษณะธงตอนต้นกว้าง ๑๔ นิ้ว ยาวศอกคืบเรียวปลายแหลม ส่วนหนึ่งข้างต้นพื้นสีขาบ สองส่วนข้างปลายพื้นสีขาว มีรูปจักรสีขาวอยู่กลางพื้นสีขาบ ใช้คู่กับธงหางจระเข้ เมื่อเรือหลวงทอดอยู่นอกพระมหานครตั้งแต่ ๒ ลำขึ้นไป หากชักธงหางจระเข้ขึ้นไว้บนเสาใหญ่ทุกลำ ถ้าเรือลำใดชักธงผู้ใหญ่นี้ขึ้นบนเสาหลังด้วย หมายความว่านายเรือผู้ใหญ่ได้อยู่ในเรือลำนั้น

ธงนี้ใช้มาจนถึงรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ออกบังคับใช้ ในส่วนที่ว่าด้วยธงผู้ใหญ่นั้นลักษณะทั่วไปคงเดิม แต่บอกรายละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น คือตอนต้นกว้าง ๓๖ เซ็นติเมตร ยาว ๗๕ เซ็นติเมตร เรียวปลายแหลม ส่วนหนึ่งข้างต้นพื้นสีขาบ สองส่วนข้างปลายพื้นสีขาว มีรูปจักรสีขาวอยู่กลางพื้นสีขาบ ชักขึ้นบนเสาหลังของเรือลำใดหมายความว่านายทหารผู้ใหญ่ในกระบวนเรืออยู่ในเรือลำนั้นเว้นแต่นายทหารนั้นเป็นนายพล จึงเปลี่ยนไปใช้ธงหมายยศนายพลเรือแทน ธงผู้ใหญ่นี้ต่อมาได้ยกเลิกใช้ตามพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ *(รูปที่ ๑๑๑)*

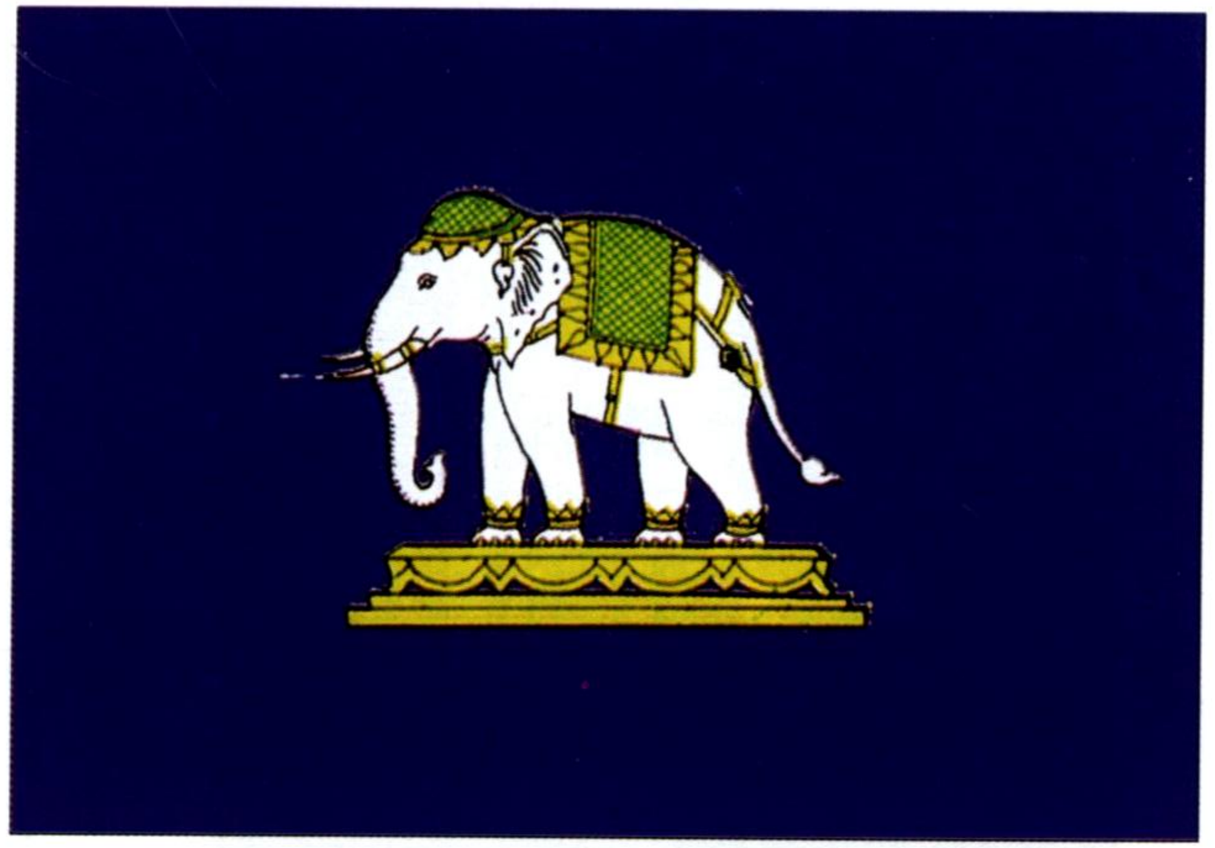

รูปที่ ๑๐๐ ธงเกตุหรือธงฉาน

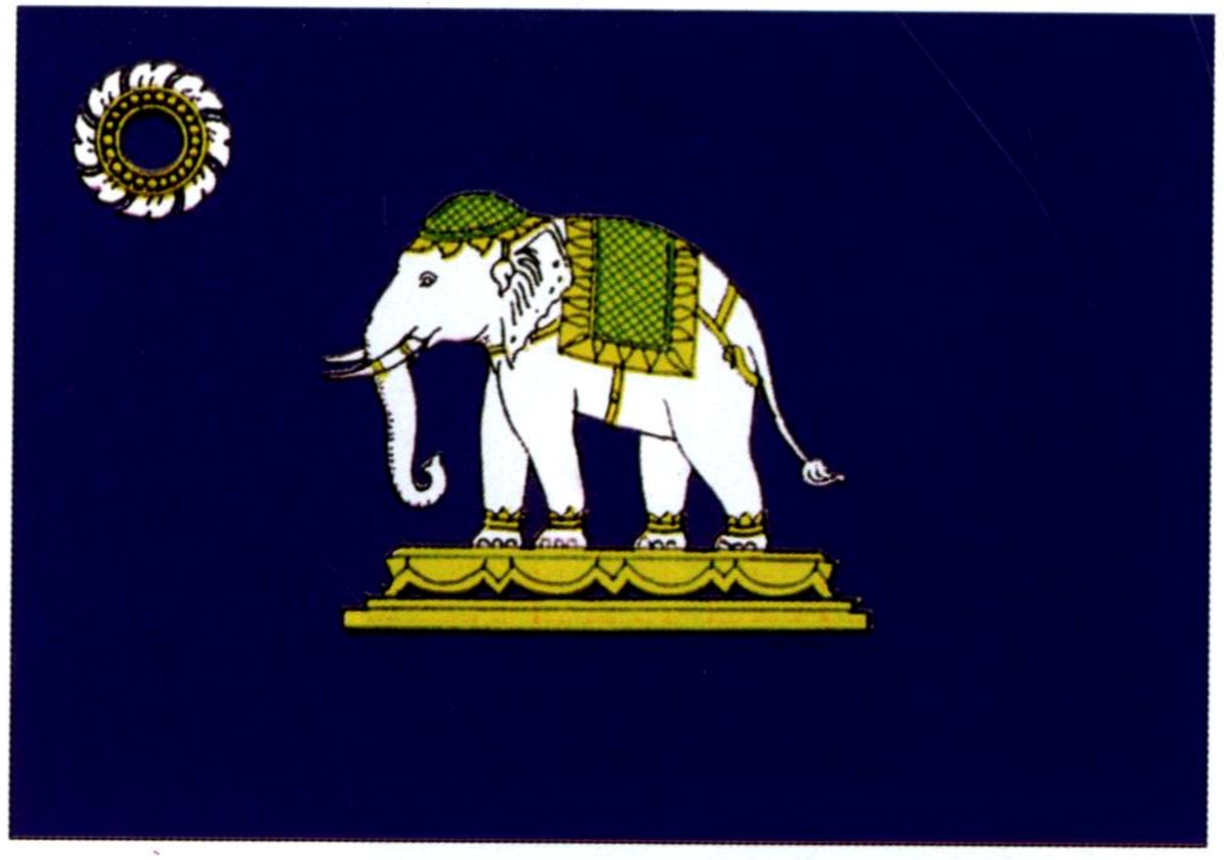

รูปที่ ๑๐๑ ธงนายพลเรือโท

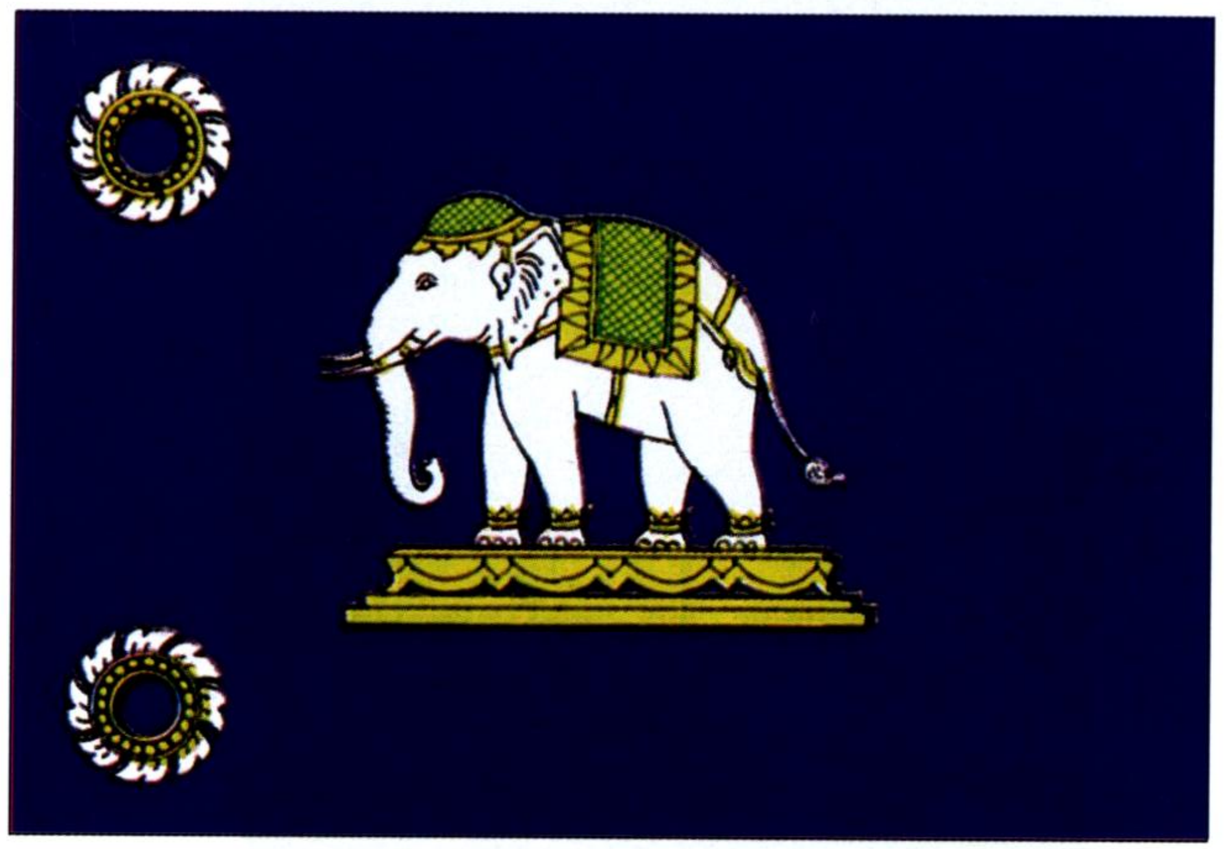

รูปที่ ๑๐๒ ธงนายพลเรือตรี

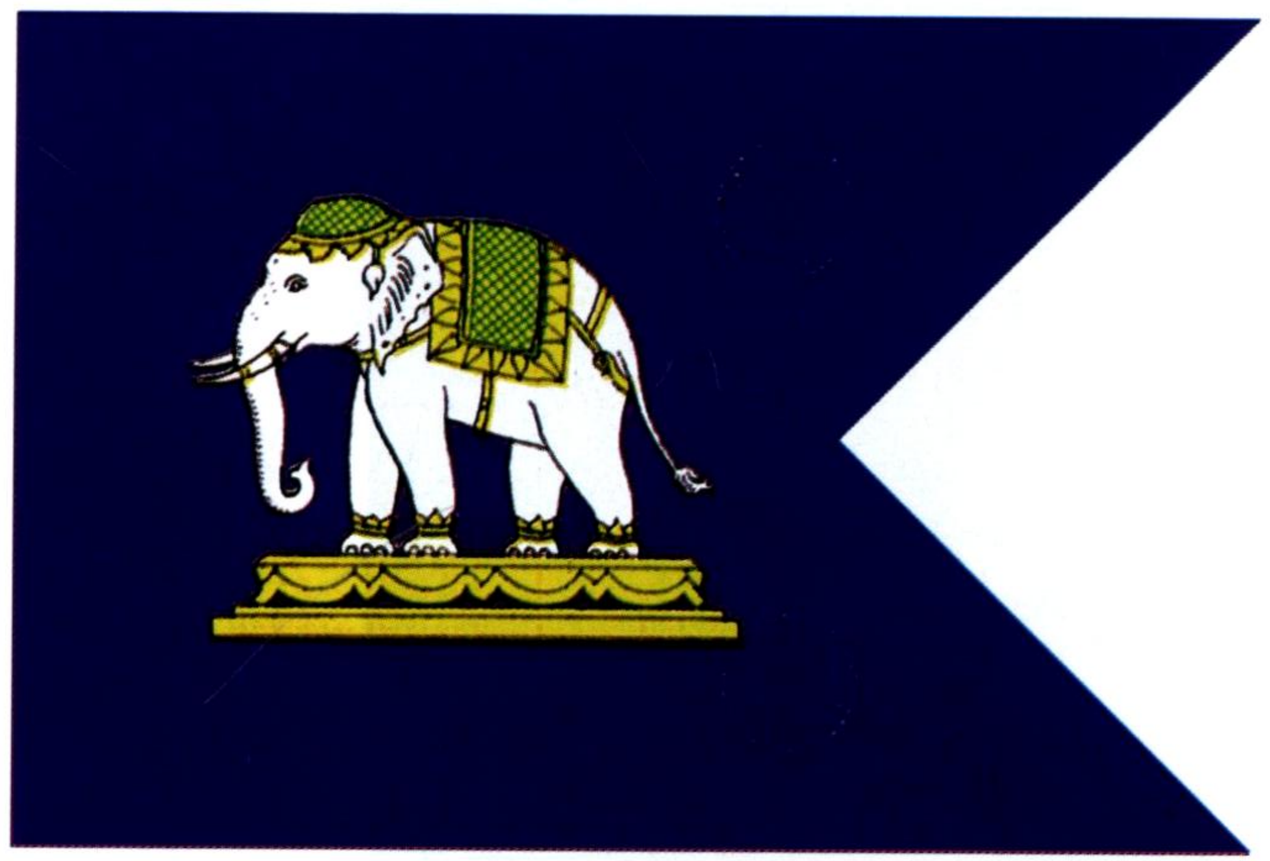

รูปที่ ๑๐๓ ธงนายพลเรือจัตวาหรือธงหางแซงแซว

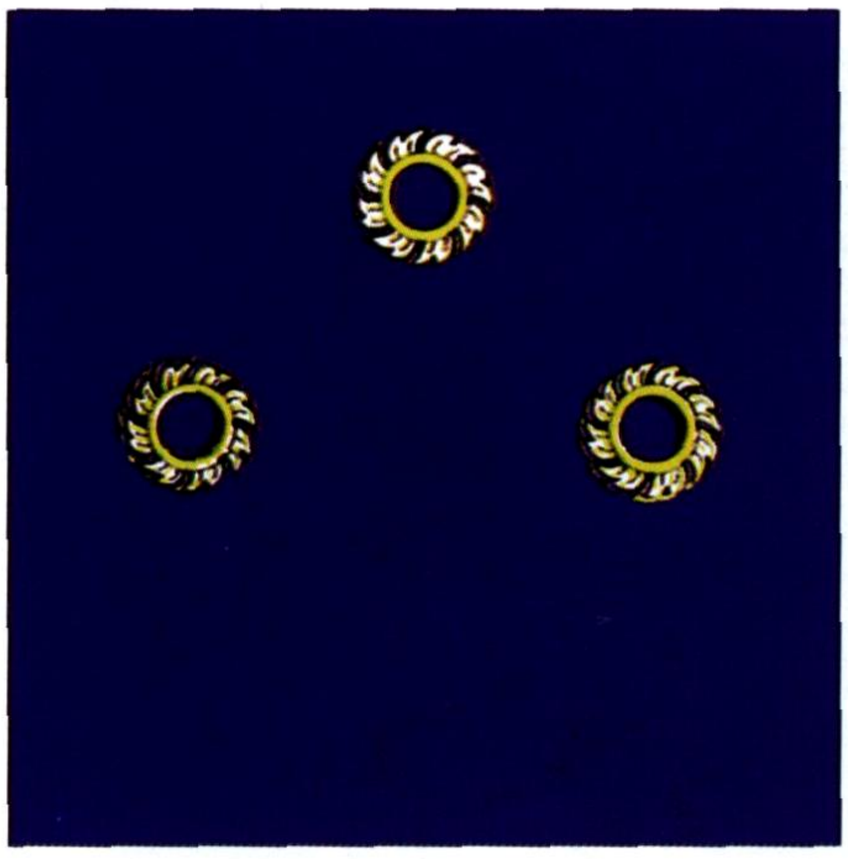

รูปที่ ๑๐๔
ธงนายพลเรือเอก พ.ศ. ๒๔๗๙

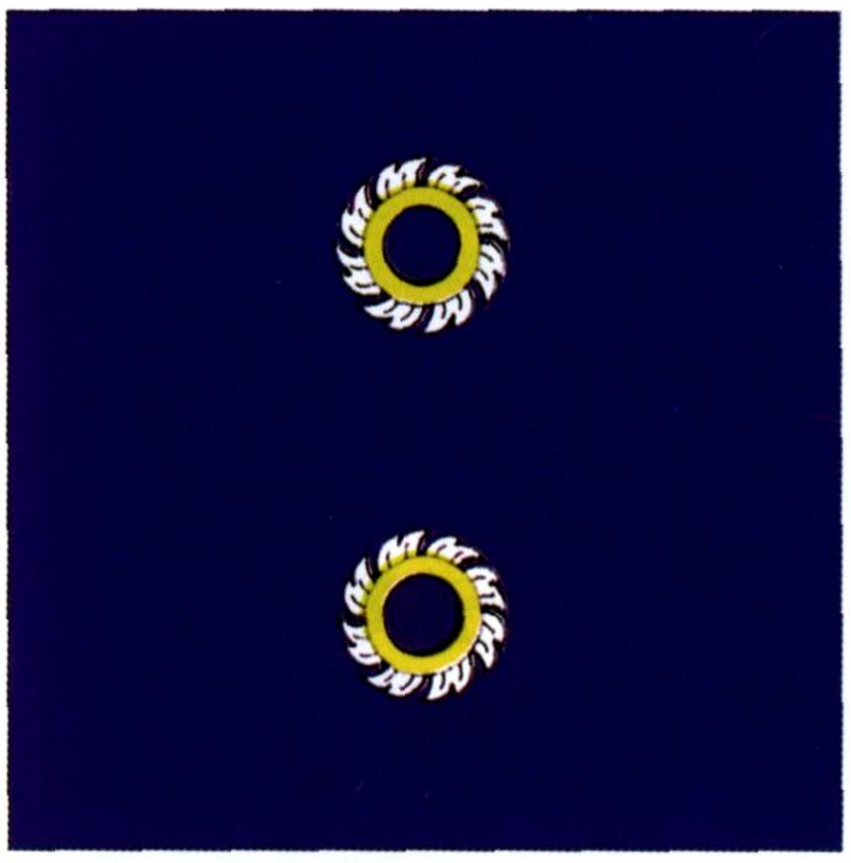

รูปที่ ๑๐๕
ธงนายพลเรือโท พ.ศ. ๒๔๗๙

รูปที่ ๑๐๖
ธงนายพลเรือตรี พ.ศ. ๒๔๗๙

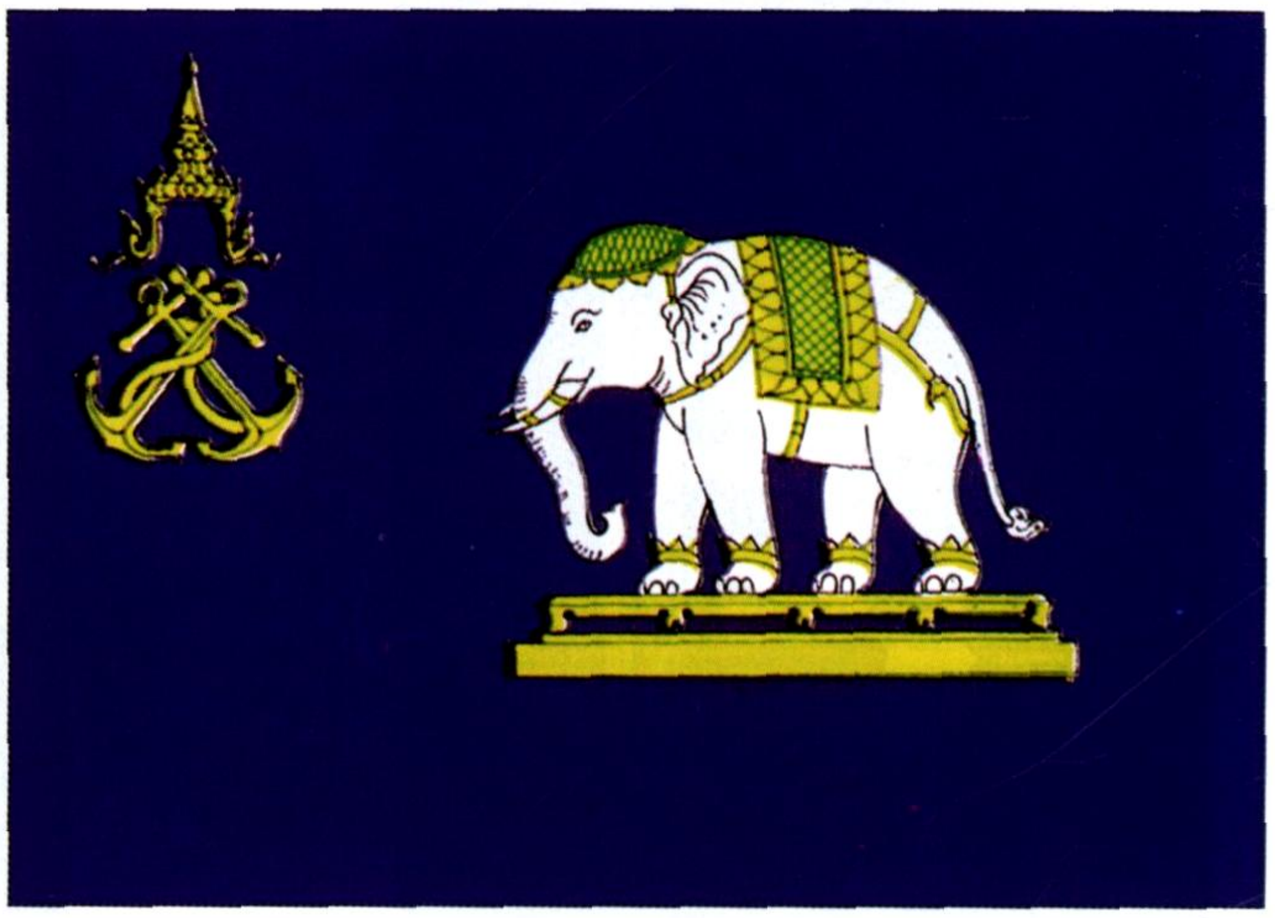

รูปที่ ๑๐๗
ธงจอมพลเรือ พ.ศ. ๒๔๕๓

รูปที่ ๑๐๘
ธงจอมพลเรือ พ.ศ. ๒๔๗๙

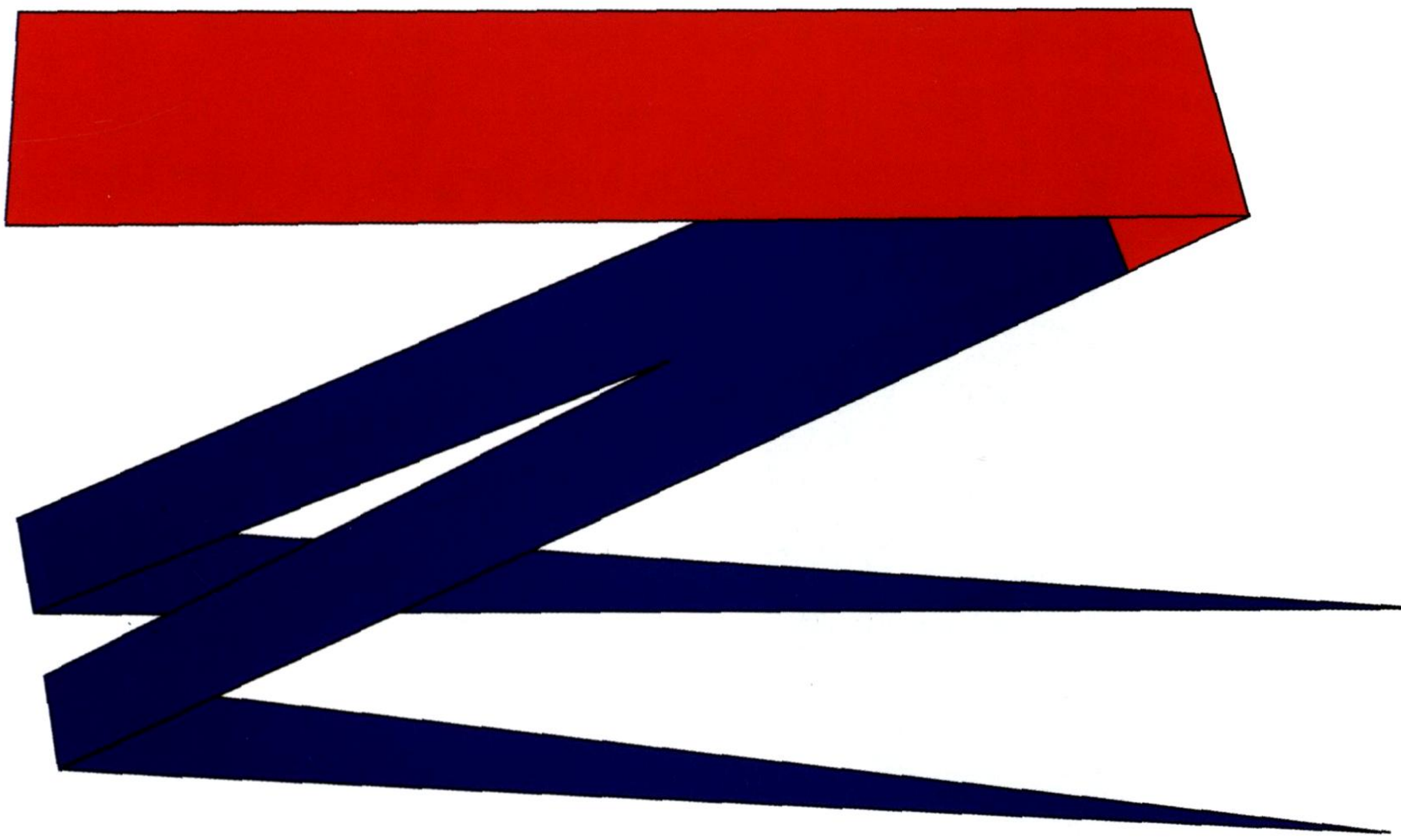

รูปที่ ๑๐๙ ธงหางแซงแซว

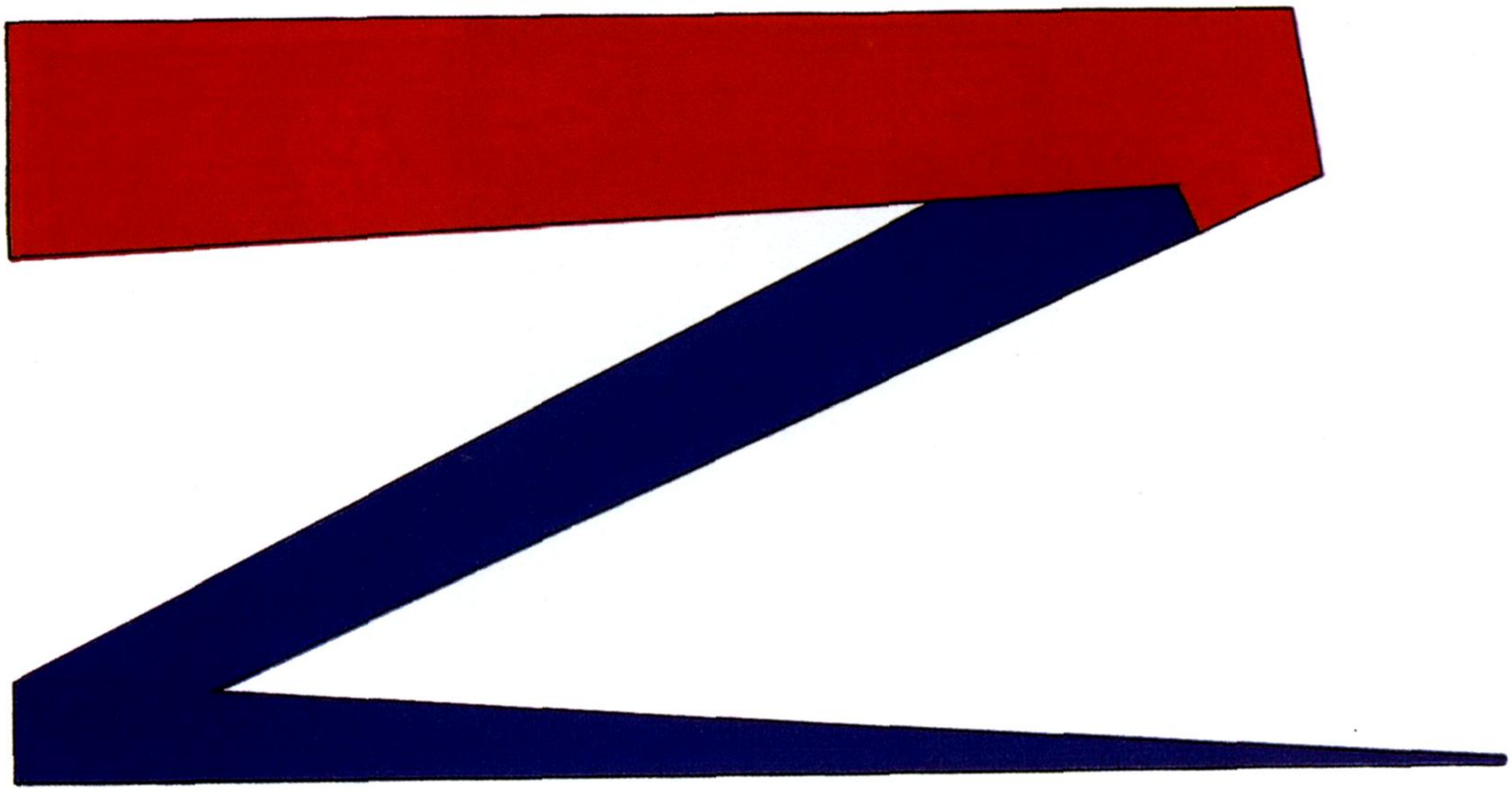

รูปที่ ๑๑๐ ธงหางจระเข้ ธงนายเรือ หรือธงผู้บังคับการเรือ

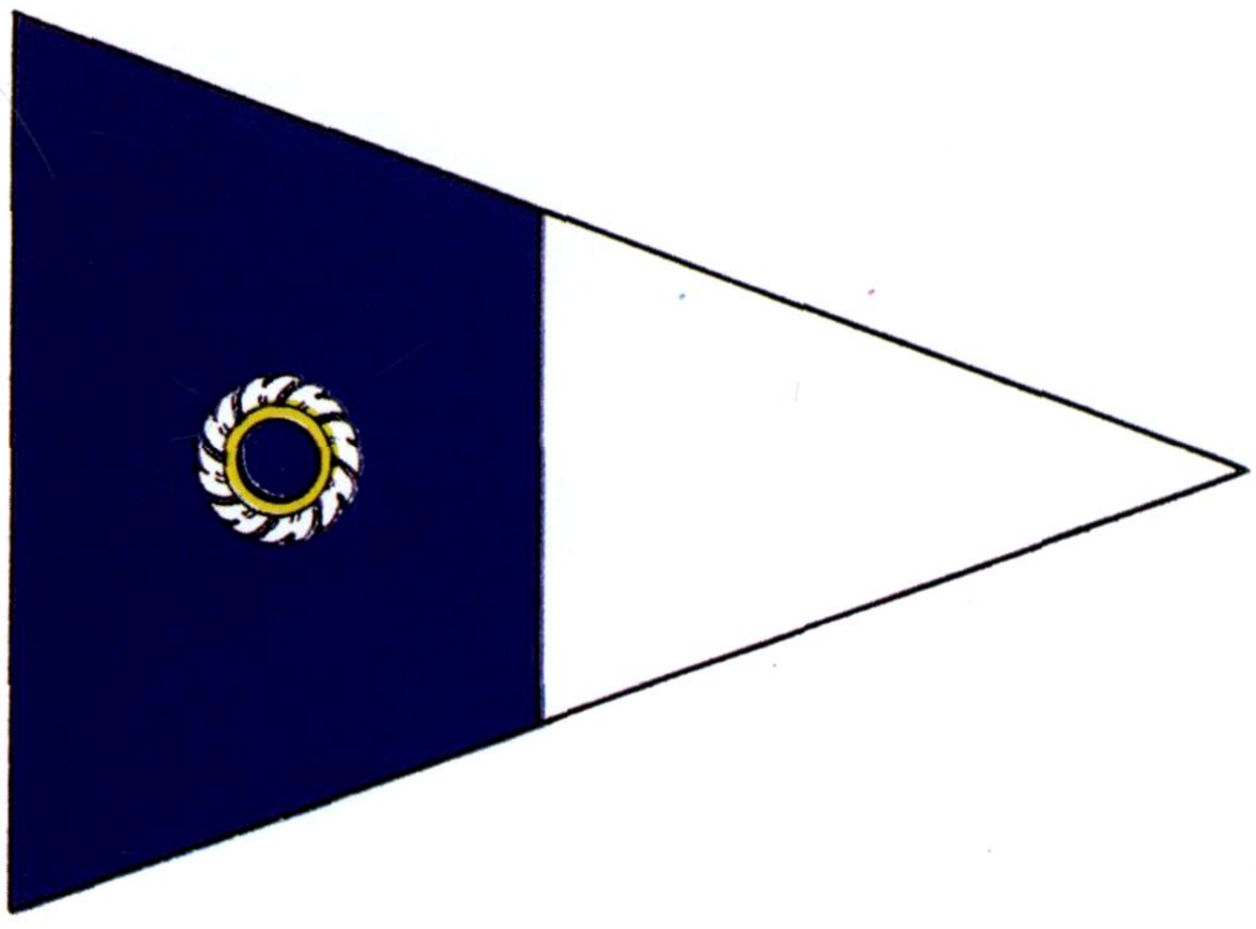

รูปที่ ๑๑๑ ธงผู้ใหญ่

หมวดธงราชการทั่วไป

หมวดธงราชการทั่วไป

หมายถึงธงที่บัญญัติขึ้นใช้ในราชการต่างๆ เช่นใช้กับเรือหลวง เรือนำร่อง และใช้ประจำสำหรับหน่วยราชการต่างๆ เป็นต้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ธงเรือหลวง

สร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า ขณะนั้นธงเรือหลวงกับเรือค้าขายของราษฎรไทยใช้ธงพื้นแดงเหมือนกัน ไม่มีสิ่งใดเป็นเครื่องสังเกตว่าลำใดเป็นเรือหลวง จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มรูปจักรสีขาวอันเป็นนามแห่งพระราชวงศ์ไว้กลางธงพื้นแดง ธงจักรนี้ได้ใช้ตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ ๒ *(รูปที่ ๑๐๒)* ในรัชกาลนี้ได้ช้างเผือกมาสู่พระบรมโพธิสมภารถึง ๓ เชือกด้วยกัน เป็นเหตุการณ์พิเศษที่ไม่มีในประเทศอื่น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มรูปช้างเผือกลงในวงจักรกลางธงเรือหลวงของเดิม ฉะนั้นลักษณะธงเรือหลวงจึงเปลี่ยนแปลงไป *(รูปที่ ๑๐๓)*

ครั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกำหนดแบบอย่างของธงชาติไทยขึ้นใหม่ เป็นธงพื้นแดงมีรูปช้างเผือกอยู่กลาง และพร้อมกันนั้นทรงกำหนดแบบธงเรือหลวงใหม่ด้วย คือให้เป็นธงพื้นสีขาบ ภายในมีรูปช้างเผือกสีขาว *(รูปที่ ๑๐๔)*

พ.ศ. ๒๔๓๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใช้ธงสำหรับเรือหลวงใหม่ เป็นธงพื้นแดง กลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น ที่มุมธงข้างบนมีจักร สำหรับชักที่ท้ายเรือพระที่นั่งและเรือรบหลวงทั้งปวง เรียกชื่อในขณะนั้นว่า **ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น** ตามความในพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบออย่างธงสยาม ร.ศ. ๑๑๐ ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ *(รูปที่ ๑๐๕)*

พ.ศ. ๒๔๔๐ ธงเรือหลวงได้เปลี่ยนแบบอีกครั้งหนึ่ง ตามที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ลงวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ คือมีลักษณะเป็นธงพื้นแดง กลางธงเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา ตัดรูปจักรสีขาวที่มุมธงออก ใช้สำหรับชักขึ้นในเรือหลวงทั้งปวง ที่ป้อม และที่พักทหารทั้งหลาย ซึ่งสังกัดอยู่ในกรมทหารเรือ *(รูปที่ ๑๐๖)*

พ.ศ. ๒๔๕๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ธงเรือหลวงได้

เปลี่ยนชื่อเป็น **ธงราชการ** ตามความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ลักษณะธงยังคงเดิม ใช้สำหรับชักที่เรือหลวง และสถานที่ราชการต่างๆ ใช้มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ จึงยกเลิกไปตามความในมาตรา ๒ แห่งพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐

ธงนำร่อง

สร้างขึ้นใช้เป็นครั้งแรกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามความในพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ลักษณะธงเป็นรูปช้างเผือกอยู่กลางธงพื้นแดงซึ่งมีขอบขาวโดยรอบ ใช้ชักขึ้นที่เสาหน้าเรือซึ่งทำหน้าที่นำร่องและเป็นธงหมายตำแหน่งพนักงานนำร่อง ธงนำร่องแบบนี้ได้ใช้มาจนตลอดรัชกาล *(รูปที่ ๑๑๗)*

ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแบบธงชาติเป็นธงไตรรงค์ ตามความในพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ลงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ นั้น ธงนำร่องได้เปลี่ยนแบบไปด้วย คือมีลักษณะเหมือนธงไตรรงค์ แต่มีขอบสีขาวโดยรอบ ใช้เป็นเครื่องหมายพนักงานนำร่องและชักขึ้นที่เสาหน้าเรือที่ทำหน้าที่นำร่อง *(รูปที่ ๑๑๘)*

พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้มีพระราชบัญญัติธงฉบับใหม่ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ออกบังคับใช้ ลักษณะของธงนำร่องในพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังไม่เปลี่ยนแปลง แต่ได้กำหนดลักษณะธงให้ชัดเจนยิ่งขึ้น คือเป็นรูปสี่เหลี่ยม ขนาดกว้าง ๘ ส่วน ยาว ๑๒ ส่วน ขอบธงโดยรอบที่เป็นแถบสีขาวนั้นกว้าง ๑ ใน ๘ ของส่วนกว้างของธง

ธงค้าขาย

บัญญัติขึ้นใช้เป็นครั้งแรกตามประกาศเพิ่มเติมและแก้ไขพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ลงวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๙ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม ขนาดกว้าง ๑ ส่วน ยาว ๑ ๑/๒ ส่วน พื้นธงเป็นแถบสีขาวสลับแดง แถบสีขาวกว้าง ๑/๖ ของส่วนกว้างของธง แถบขาวทั้งสองนี้ทาบห่างจากขอบบนและล่างของธง ๑/๖ ของส่วนกว้างของธง *(รูปที่ ๑๑๙)* ธงค้าขายนี้ต่อมายกเลิกไปตามพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ มาตรา ๒ ลงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐

ธงฉาน

เดิมเป็นธงสำหรับหมายยศนายทหารเรือ ยศตั้งแต่แม่ทัพเรือจนถึงนายพลเรือตรี ดังกล่าวมาแล้วในเรื่องธงฉานในหมวดธงหมายยศ ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อตราพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ออกบังคับใช้ ธงฉานจึงเปลี่ยนหน้าที่จากธงหมายยศเป็นธงราชการ คือใช้สำหรับชักขึ้นที่หน้าเรือหลวงทั้งปวงซึ่งเป็นเรือพระที่นั่ง หรือเรือรบขณะที่อยู่ในราชการ ถ้าชักขึ้นที่ปลายพรวนเสาหน้าเรือลำใด ให้เป็นเครื่องหมายว่าเรือลำนั้นเป็นเรือยามประจำอ่าว นอกจากนี้ยังใช้เป็นธงประจำกองสำหรับทหารเรือในเวลาขึ้นบกด้วย ลักษณะของธงฉานคือเป็นธงสี่เหลี่ยม พื้นสีขาบ กลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา *(รูปที่ ๑๒๐)*

พ.ศ. ๒๔๖๐ เมื่อเปลี่ยนธงชาติจากธงช้างเผือกเป็นธงไตรรงค์ ธงฉานก็ได้รับการเปลี่ยนแปลงด้วยพร้อมกัน ตามความในพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ลงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ มาตรา ๔ มีลักษณะพื้นธงเหมือนธงไตรรงค์ กลางธงมีรูปสมอไขว้กับจักรภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง ใช้สำหรับชักขึ้นที่เสาหน้าเรือหลวงทั้งปวงซึ่งเป็นเรือพระที่นั่งหรือเรือรบในขณะที่ประจำการ และชักขึ้นที่ปลายพรวนหน้าเรือเมื่อทำหน้าที่เรือยามประจำอ่าว *(รูปที่ ๑๒๑)*

พ.ศ. ๒๔๗๙ ตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ลักษณะธงฉานมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่เพิ่มระเบียบการใช้อีกข้อหนึ่งคือ ถ้าชักขึ้นที่เสาก๊าฟของเรือลำใด เป็นเครื่องหมายว่าในเรือลำนั้นเป็นที่ตั้งของศาลทหาร ซึ่งกำลังดำเนินการพิจารณาคดีอยู่

ธงทหารเรือ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ปรากฏความในพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ลงวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ลักษณะเป็นธงสี่เหลี่ยม พื้นสีแดง กลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา มุมธงบนหน้าช้างมีรูปสมอไขว้กับจักรอยู่ภายใต้พระมหามงกุฎสีเหลือง ใช้ชักที่ท้ายเรือและสถานที่ราชการต่างๆ เป็นเครื่องหมายว่าเรือและสถานที่นั้นๆ ขึ้นอยู่ในกระทรวงทหารเรือ *(รูปที่ ๑๒๒)*

ธงราชนาวี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใช้เป็นครั้งแรก ตามความในพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ลงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ ลักษณะธงเป็นรูปสี่เหลี่ยม พื้นธงสีเหมือนธงไตรรงค์ แต่มีวงกลมสีแดงซึ่งขอบวงจดพื้นสีแดงของธงอยู่ตรงกลาง ภายในวงกลมนั้นมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสา ใช้สำหรับชักที่ท้ายเรือและสถานที่ราชการต่างๆ ของราชนาวี *(รูปที่ ๑๒๓)*

พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้มีพระราชบัญญัติธง ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ประกาศออกบังคับใช้ ลักษณะธงและระเบียบการใช้ไม่เปลี่ยนแปลง ธงราชนาวีนี้ยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน[๑]

นอกจากนี้ธงราชการอื่นๆ ใช้ชักขึ้นเฉพาะในเรือเวลาปฏิบัติการตามหน้าที่มี ๔ อย่างตามที่กำหนดไว้ในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ คือ

ธงเจ้าพนักงานการท่า

ลักษณะธงเป็นรูปสามเหลี่ยม กว้าง ๑ ส่วน ยาว ๒ ส่วน ตอนต้น ๑ ใน ๓ ของความยาว เป็นสีอย่างธงชาติ (ธงไตรรงค์) ตอนปลายเป็นสีขาว *(รูปที่ ๑๒๔)*

ธงเจ้าพนักงานการไปรษณีย์

ลักษณะธงเป็นรูปสามเหลี่ยม กว้าง ๑ ส่วน ยาว ๒ ส่วน ตอนต้น ๑ ใน ๓ ของความยาว เป็นสีอย่างธงชาติ ตอนปลายเป็นสีแดง *(รูปที่ ๑๒๕)*

ธงเจ้าพนักงานการศุลกากร

ลักษณะธงเป็นรูปสามเหลี่ยม กว้าง ๑ ส่วน ยาว ๒ ส่วน ตอนต้น ๑ ใน ๓ ของความยาว เป็นสีอย่างธงชาติ ตอนปลายเป็นสีเขียวใบไม้ *(รูปที่ ๑๒๖)*

ธงเจ้าพนักงานตรวจคนเข้าเมือง

ลักษณะธงเป็นรูปสามเหลี่ยม กว้าง ๑ ส่วน ยาว ๒ ส่วน ตอนต้น ๑ ใน ๓ ของ

---

๑ พ.ศ. ๒๕๒๑

ความยาว เป็นสีอย่างธงชาติ ตอนปลายเป็นสีเหลือง *(รูปที่ ๑๒๗)*

ธงประจำกรมกองต่างๆ

ธงประจำกรมกองต่างๆ ส่วนมากเป็นธงนอกพระราชบัญญัติธง ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ กำหนดให้ใช้ธงเรือหลวง คือธงพื้นแดง ตรงกลางเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่นหันหน้าเข้าเสาเป็นหลัก โดยต้องเติมตราเมือง กรม กอง หรือตราประจำหน่วยราชการนั้นๆ ไว้ที่มุมธงบนหน้าช้าง ตราที่เติมในธงนั้นมีลักษณะอย่างไร ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาต โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วจึงให้ใช้ได้ ทั้งนี้ตามความในมาตรา ๕ แห่งพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๖ ตัวอย่างธงเหล่านี้ เช่น ธงกรมรถไฟ เติมเครื่องหมายรูปล้อรถมีปีกที่มุมธงบนหน้าช้าง ธงกรมไปรษณีย์โทรเลข เติมรูปแตรภายใต้พระมหามงกุฎ และธงกรมเจ้าท่า เติมรูปสมอภายใต้พระมหามงกุฎ (ทั้ง ๓ นี้ตามประกาศกระทรวงโยธาธิการ วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๒)

พ.ศ. ๒๔๕๓ ธงราชการต่างๆ นอกเหนือจากพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ ความในมาตรา ๕ กำหนดให้ใช้ธงราชการ คือธงพื้นแดง ตรงกลางเป็นรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา ซึ่งลักษณะเหมือนกับธงเรือหลวงสมัยก่อนเป็นหลัก แล้วเติมตราอย่างใดอย่างหนึ่งเพิ่มลงที่มุมธงด้านบนหน้าช้าง การเพิ่มเครื่องหมายต้องแจ้งกระทรวงที่เป็นเจ้าพนักงานรักษาพระราชบัญญัติธงทราบก่อน เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว จึงเป็นธงที่ใช้ได้ตามกฎหมาย ตัวอย่างเช่นธงตำแหน่งข้าราชการกรมตำรวจภูธร เติมเครื่องหมายรูปพระแสงโล่เขน (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔) ธงหมายตำแหน่งข้าราชการกรมกองตระเวน เติมตารูปเพชราวุธ (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๔) กรมเจ้าท่า เติมตรามงกุฎสีเหลืองสมอดำ มีเชือกสีเหลืองโยงจากสมอกระหวัดลงมา (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔) ธงราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข เติมตารูปพระครุฑพ่าห์สีเสนอยู่เหนือแตรงอนสีเสน (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ เป็นต้น *(ดูตัวอย่างธงกรมเจ้าท่า รูปที่ ๑๒๘)*

พ.ศ. ๒๔๖๐ เมื่อเปลี่ยนธงชาติเป็นธงไตรรงค์ ตามพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ลงวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐ แล้วนั้น ตามความใน

มาตรา ๖ แห่งพระราชบัญญัติธงฉบับนี้ได้กำหนดว่า ธงตำแหน่งราชการสำหรับหน้าที่กระทรวงทบวงกรมต่างๆ นั้น ให้มีลักษณะเหมือนธงไตรรงค์ แต่ต้องเติมเครื่องหมายอย่างหนึ่งอย่างใดลงที่กลางธงเป็นสำคัญ กระทรวงทบวงกรมใดจะใช้เครื่องหมายอย่างใด ต้องแจ้งความให้เจ้ากระทรวงผู้ทำหน้าที่รักษาพระราชบัญญัติธงทราบก่อน เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตและประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วจึงเป็นธงที่ใช้ได้ตามกฎหมาย เจ้ากระทรวงผู้ทำหน้าที่รักษาพระราชบัญญัติธงจะจดทะเบียนธงไว้เป็นหลักฐาน

ตัวอย่างธงราชการสมัยนี้ เช่น กรมเรือยนต์และธงราชการในราชสำนักทั่วไป เครื่องหมายธงเป็นรูปอักษร **ร** มีพระมหามงกุฎอยู่ข้างบน (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๐) ธงกรมตำรวจพระนครบาลและตำรวจภูธร เติมกลางธงด้วยรูปโล่เขนในวงกลมสีแดง ธงตำแหน่งข้าราชการกรมเจ้าท่า เติมกลางธงด้วยรูปพระมหามงกุฎบนสมอในวงกลมสีแดง (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๐) กระทรวงยุติธรรม กลางธงเป็นรูปตราดุลย์มีลายกนกแวดล้อม (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๐) กระทรวงมหาดไทย กลางธงเป็นรูปราชสีห์ยืนแท่นสีเหลือง (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐) กรมไปรษณีย์โทรเลข กลางธงเป็นรูปพระครุฑพ่าห์อยู่เหนือแตรงอนในวงกลมสีขาว (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๑) กระทรวงเกษตราธิการ กลางธงเป็นรูปพระยานาคในวงกลมสีน้ำเงินแก่ (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๑) ธงราชการในราชสำนัก กลางธงเป็นตัวอักษรพระนามาภิไธยย่อ **รร** ไขว้กับเลข **๖** ภายใต้เทริดสีเหลือง (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๐) เป็นต้น *(ดูตัวอย่างธงกระทรวงมหาดไทย รูปที่ ๑๒๙)*

ต่อมา มาตรา ๖ ในพระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ ถูกล้มเลิกไปโดยพระราชบัญญัติธงแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๑ ลงวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ มาตรา ๖ ในพระราชบัญญัติฉบับใหม่นี้ กำหนดให้ธงตำแหน่งราชการสำหรับกระทรวงทบวงกรมต่างๆ มีลักษณะพื้นธงเหมือนธงราชนาวี คือพื้นธงเป็นธงไตรรงค์ กลางธงมีรูปช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น หันหน้าเข้าเสา อยู่ภายในวงกลมสีแดง แต่ที่มุมธงข้างบนหน้าช้างนั้นให้เติมตราเครื่องหมายไว้เป็นสำคัญ ส่วนเครื่องหมายจะมีลักษณะอย่างใด ต้องแจ้งความให้กระทรวงเจ้าหน้าที่รักษาพระราชบัญญัตินำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วจึงเป็นธงที่ใช้ได้ตามกฎหมาย

ตัวอย่างธงสมัยนี้นั้น เช่น กระทรวงเกษตราธิการ เติมตรารูปพระยานาคที่มุมบนหน้าช้าง กระทรวงยุติธรรม เติมตรารูปดุลย์แวดล้อมด้วยกนก (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๒) กระทรวงมหาดไทยเติมรูปราชสีห์ยืนแท่น กรมเจ้าท่าเติมตรารูปพระมหามงกุฎบนสมอ (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒) กระทรวงวัง เติมรูปพระมหามนเทียร (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒) กรมตำรวจภูธร เติมรูปโล่เขน (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒) กรมตรวจคนเข้าเมือง เติมรูปราชสีห์ในขอบวงกลม ภายในวงกลมมีตัวอักษรว่า **กรมตรวจคนเข้าเมืองสยามรัฐ** (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒) กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม เติมรูปพระวิศวกรรมถือฆ้อน กรมไปรษณีย์โทรเลขเติมรูปพระครุฑพ่าห์เหนือแตรงอน (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๒) กระทรวงกลาโหม เติมรูปคชสีห์อยู่ภายในวงจักร (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๒) กระทรวงธรรมการ เติมรูปเสมาธรรมจักร (ประกาศกระทรวงทหารเรือ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๒) เป็นต้น *(ดูตัวอย่างธงกรมไปรษณีย์โทรเลข รูปที่ ๑๓๐)*

พ.ศ. ๒๔๗๙ ธงราชการทั่วไปได้รับการเปลี่ยนแปลงเป็นครั้งสุดท้าย และใช้ต่อมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ตามความในมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๙ กำหนดให้ใช้ธงชาติคือธงไตรรงค์เกลี้ยงเป็นธงราชการสำหรับกระทรวงทบวงกรมที่ไม่มีแบบอย่างธงระบุไว้ในพระราชบัญญัติ ธงชาตินี้เป็นธงหมายตำแหน่งราชการและชักประจำเสา ณ สถานที่ราชการนั้นๆ ด้วย

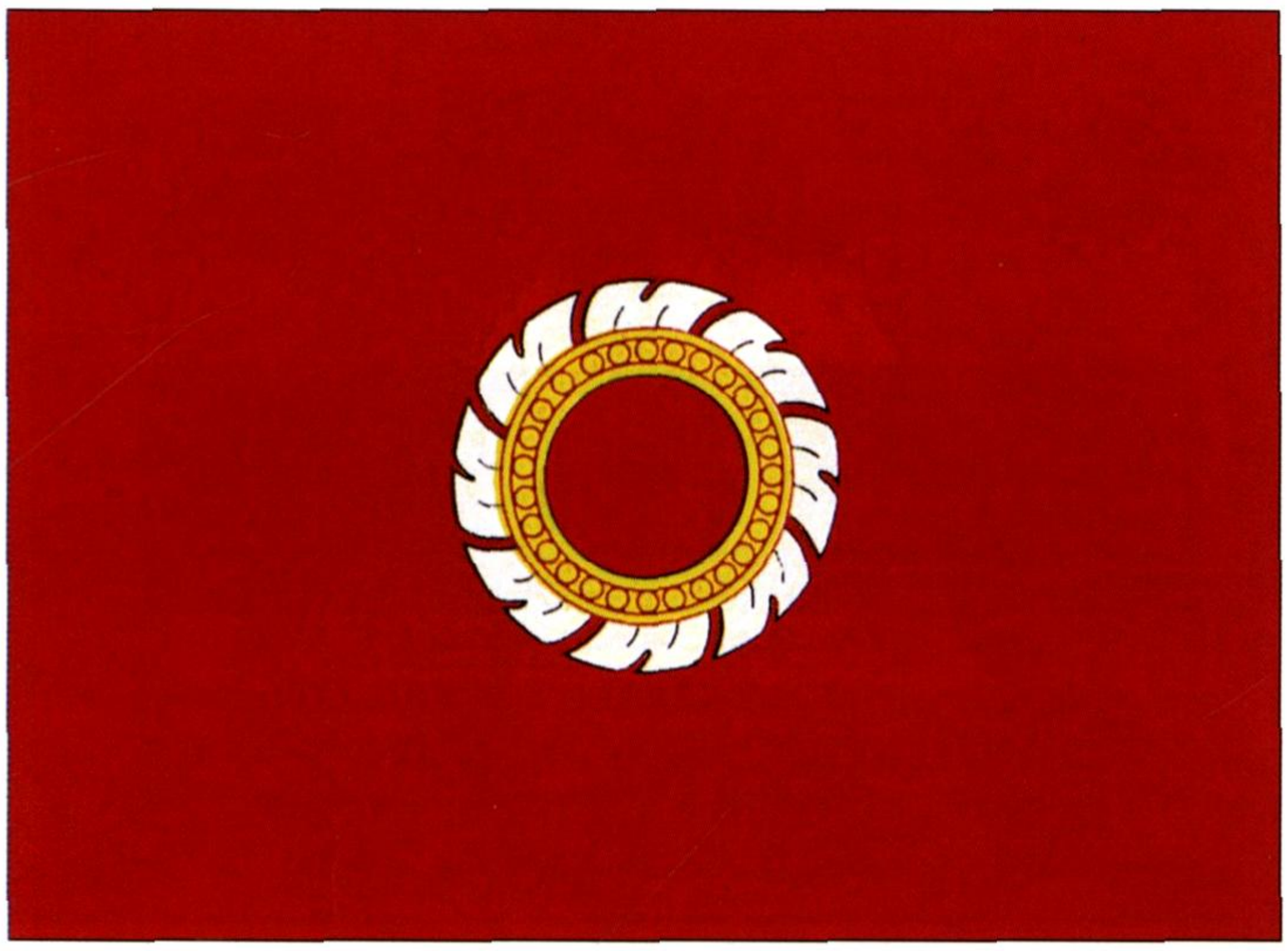

รูปที่ ๑๑๒
ธงเรือหลวง สร้างในรัชกาลที่ ๑

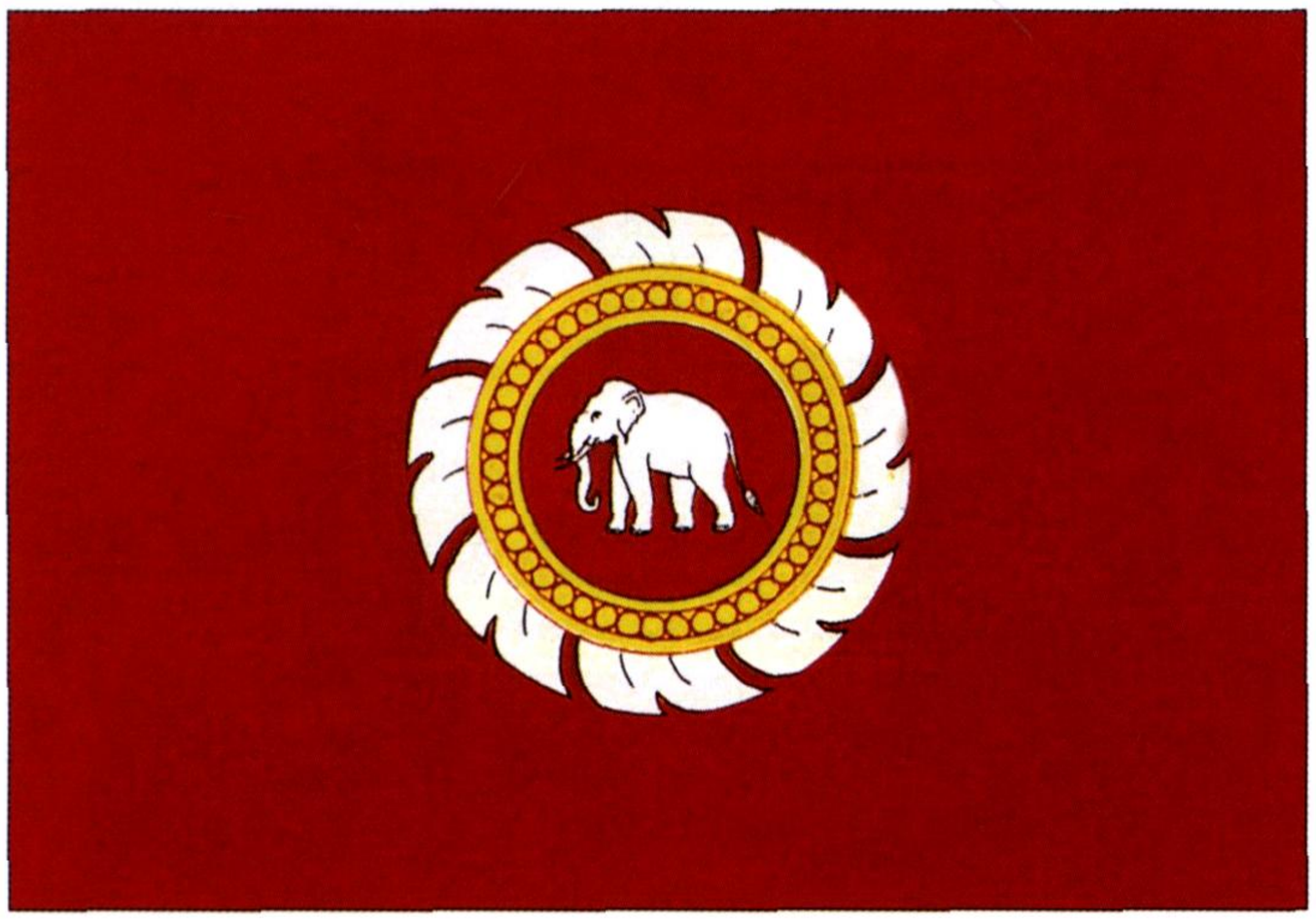

รูปที่ ๑๑๓
ธงเรือหลวง สร้างในรัชกาลที่ ๒

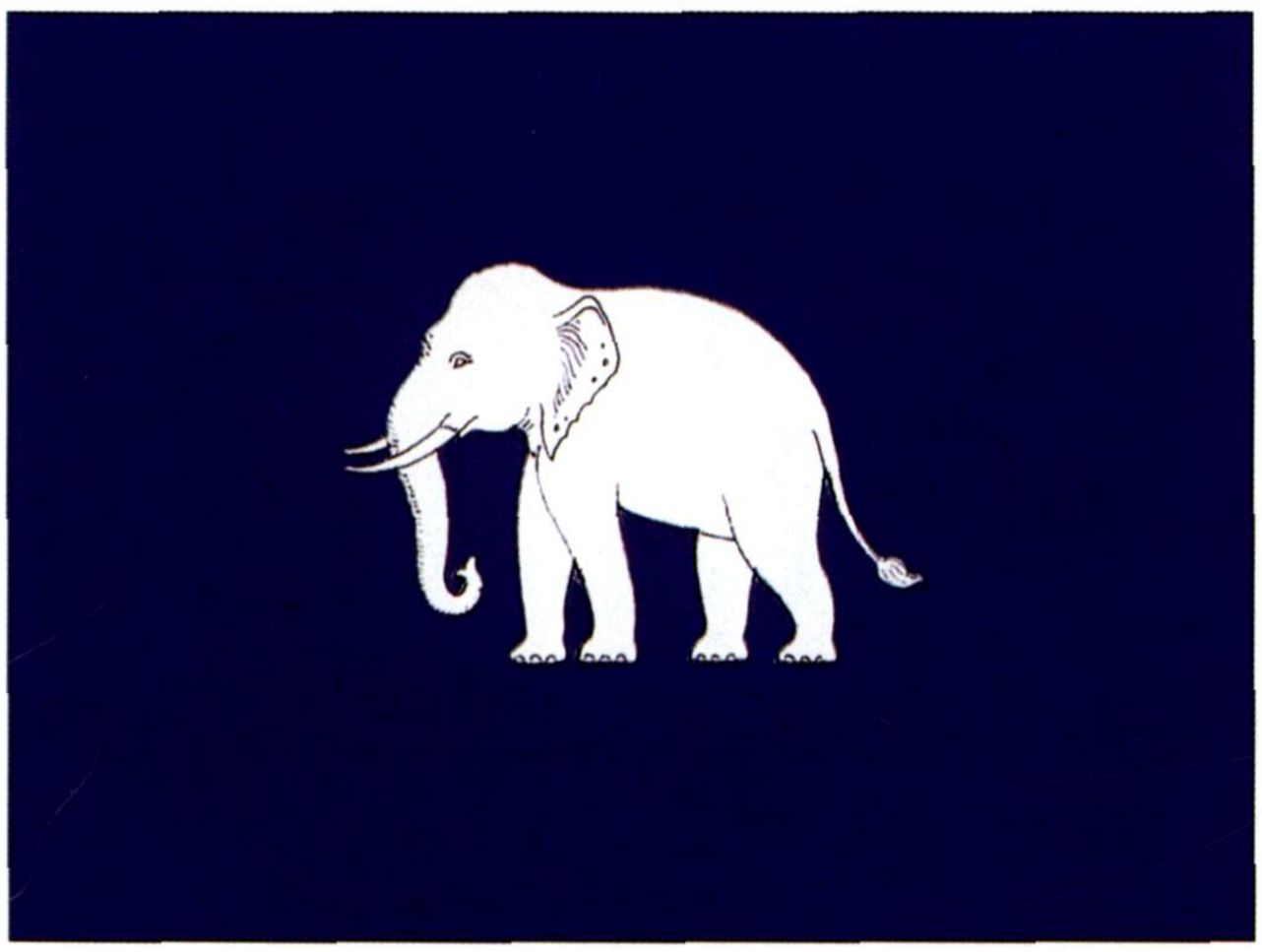

รูปที่ ๑๑๔
ธงเรือหลวง สร้างในรัชกาลที่ ๔

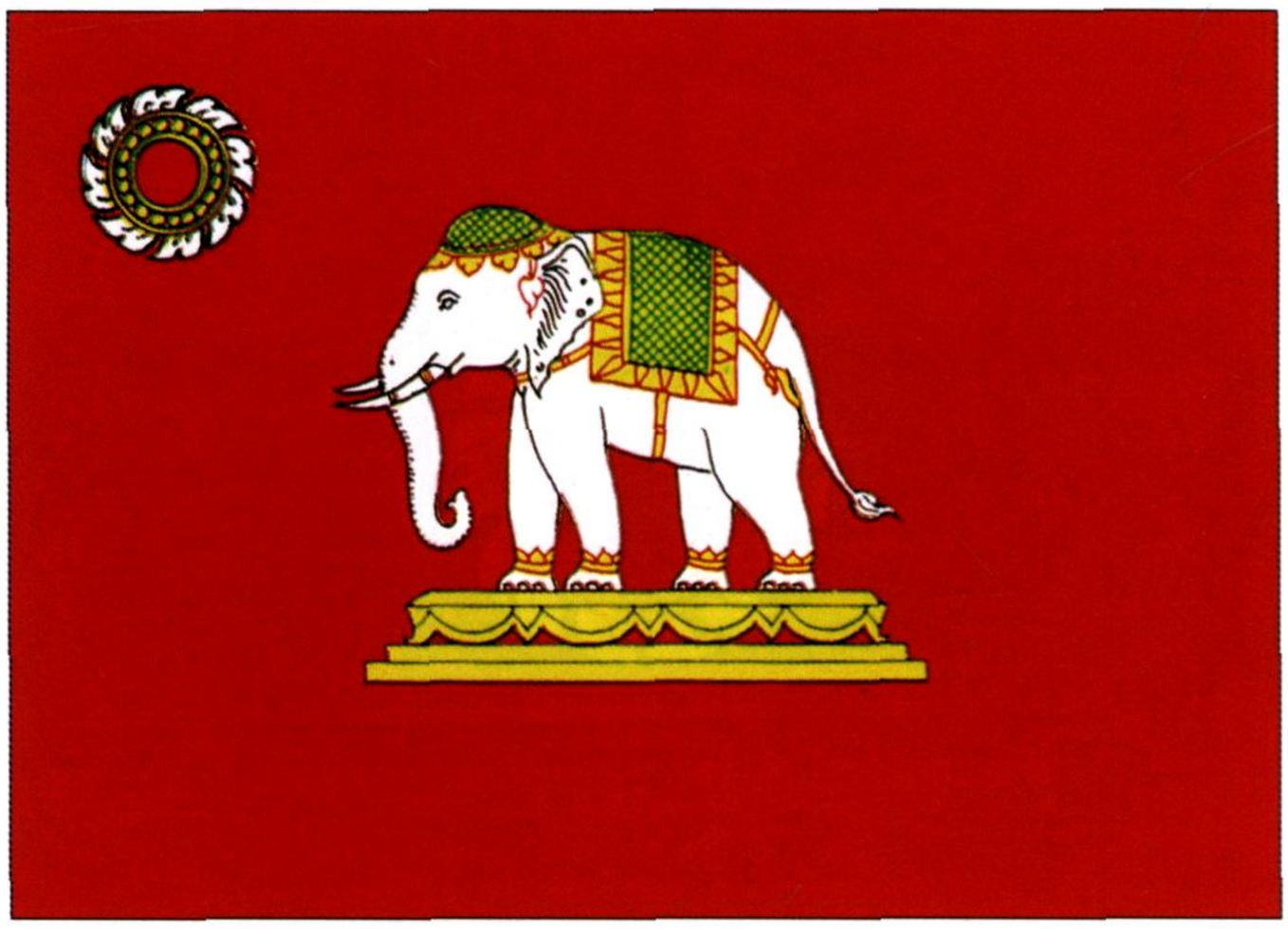

รูปที่ ๑๑๕
ธงช้างเผือกทรงเครื่องยืนแท่น
ธงเรือหลวงในรัชกาลที่ ๕

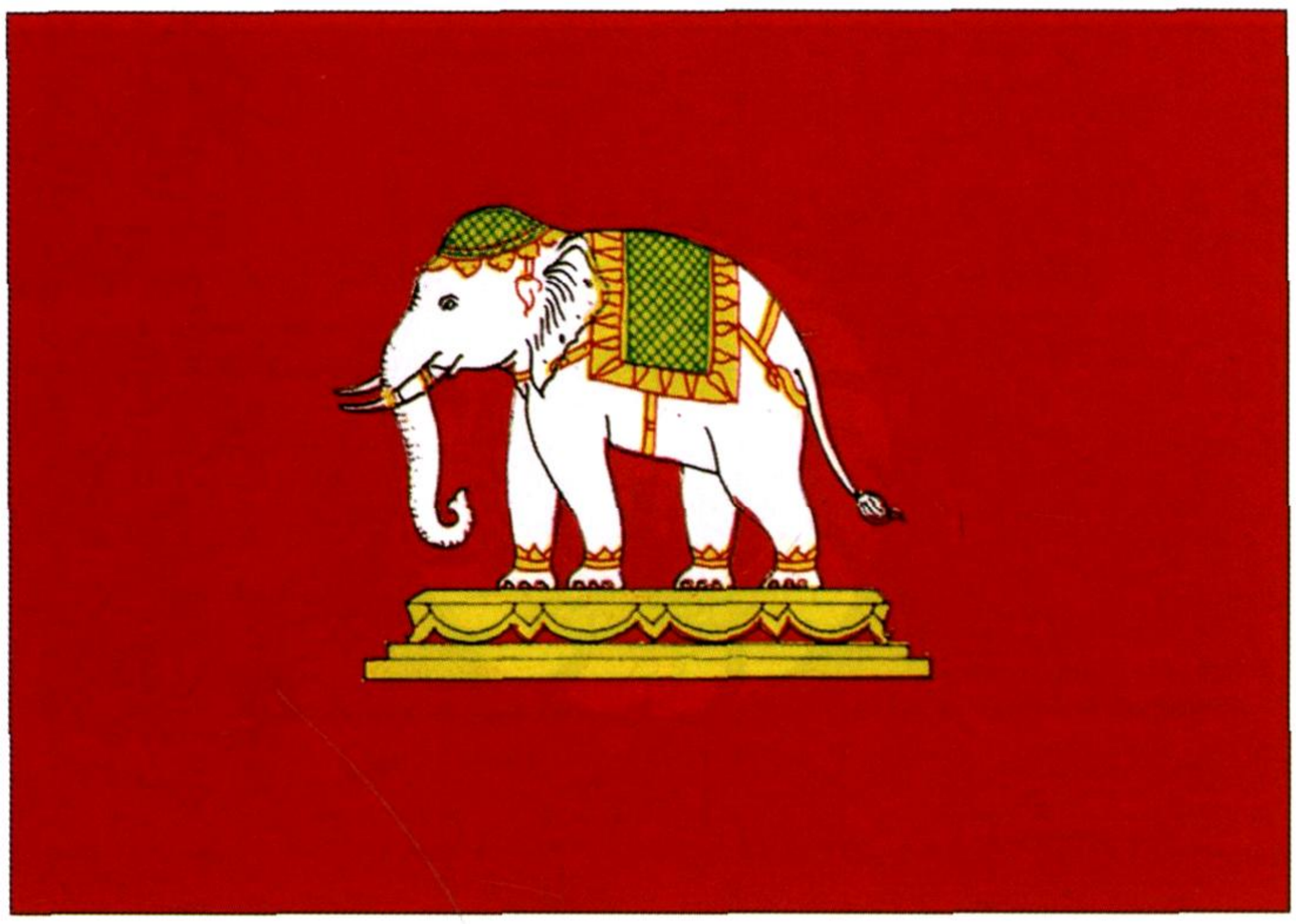

รูปที่ ๑๑๖
ธงเรือหลวง พ.ศ. ๒๔๔๐

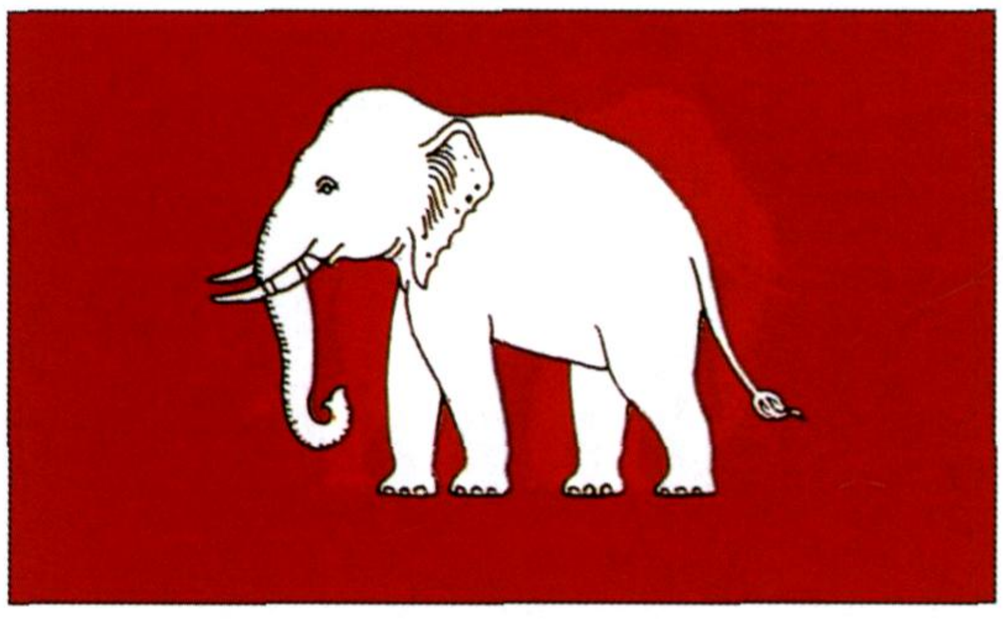

รูปที่ ๑๑๗
ธงนำร่องในรัชกาลที่ ๕

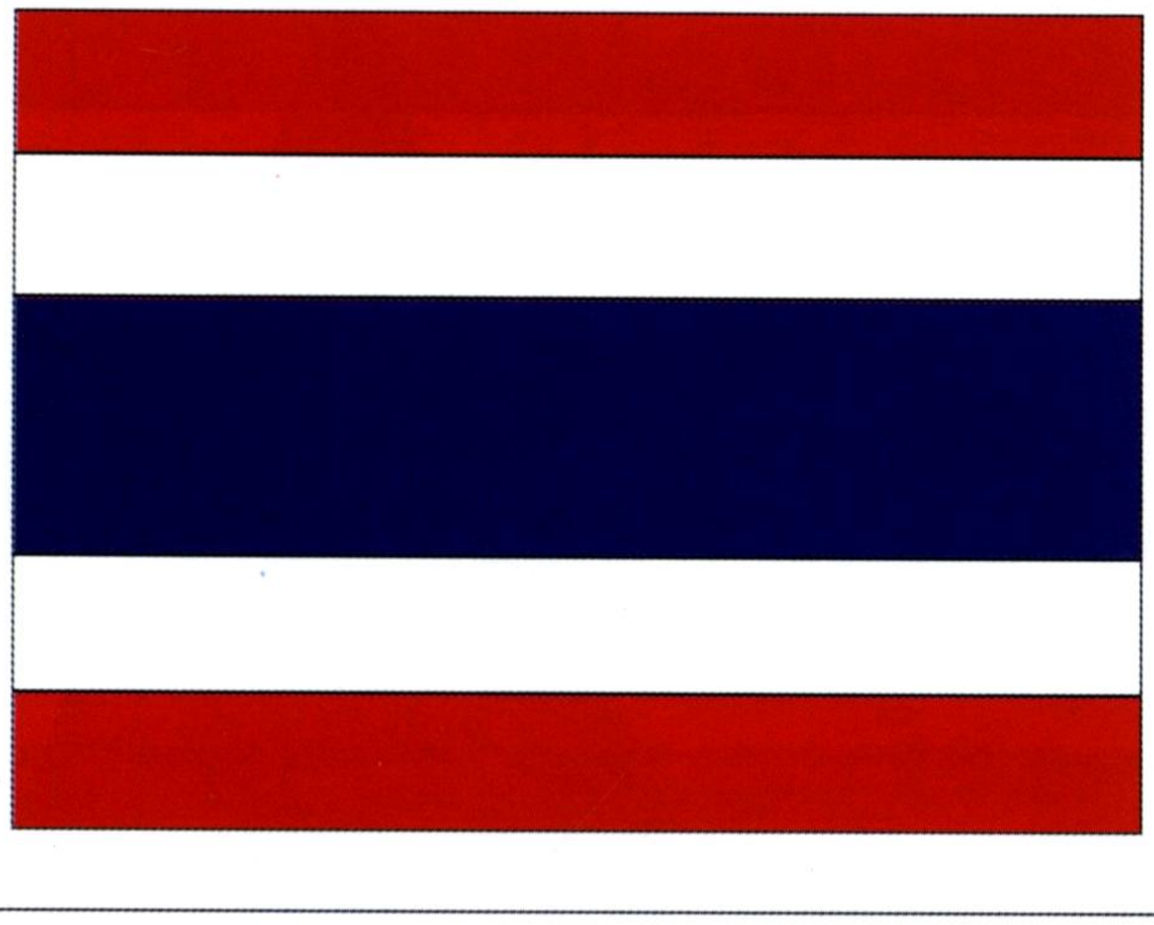

รูปที่ ๑๑๘
ธงนำร่อง พ.ศ. ๒๔๖๐
เป็นต้นมา

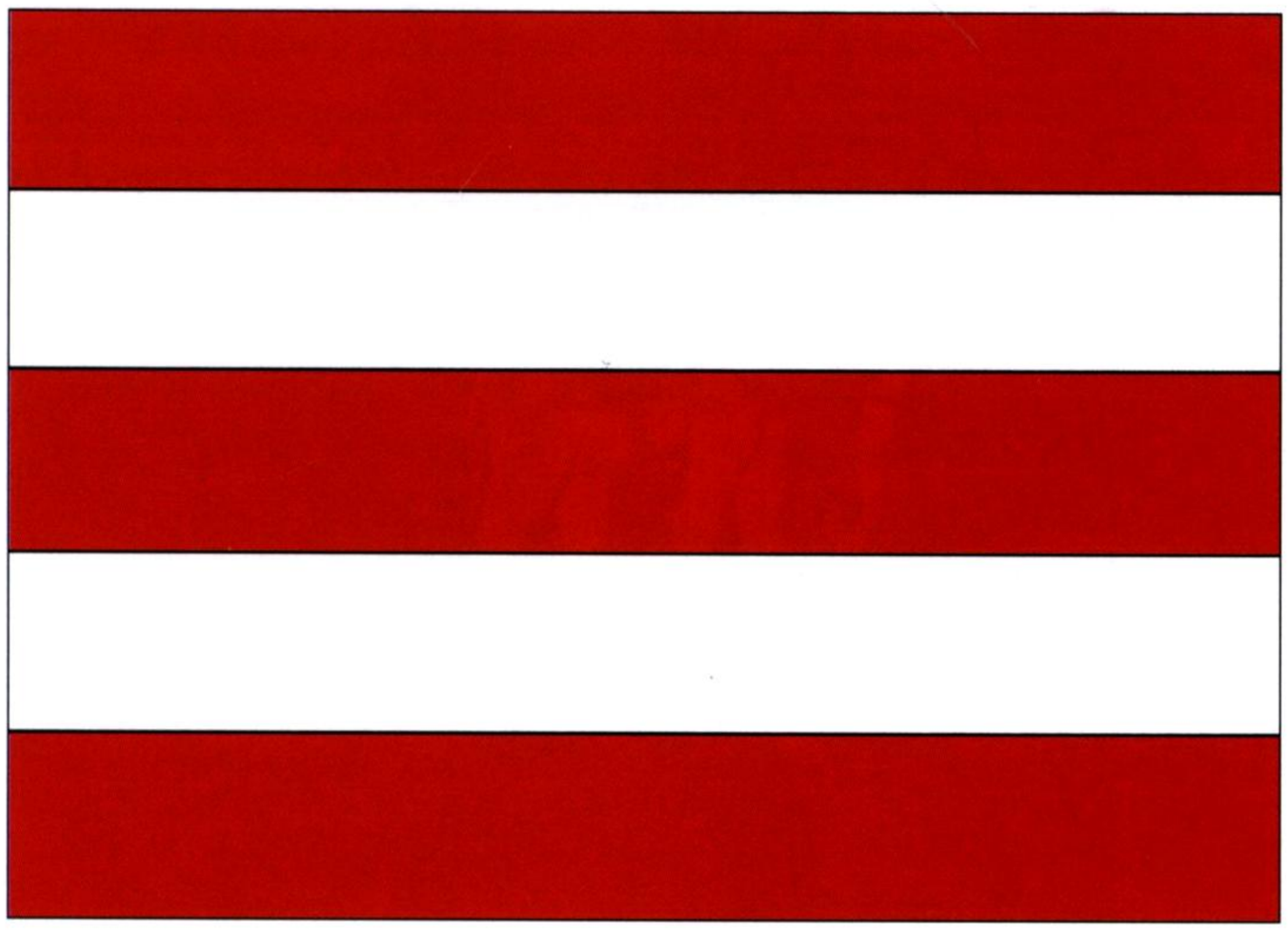

รูปที่ ๑๑๙ ธงค้าขาย

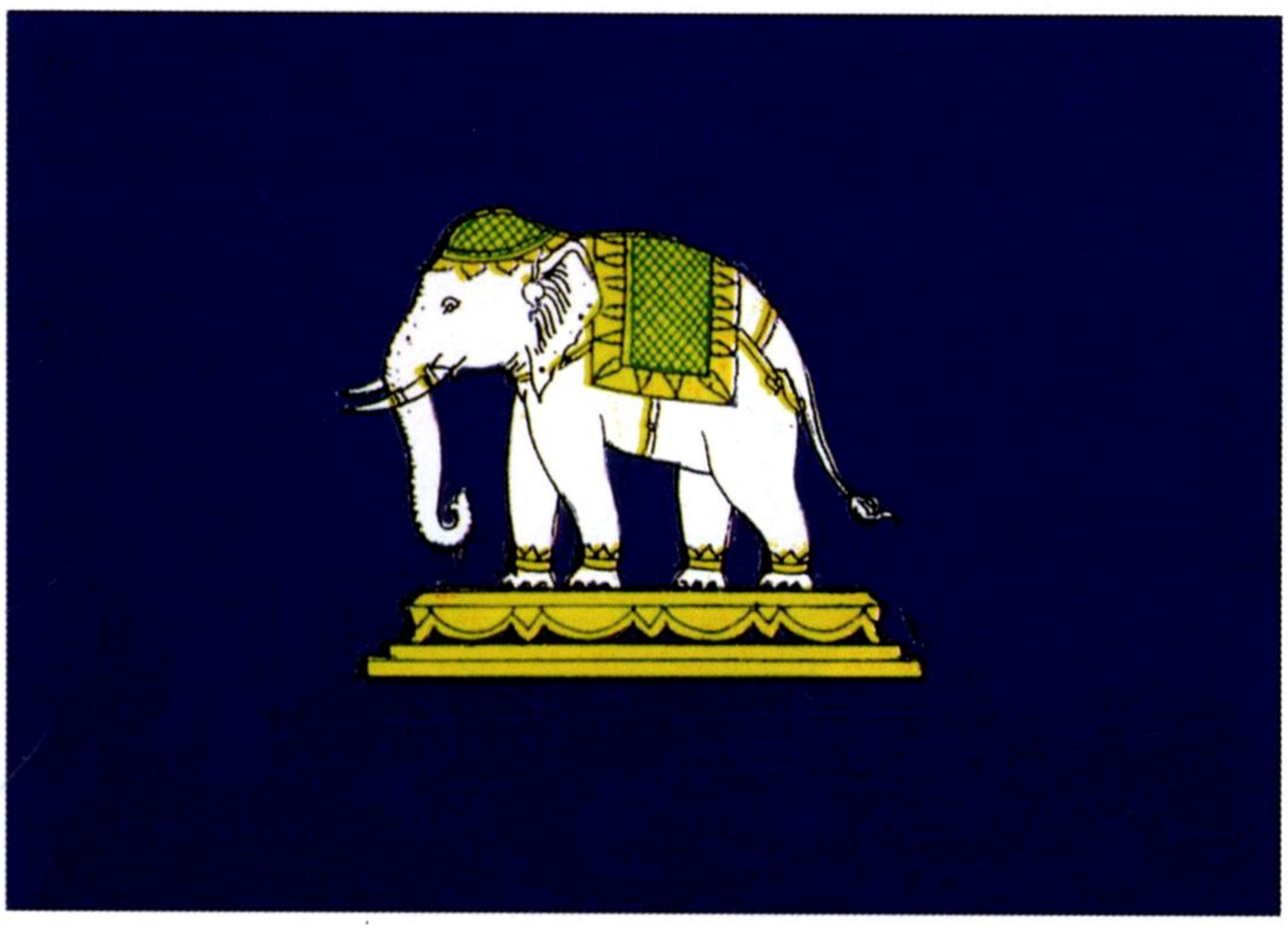

รูปที่ ๑๒๐ ธงฉาน

รูปที่ ๑๒๑
ธงฉาน พ.ศ. ๒๔๖๐

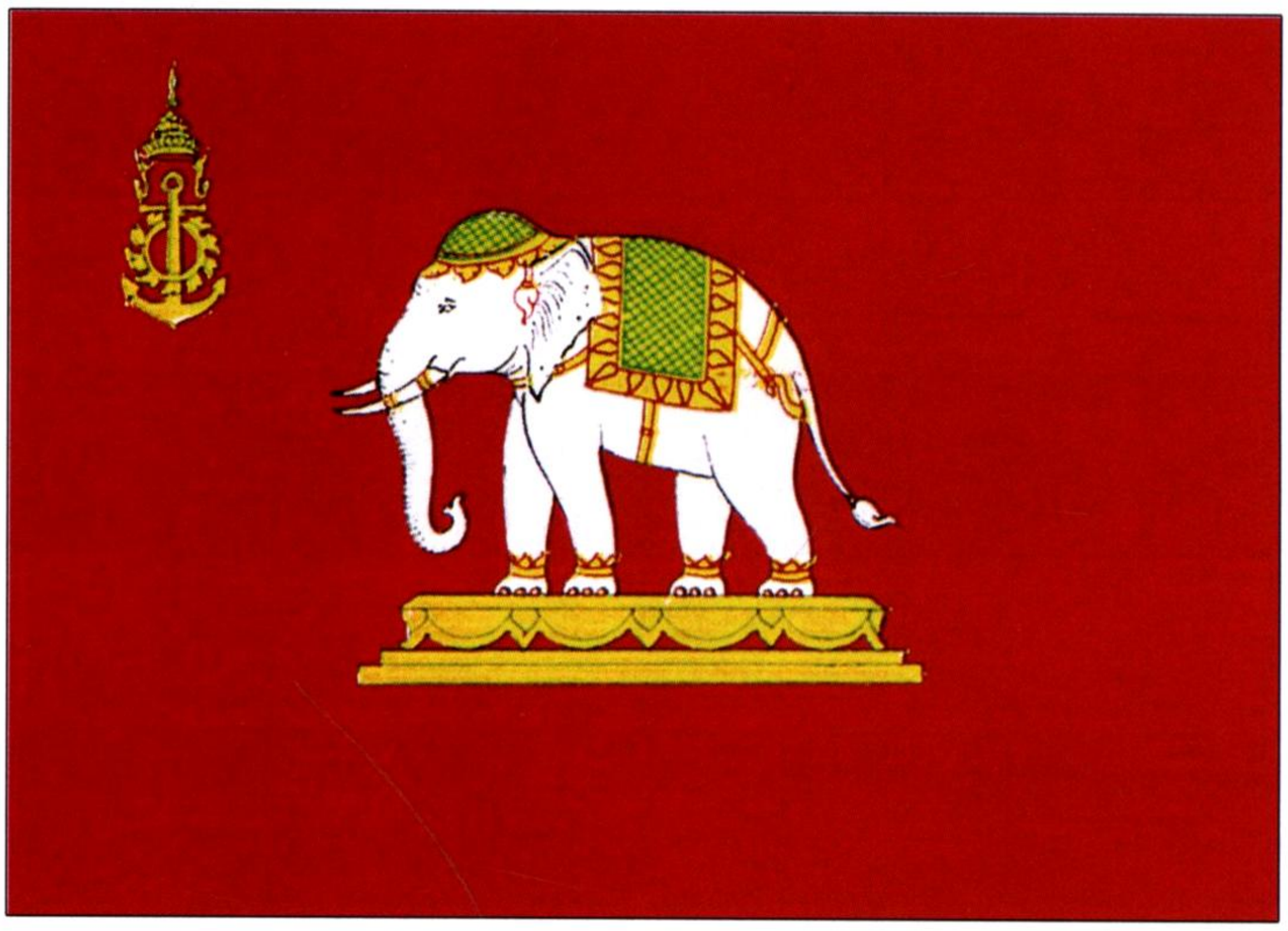

รูปที่ ๑๒๒
ธงทหารเรือ พ.ศ. ๒๔๕๓

รูปที่ ๑๒๓
ธงราชนาวี

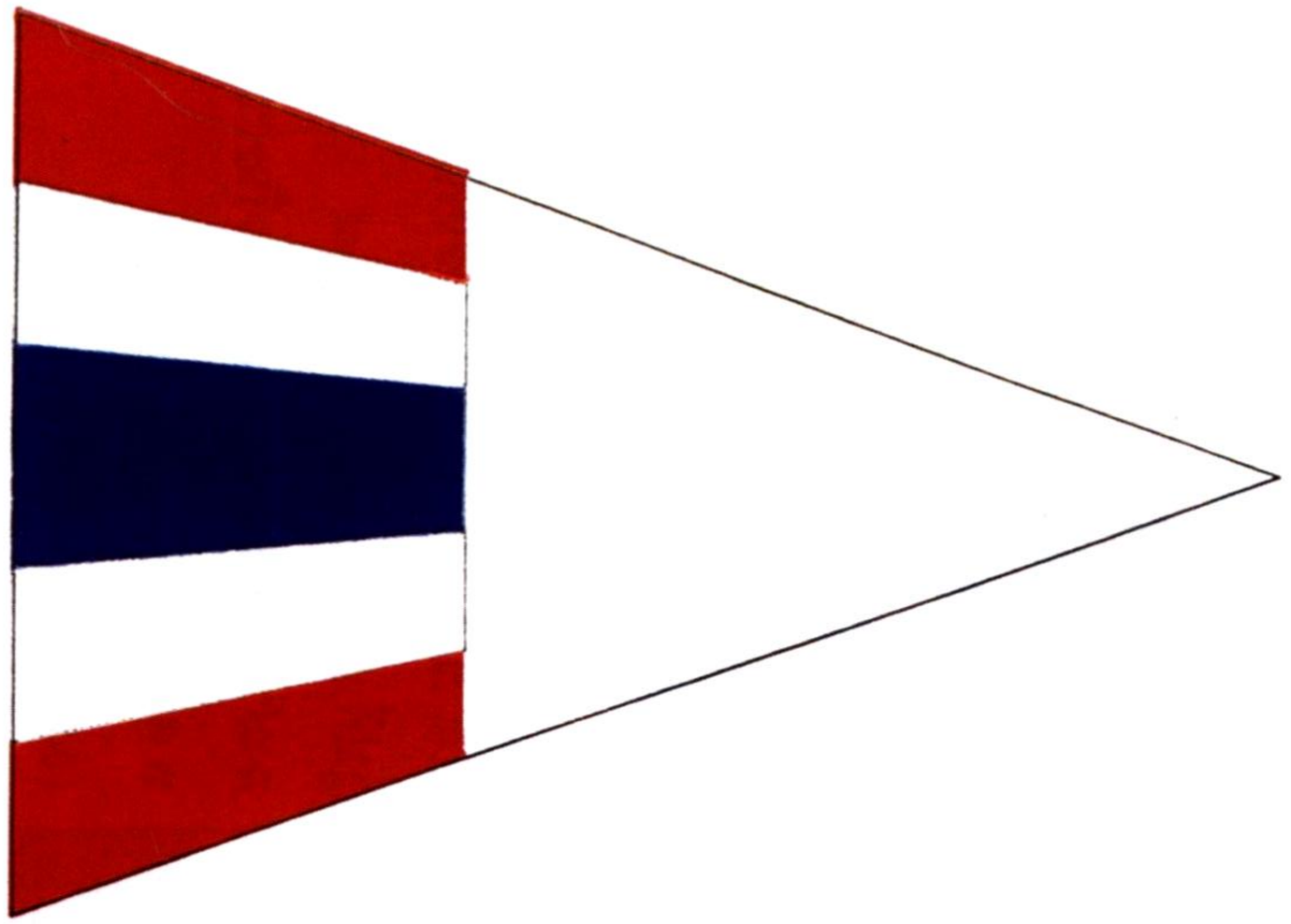

รูปที่ ๑๒๔ ธงเจ้าพนักงานการท่า

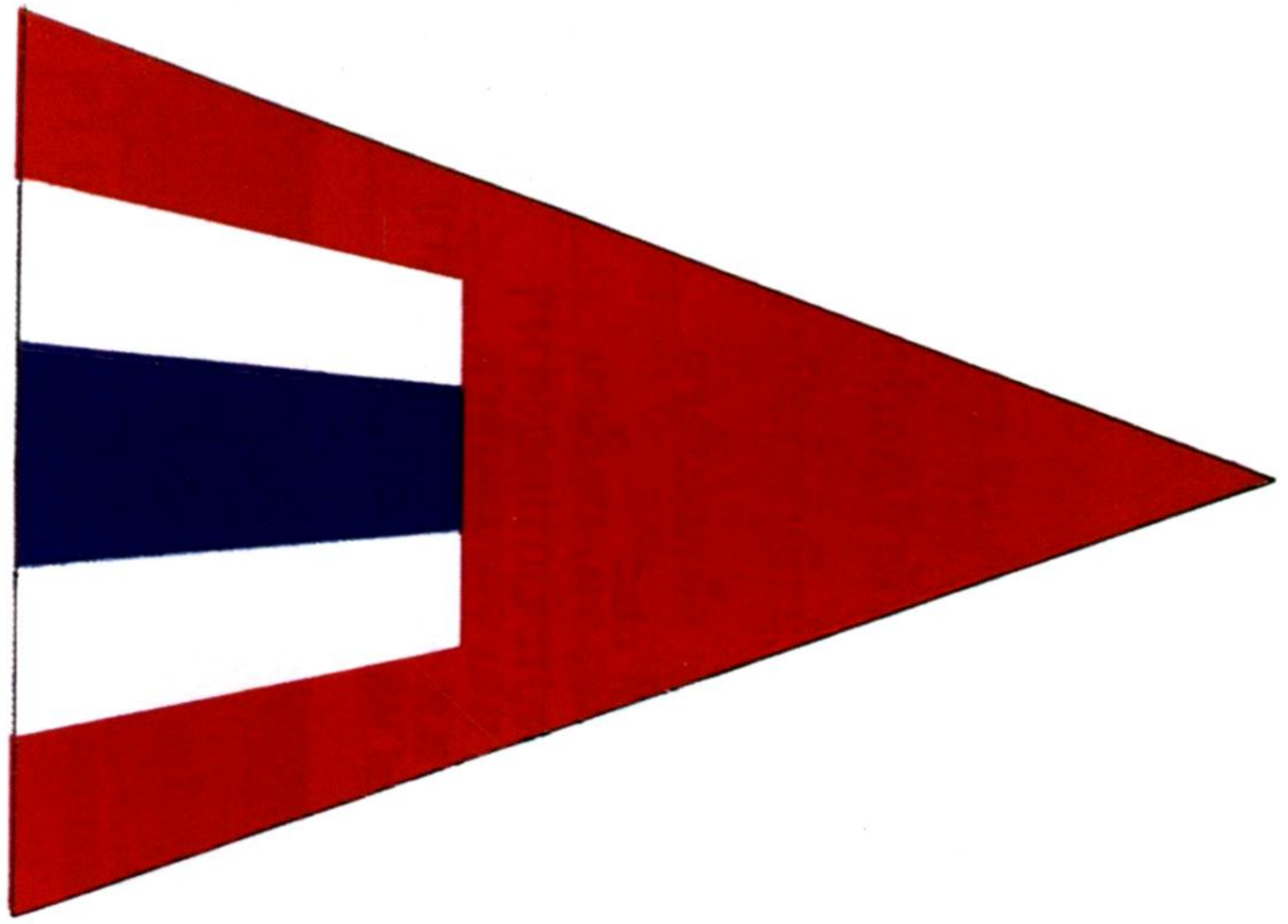

รูปที่ ๑๒๕ ธงเจ้าพนักงานการไปรษณีย์

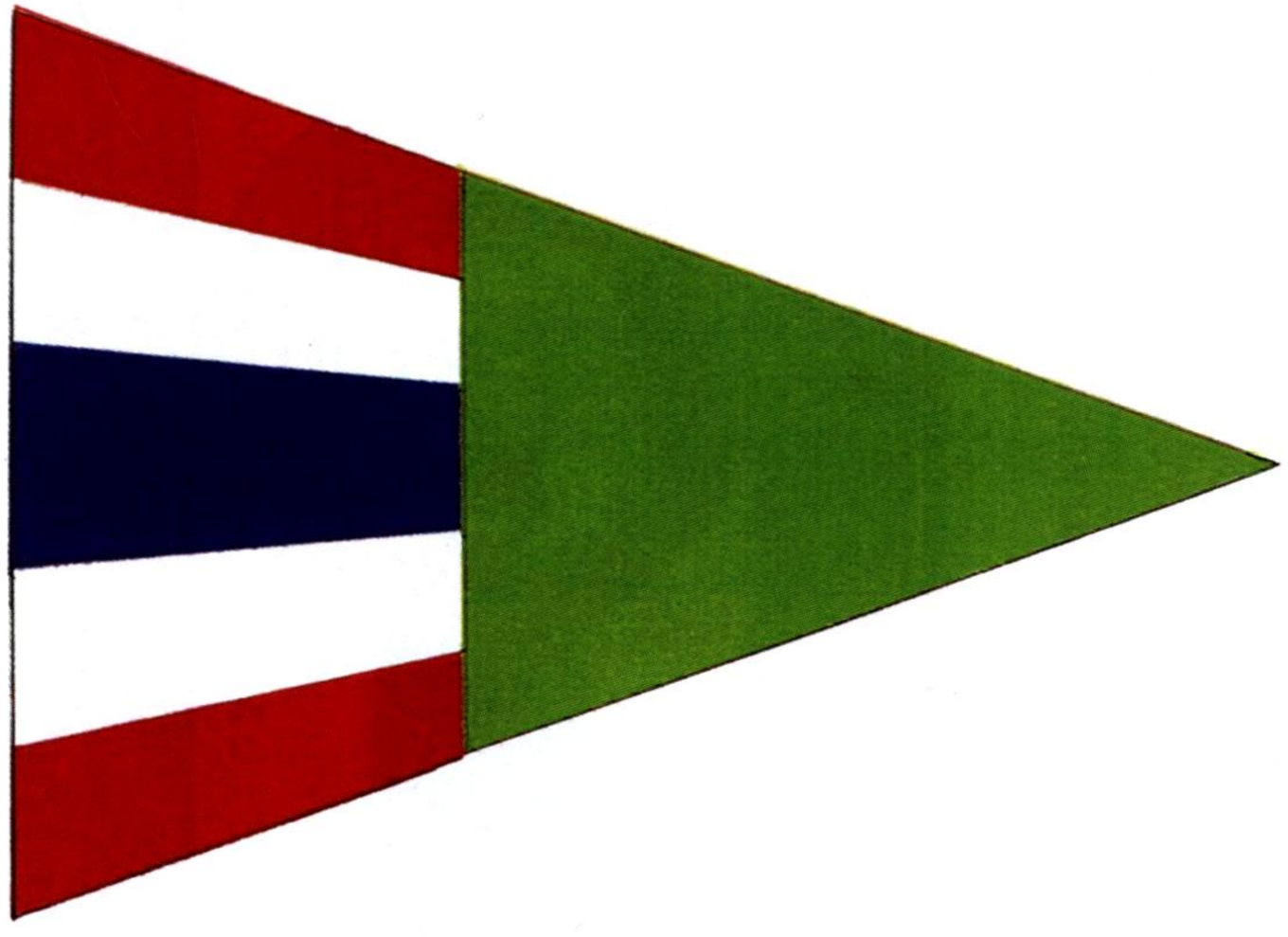

รูปที่ ๑๒๖ ธงเจ้าพนักงานการศุลกากร

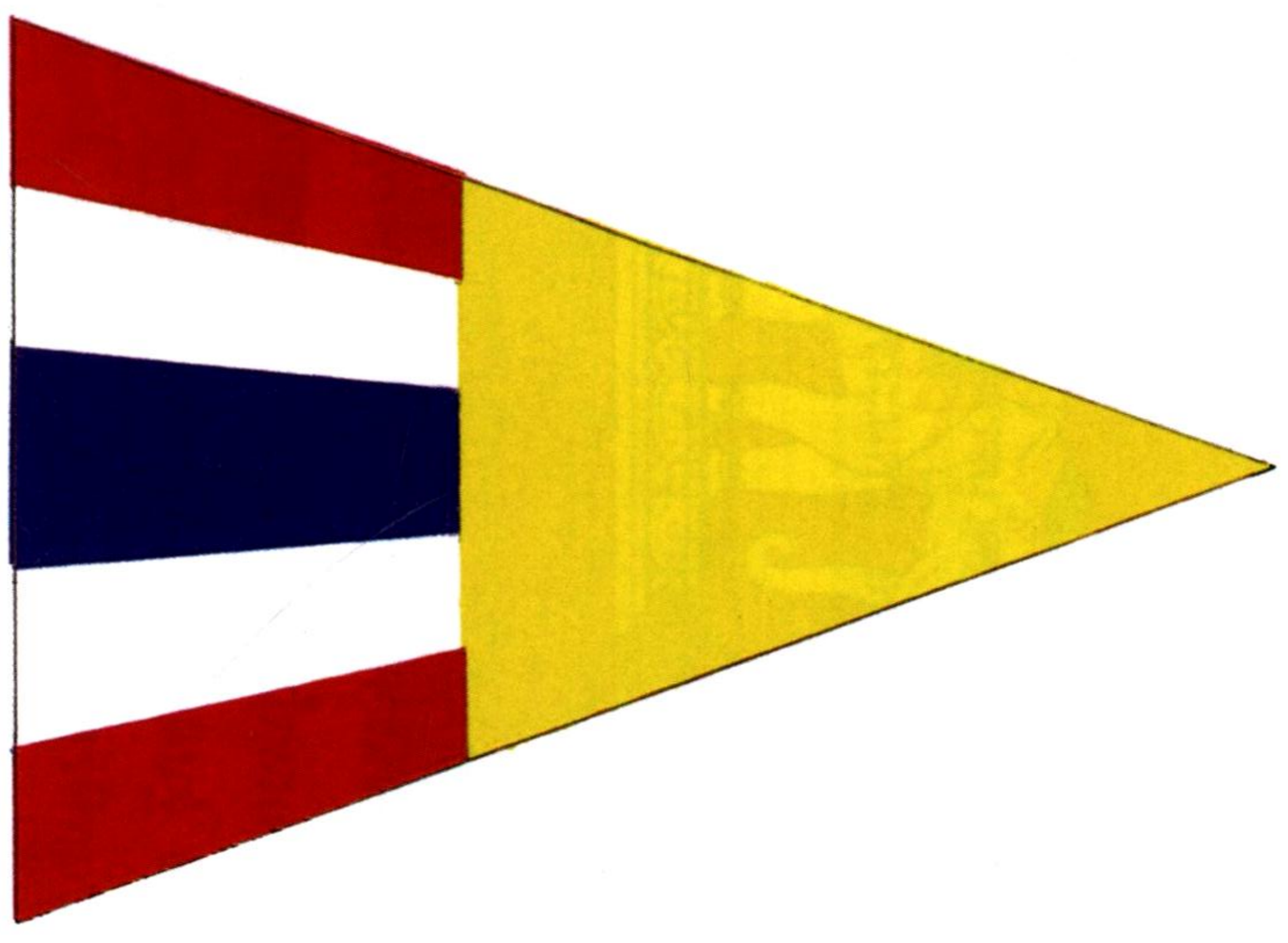

รูปที่ ๑๒๗ ธงเจ้าพนักงานการตรวจคนเข้าเมือง

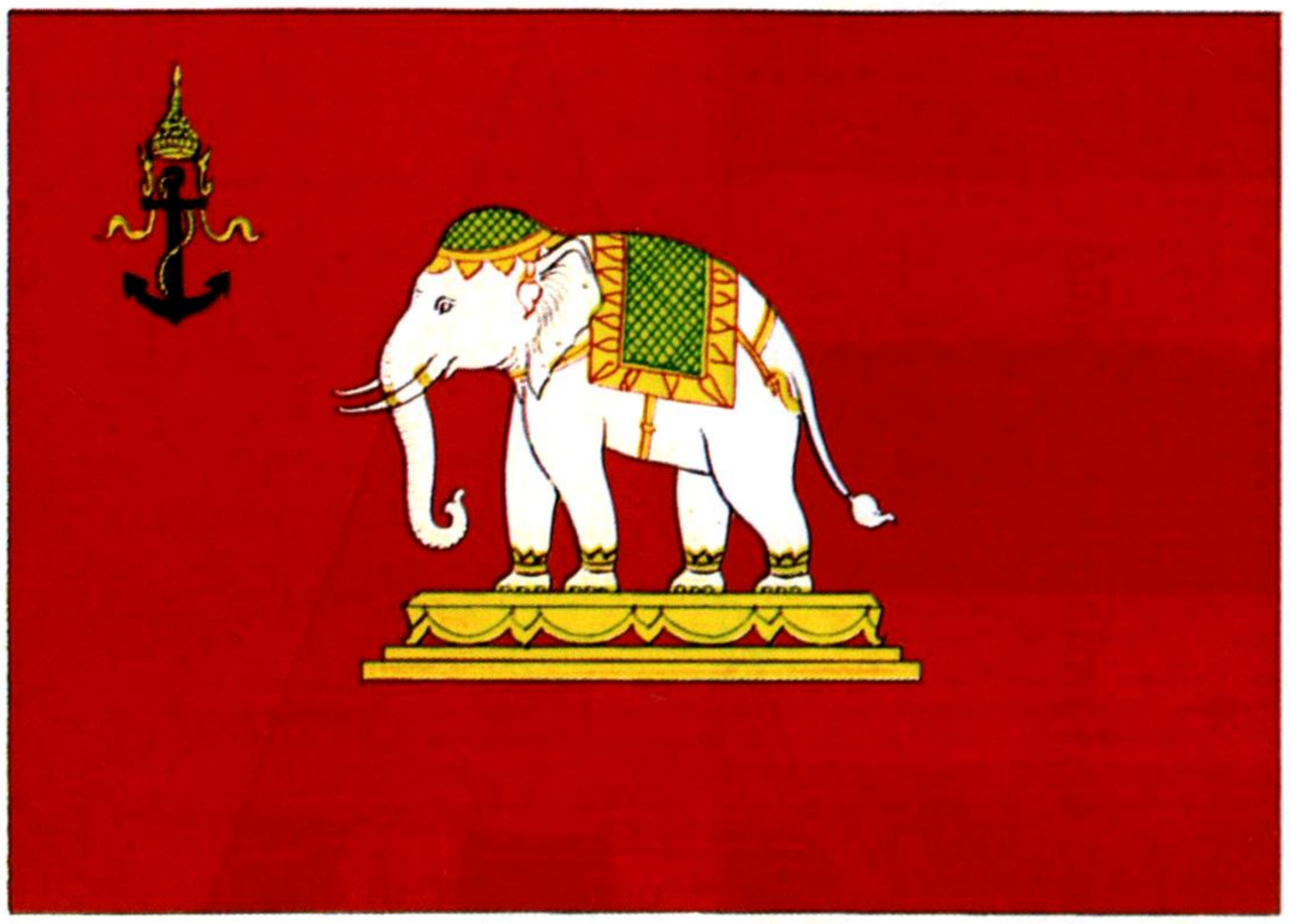

รูปที่ ๑๒๘
ธงประจำกรมกองต่างๆ
พ.ศ. ๒๔๕๓ (ธงกรมเจ้าท่า)

รูปที่ ๑๒๙
ธงประจำกรมกองต่างๆ
พ.ศ. ๒๔๖๐
(กระทรวงมหาดไทย)

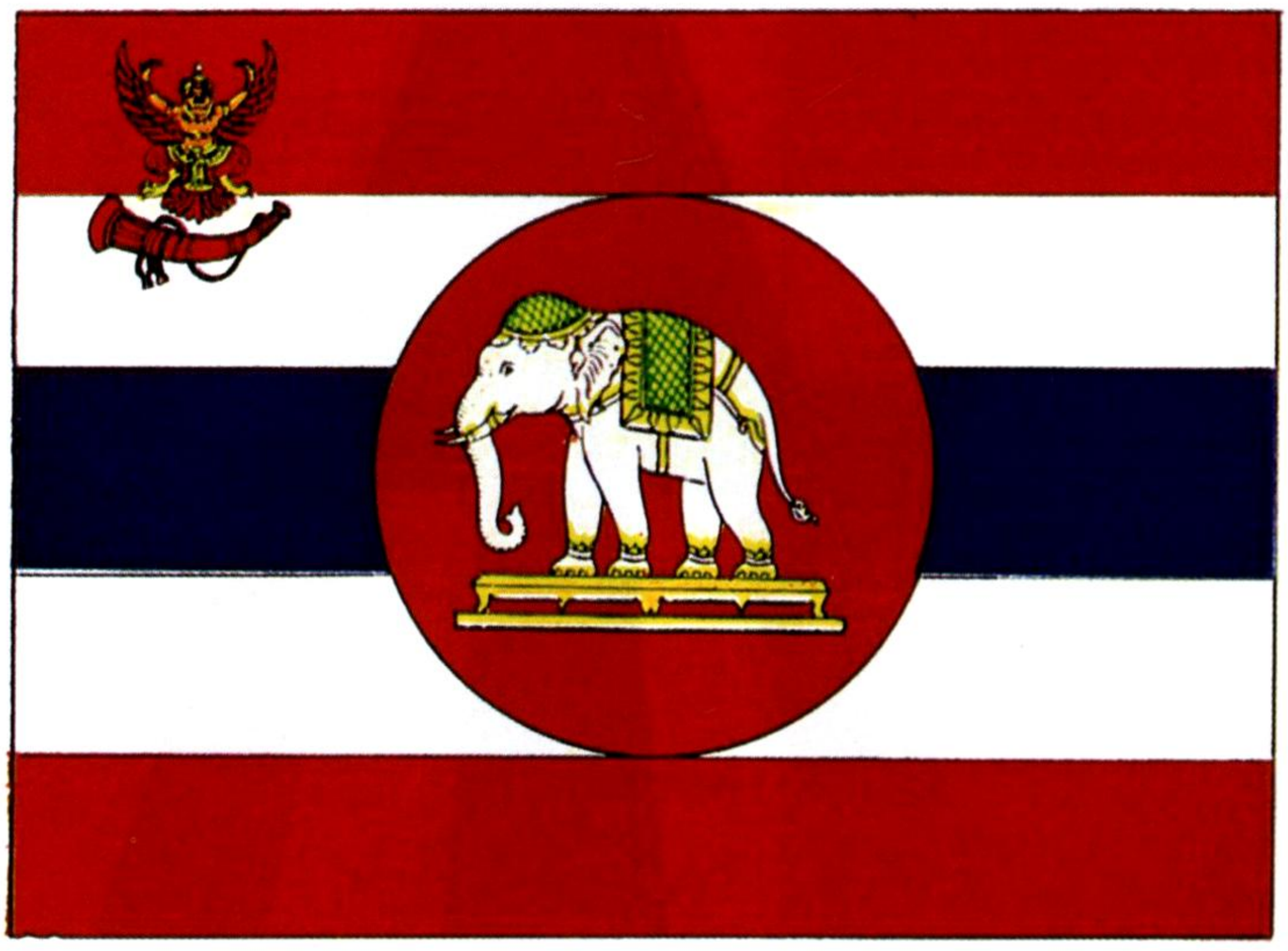

รูปที่ ๑๓๐
ธงประจำกรมกองต่างๆ
พ.ศ. ๒๔๗๑
(ธงกรมไปรษณีย์โทรเลข)

บรรณานุกรม

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. และ นริศรานุวัดติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยา. ***สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕.

_____. ***สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕.

_____. ***สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๔.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕.

_____. ***สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๙.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕.

_____. ***สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๒.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๐๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. ***อธิบายเรื่องธงไทย การปกครองประเทศไทยแต่โบราณและอักษรานุกรมศิลปากรหมวดโบราณคดี.*** พระนคร : โรงพิมพ์ภักดีประดิษฐ์, ๒๕๐๓.

ตรี อมาตยกุล. ***ของดีในประวัติศาสตร์และโบราณคดี.*** พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๖. “ประวัติธงชาติไทย”, หน้า ๓๘๙.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยา. และอนุมานราชธน, ศาสตราจารย์ พระยา. ***บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม ๕.*** พระนคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖.

ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๖๐. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, “พระราชบัญญัติแก้ไขพระราชบัญญัติธง พระพุทธศักราช ๒๔๖๐”, หน้า ๔๐๒-๔๐๖.

ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่างๆ รัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๕๗. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, “ประกาศกระทรวงทหารเรือ”, หน้า ๓๗๖.

โภคผลพูนทวี (ม.ร.ว. ถนอมวงศ์ สิงหรา), พระ. ***ตำนานธงสยามกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ ตั้งแต่พระพุทธศักราช ๒๓๒๕-๒๔๕๖.*** ฉบับตัวพิมพ์ดีดมีภาพประกอบ ยังไม่เคยพิมพ์เผยแพร่

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๔. พ.ศ. ๒๔๖๐ ภาค ๒. “ประกาศกระทรวงทหารเรือ”, หน้า ๑๙๕๖, ๒๐๖๗, ๒๑๘๒, ๒๔๔๑, ๒๔๔๒, ๒๗๐๐, ๒๖๑๐, ๓๖๘๙.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๖. พ.ศ. ๒๔๗๒ วันที่ ๒๖ มกราคม ๒๔๗๒. หน้า ๓๗๕๘, “ประกาศกระทรวงทหารเรือ”.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒. พ.ศ. ๒๔๗๘ วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๔๗๘. หน้า ๒๑๙๙-๒๒๐๖, "ระเบียบการชักธงชาติสยาม".

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๓. พ.ศ. ๒๔๗๙ ภาค ๑. "ระเบียบการชักธงชาติสยาม", หน้า ๘๓๘, "กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในพระราชบัญญัติธง ๒๔๗๙", หน้า ๑๑๙๓.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๓. พ.ศ. ๒๔๗๙ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๒ วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๗๙. "พระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙", หน้า ๘๖๕-๘๘๕. "บอกแก้คำผิด", หน้า ๒๕๗๒.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๔. พ.ศ. ๒๔๘๐ วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๘๐. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องแก้ไขเพิ่มเติมระเบียบการชักธงชาติสยาม", หน้า ๖๖๗.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๖. พ.ศ. ๒๔๘๒ วันที่ ๒๖ เมษายน ๒๔๘๒. "พระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๑", หน้า ๔๖๗. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ ๔ เรื่องการเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี", หน้า ๑๖๑๑.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๗. พ.ศ. ๒๔๘๓ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๒ วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๘๓. "พระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๓) พุทธศักราช ๒๔๘๓", หน้า ๕๐๘-๕๑๓. วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๓. "เรื่องระเบียบการชักธงชาติ", หน้า ๓๒๒๒-๓๒๒๘.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๙. พ.ศ. ๒๔๘๕ แผนกกฤษฎีกา ภาค ๑ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๘๕ ตอนที่ ๓๓. "พระราชบัญญัติธง (ฉบับที่ ๔) พุทธศักราช ๒๔๘๕", หน้า ๑๐๘๓-๑๐๘๕. "กฎกระทรวงมหาดไทย ออกตามความในพระราชบัญญัติธง พุทธศักราช ๒๔๗๙ (ฉบับที่ ๒)", หน้า ๑๐๘๖-๑๐๘๘.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๑. พ.ศ. ๒๔๗๘ แผนกกฤษฎีกา ตอนที่ ๗๙ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๗. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ พุทธศักราช ๒๔๘๘", หน้า ๑๒๙๐-๑๒๙๓, "คำแนะนำในการปฏิบัติเกี่ยวกับระเบียบการชักธงชาติ", หน้า ๑๒๙๔-๑๒๙๕.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๕. พ.ศ. ๒๔๙๑ แผนกกฤษฎีกา ตอนที่ ๕๙ วันที่ ๕ ตุลาคม ๒๔๙๑. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๔๙๑", หน้า ๕๙๘-๙.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๗. พ.ศ. ๒๔๙๓ ภาค ๔ ตอนที่ ๖๗ วันที่ ๑๒ ธันวาคม ๒๔๙๓. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๓) พ.ศ. ๒๔๙๓", หน้า ๖๓๗๓-๖๓๗๔.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๘. ภาค ๒ เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๙๔ ตอนที่ ๔๔ วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๙๔. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๔) พ.ศ. ๒๔๙๔", หน้า ๒๘๐๙-๒๘๑๑.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๙. พ.ศ. ๒๔๙๕ ตอนที่ ๕๔ วันที่ ๙ กันยายน ๒๔๙๕. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๕) พ.ศ. ๒๔๙๕", หน้า ๙๑๗-๙๒๙ ตอนที่ ๖๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๕ "แก้คำผิด", หน้า ๔๓๑๙.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๕. พ.ศ. ๒๕๐๑ ตอนที่ ๕๗ วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๐๑. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๖) พ.ศ. ๒๕๐๑", หน้า ๒๑๒๙-๒๑๓๐.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๗. พ.ศ. ๒๕๐๓ ตอนที่ ๕๑ วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๓. "ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๗) พ.ศ. ๒๕๐๓", หน้า ๑๕๖๖. ตอนที่ ๘๓ วันที่ ๑๑ ตุลาคม ๒๕๐๓ "เรื่องระเบียบการชักธงชาติ (ฉบับที่ ๘) พ.ศ. ๒๕๐๓", หน้า ๒๑๔๐.

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๙. พ.ศ. ๒๕๐๕ ฉบับพิเศษ ตอนที่ ๑๑๕ วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๐๕. "กฎกระทรวงกลาโหม ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๐๕) ออกตามความในพระราชบัญญัติธงพุทธศักราช ๒๔๗๙ ว่าด้วยวัตถุที่ทำเป็นลวดลายในพื้นธงและส่วนประกอบธงประจำกองทหาร", หน้า ๘๑-๘๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. ***พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓.*** พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๐. หน้า ๔๗๘.

———. ***สารานุกรมไทย เล่ม ๕.*** พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕-๖. หน้า ๒๖๕๔-๒๖๖๓.

ศิลปากร, กรม. ***สมบัติศิลปจากเขื่อนภูมิพล.*** พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕. "เรื่องตุง" โดยศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร.

สงวน อั้นคง. ***สิ่งแรกในเมืองไทย.*** พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๐๒.

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท. และคนอื่นๆ. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๖.*** กฎหมาย จ.ศ. ๑๒๒๐-๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๔-๕). โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๘. "ประกาศเวลาเสด็จลงพระตำหนักน้ำ และประทับในเรือบด จะชักธงจอมเกล้าขึ้นเป็นที่หมาย", หน้า ๑๓-๑๔.

———. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๓.*** กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๐-๑๑๑. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๘. "พระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม", หน้า ๗๘-๘๕.

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท. และคนอื่นๆ. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๖.*** กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๖-๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๐-๑). พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๘. "พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๙", หน้า ๑๒-๒๑.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๗.*** กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๘-๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๒-๔๓). พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๘. "พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๑๘", หน้า ๑๒๖-๑๓๖.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๓.*** กฎหมาย ร.ศ. ๑๒๘-๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๒-๕๓). พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "พระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙", หน้า ๔๙๓-๕๐๒.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๔.*** กฎหมาย ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔). พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ประกาศกระทรวงทหารเรือ", หน้า ๖๓, ๒๘๙, ๓๑๒.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๕.*** กฎหมาย ร.ศ. ๑๓๑ (พ.ศ. ๒๔๕๕). พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ประกาศกระทรวงทหารเรือ เรื่องพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ธงเครื่องหมายตำแหน่งราชการ", หน้า ๒๗๖-๒๗๙.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๖.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๕๖. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ข้อบังคับกระทรวงทหารเรือ ข้อบังคับการใช้ธงราชวงศ์", หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๒๙.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๕๙. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ประกาศเพิ่มเติมและแก้ไขพระราชบัญญัติธง รัตนโกสินทรศก ๑๒๙", หน้า ๒๓๘-๒๔๐.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๓๐.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๖๑. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ประกาศกระทรวงทหารเรือ", หน้า ๖๗, ๑๐๖.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๓๕.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๖๕. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ประกาศกระทรวงทหารเรือ", หน้า ๓๔๖.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๔๐.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๐. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "บันทึกเรื่องธงชาติ" และ "พระบรมราชวินิจฉัยเรื่องธงชาติ" หน้าพิเศษ ๓๐๙-๓๑๒, "ประกาศกระทรวงทหารเรือ" หน้า ๔๔ หน้าพิเศษ ๓๑๖.

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ต.ท. และคนอื่นๆ. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๔๑.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๑. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "พระราชบัญญัติธงแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๑", หน้า ๒๙๓-๒๙๔.

_____. ***ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๔.*** กฎหมาย พ.ศ. ๒๔๗๒. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิเมล์, ๒๔๗๗. "ประกาศกระทรวงทหารเรือ", หน้า ๓๔๖, ๓๔๙, ๓๕๐, ๓๕๓, ๓๕๕.

เสทื้อน ศุภโสภณ. ***พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และประวัติการลูกเสือไทย.*** จัดพิมพ์ในวาระครบรอบ ๕๐ ปี แห่งการจัดตั้งคณะลูกเสือแห่งชาติ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๐๕.

สำนักงานโฆษณาการ. ***ธงชาติสยาม.*** พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๘๐.

อมรดรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น. ***พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๖.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๒.

_____. ***เสือป่าและลูกเสือในประวัติศาสตร์รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.*** พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๔. ตอน ๑-๔.

กรมศิลปากร
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๕